

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ORGAN ADLARININ KULLANIM
ALANLARI**

Elanur TUNCER

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN

AĞRI-2024

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

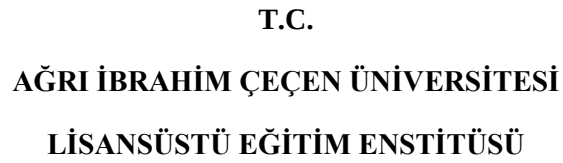
Elanur TUNCER

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ORGAN ADLARININ KULLANIM
ALANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN

AĞRI– 2024

TEZ KABUL VE ONAY FORMU

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ORGAN ADLARININ KULLANIM ALANLARI

Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN danışmanlığında, Elanur TUNCER tarafından hazırlanan bu çalışma, 27/08/2024 tarihinde aşağıda isimleri belirtilen jüri tarafından değerlendirilmiş olup Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Bahri KUŞ   İmza:

Üye : Doç. Dr. Yusuf SÖYLEMEZ İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Necip ŞENARSLAN İmza:

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... tarih ve .... / ..... numaralı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN
Enstitü Müdürü

	T.C. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ	

TEZ BENZERLİK RAPORU FORMU		
Öğrenci Adı Soyadı	Elanur TUNCER	
Numarası		
Ana Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
Bilim Dalı	Eski Türk Dili	
Programı	Yüksek Lisans	
Danışman Unvanı Adı Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN	
Tez Başlığı	Eski Anadolu Türkçesinde Organ Adlarının Kullanım Alanları	
Bölümler	Turnitin Sonucu	En Yüksek Değer
Giriş	%12	% 25
Kuramsal Temeller/Kavramsal Çerçeve	%6	% 30
Materyal ve Yöntem	%0	% 30
Araştırma Bulguları	%12	% 20
Sonuç/Tartışma/Öneri	%1	% 20
TEZ (GENEL)	%17	% 25

31/07/2024

Yukarıda bilgileri yazılı tez çalışmasının benzerlik oranları Turnitin raporundan alındığı haliyle yazılmış olup tüm bilgilerin doğru olduğunu, aksi halde doğacak hukuki sorumlulukları kabul ve beyan ederiz.

Öğrenci Adı-Soyadı

Elanur TUNCER

Danışman Adı-Soyadı

Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN

	T.C. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ	

11/09/2024

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmenliğine göre hazırlamış olduğum “Eski Anadolu Türkçesinde Organ Adlarının Kullanım Alanları” adlı yüksek lisans tezinin bilimsel ve etik kurallara riayet edilerek tarafımdan hazırladığımı taahhüt eder, tezimin basılı ve elektronik nüshalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerde saklanmasına ve tamamının erişime açılmasına izin verdiğimi beyan ederim.

11/09/2024
Elanur TUNCER

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY FORMU	iii
TEZ BENZERLİK RAPORU FORMU	iv
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ÖZET.....	xi
ABSTRACT	xii
ÖN SÖZ	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL TEMELLER	11
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	13
4. ARAŞTIRMA BULGULARI.....	13
4.1. Ağız	13
4.1.1. Temel Anlam	14
4.1.2. Mecaz Anlam	15
4.1.3. Yan Anlam	15
4.1.4. Deyim Anlam.....	16
4.2. Alın	17
4.2.1. Temel Anlam	17
4.2.2. Mecaz Anlam	17
4.2.3. Deyim Anlam.....	18
4.3. Ayak.....	19
4.3.1. Temel Anlam	19
4.3.2. Mecaz Anlam	20
4.3.3. Deyim Anlam.....	21
4.3.4. Yan Anlam	24
4.4. Bağarsuò.....	25
4.4.1. Temel Anlam	25
4.5. Bağrı	25
4.5.1. Temel Anlam	25
4.5.2. Mecaz Anlam	26
4.5.3. Deyim Anlam.....	26

4.6.	Barmaú	27
4.6.1.	Temel Anlam	27
4.6.2.	Deyim Anlam.....	28
4.7.	Baş	29
4.7.1.	Temel Anlam	29
4.7.2.	Mecaz Anlam	30
4.7.3.	Yan Anlam	30
4.7.4.	Deyim Anlam.....	31
4.8.	Bil/ Bel	35
4.8.1.	Temel Anlam	35
4.8.2.	Deyim Anlam.....	36
4.9.	Bilek.....	37
4.9.1.	Temel Anlam	37
4.10.	Boàaz	38
4.10.1.	Temel Anlam	38
4.10.2.	Mecaz Anlam	39
4.10.3.	Deyim Anlam.....	39
4.11.	Boyun.....	39
4.11.1.	Temel Anlam	39
4.11.2.	Deyim Anlam.....	40
4.12.	Burun	42
4.12.1.	Temel Anlam	42
4.13.	But.....	42
4.13.1.	Temel Anlam	42
4.14.	Ciger.....	43
4.14.1.	Temel Anlam	43
4.14.2.	Deyim Anlam.....	44
4.15.	Çine	44
4.15.1.	Temel Anlam	44
4.16.	Çig(i)n	45
4.16.1.	Temel Anlam	45
4.17.	Dırnaú	45
4.17.1.	Temel Anlam	45
4.18.	Dil.....	45

4.18.1.	Temel Anlam	45
4.18.2.	Mecaz Anlam	46
4.18.3.	Deyim Anlam	46
4.19.	Dimâg.....	47
4.19.1.	Temel Anlam	47
4.19.2.	Yan anlam	48
4.20.	Diş	48
4.20.1.	Temel Anlam	48
4.20.2.	Yan Anlam	49
4.20.3.	Deyim Anlam.....	49
4.21.	Diz	50
4.21.1.	Temel Anlam	50
4.22.	Dudak.....	51
4.22.1.	Temel Anlam	51
4.23.	Egin	51
4.23.1.	Temel Anlam	51
4.24.	El	52
4.24.1.	Temel Anlam	52
4.24.2.	Mecaz Anlam	54
4.24.3.	Yan Anlam	55
4.24.4.	Deyim Anlam.....	55
4.25.	Enek	58
4.25.1.	Temel Anlam	58
4.25.2.	Deyim Anlam.....	58
4.26.	Ene.....	59
4.26.1.	Temel Anlam	59
4.26.2.	Yan Anlam	59
4.26.3.	Deyim Anlam.....	59
4.27.	Gevde	60
4.27.1.	Temel Anlam	60
4.28.	Göğüs	61
4.28.1.	Temel Anlam	61
4.28.2.	Deyim Anlam.....	62
4.28.3.	Yan Anlam	62

4.29.	Göz	62
4.29.1.	Temel Anlam	62
4.29.2.	Yan Anlam	64
4.29.3.	Mecaz Anlam	64
4.29.4.	Deyim Anlam	64
4.30.	Göz Bıyığı	66
4.30.1.	Temel Anlam	66
4.31.	Kalb	67
4.31.1.	Temel Anlam	67
4.31.2.	Mecaz Anlam	67
4.31.3.	Deyim Anlam	68
4.32.	Kaş	68
4.32.1.	Temel Anlam	68
4.33.	Kol	70
4.33.1.	Temel Anlam	70
4.33.2.	Deyim Anlam	70
4.33.3.	Yan Anlam	71
4.34.	Kulak	72
4.34.1.	Temel Anlam	72
4.34.2.	Deyim Anlam	73
4.35.	Kursak	74
4.35.1.	Temel Anlam	74
4.36.	Saç	75
4.36.1.	Temel Anlam	75
4.36.2.	Deyim Anlam	77
4.37.	Saúal	77
4.37.1.	Temel Anlam	77
4.38.	Síne	78
4.38.1.	Temel Anlam	78
4.38.2.	Mecaz Anlam	78
4.38.3.	Deyim Anlam	79
4.39.	Sügsün	79
4.39.1.	Temel Anlam	79
4.40.	Süñük	80

4.40.1. Temel Anlam	80
4.41. Üamar	80
4.41.1. Temel Anlam	80
4.41.2. Mecaz Anlam	81
4.42. Üirnaú	81
4.42.1. Temel Anlam	81
4.43. Üudak	81
4.43.1. Temel Anlam	81
4.44. Uylug	82
4.44.1. Temel Anlam	82
4.45. Yaňak	83
4.45.1. Temel Anlam	83
4.46. Yürek	83
4.46.1. Temel Anlam	83
4.46.2. Deyim Anlam	84
4.47. Yüz	85
4.47.1. Temel Anlam	85
4.47.2. Yan Anlam	86
4.47.3. Deyim Anlam	87
SONUÇ	91
KAYNAKLAR	129

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ORGAN ADLARININ KULLANIM ALANLARI

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN

2024, 153 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Yusuf SÖYLEMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi Bahri KUŞ

Türkçenin geniş ve zengin kelime dünyasında var olan anlam birimi ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Kavram alanı da denilen bu anlam birimin sınırlarının belirlenmesi, Türkçenin sözcüklüğü ve anlam genişliği bakımından ne kadar zengin olduğunun tespiti bakımından önemlidir. Söz varlığına büyük katkısı olan organ adları, temel anlam dışında bağlama göre birçok anlamı da karşılamaktadır. Bu bilime ise anlambilimi denilmektedir. Aksan (2021) anlambilimini, “dilın anlam yönünü inceleyen bilim” şeklinde açıklar.

Bu çalışmada; Âşık Paşa’nın Garibnâme’si, Hoca Mesûd ile İzzeddin Ahmed tarafından Farsçadan Türkçeye tercüme edilen Süheyl ü Nev-bahâr, Yûsuf-ı Meddâh’ın Varka ve Gülşah’ı, Dede Korkut’un Dresden nüshası, Fâtih Divânı, Fuzûlî Divânı, Bâkî Dîvânı ve Ahmed-i Dâî Divânı olmak üzere 8 eser taranmıştır. Tarama yapılırken mezkûr eserler için yeniden transkripsiyon çalışması yapılmamış, bu eserler üzerinde yapılan transkripsiyon çalışmalarından faydalanılmıştır.

Taradığımız bu eserlerde organ isimlerinin kullanım alanları tespit edilmiştir. Yaptığımız çalışma sonucu tespit ettiğimiz organ adlarının çokanlamlılıkta gösterge temel anlamını kaybetmeden yeni anlamlar kazandığı dikkat çekmektedir. Tarama sonucu tespit ettiğimiz organ adlarının temel anlamı dışında yan anlam, mecaz anlam ve deyim anlamı olmak üzere kullanım alanlarını tespit etmeye çalıştık. Bazı organ adlarının atasözleri, deyimler gibi kalıplaşmış sözlerde hangi anlamlarıyla kullanıldığını belirledik. Böylelikle organ adlarının geçmişten günümüze yaşadığı anlam değişimlerini ve genişlemelerini ortaya koymuş olduk.

Anahtar Kelimeler: Kavram Alanı, Eski Anadolu Türkçesi, Organ Adları.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
USAGE AREAS OF ORGAN NAMES IN OLD ANATOLIAN TURKISH
Advisor: Doctorate Faculty Member Necip Fazıl ŞENARSLAN
2024, Page: 153
Jury: Assoc. Prof. Dr. Yusuf SÖYLEMEZ
Doctorate Faculty Member Necip Fazıl ŞENARSLAN
Doctorate Faculty Member Bahri KUŞ

The number of studies on the meaning unit that exists in the wide and rich word world of Turkish is increasing day by day. Determining the boundaries of this unit of meaning, which is also called concept area, is important in terms of determining how rich Turkish is in terms of vocabulary and breadth of meaning. Organ names, which make a great contribution to the vocabulary, fulfill many meanings according to the context other than the basic meaning. This science is called semantics. Aksan (2021) explains semantics as “the science that studies the meaning aspect of language”.

In this study, 8 works, namely; Garibnâme of Âşık Paşa, Süheyl ü Nev-bahâr translated from Persian into Turkish by Hoca Mesûd and İzzeddin Ahmed, Varka and Gülşah of Yûsuf-ı Meddâh, Dede Korkut's Dresden copy, Divan of Fâtih belonging to Sultan Mehmed II, Divan of Fuzûlî, Divan of Bâkî Dîvânî and Divan of Ahmed-i Dâî were scanned. During the scanning, no transcription work was done for the aforementioned works, and the scanning was carried out based on the transcription studies on these works.

In these works we scanned, the usage areas of human and animal organ names were determined. It is noteworthy that the organ names we identified as a result of our study gained new meanings in polysemy without losing the basic meaning of the indicator. We have tried to determine the usage areas of the organ names that we have identified as a result of the scanning, apart from their basic meaning, including connotation, figurative meaning and idiom meaning. We have determined the meanings of some organ names in stereotypes such as proverbs and idioms. Thus, we have revealed the changes and expansions in the meaning of organ names from past to present.

Keywords: Basic meaning, Old Anatolian Turkish, organ names.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın amacı, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan belli başlı eserlerde geçen organ adlarının kullanım alanlarını tespit etmek, kazandığı anlamları ortaya çıkarmak, temel, yan anlam, mecaz anlam ve deyim anlamı başlıklarında tespit ettiğimiz organ isimlerinin kavram dünyasını ortaya koymaktır. Yaptığımız taramanın sağlıklı olması bakımından, Eski Anadolu Türkçesinin muhtelif yüzyıllarından gerek hacim gerekse içerik bakımından ihtiyacımızı karşılayabilecek olan eserler seçilmiştir. Çalışmamızda Âşık Paşa'nın "Garibnâme"si, Hoca Mesûd ve yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilen "Süheyl ü Nevbahâr Mesnevisi", Yûsuf-ı Meddâh'ın "Varka ve Gülşah"ı, Dede Korkut'un Dresden nüshası, Ahmed-i Dâ'i Divânı, Sultan II. Mehmed'e ait olan "Fatîh Divânı", Fuzûlî Divânı, Bâkî Divânı eserleri taranmıştır.

Fiil kökleri, sayı isimleri gibi temel isimlerden olan organ isimlerinin kullanım alanlarının tespiti, Türkçenin ne kadar canlı ve kullanışlı olduğunun belirlenmesi bakımından önemlidir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde geçen organ adlarını kullanım alanlarıyla ortaya koymak hem anlambilimi hem de dilbilimi çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma süresince değerli desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN'a teşekkürlerimi ve saygılarımı arz ederim. Çalışma süresince yardımlarını esirgemeyen ve her zaman yanımda olan değerli arkadaşım sayın Vedat GÖNEÇ'e teşekkür ederim. Eğitimim boyunca her daim yanımda olan ve destekleyen sevgili aileme şükranlarımı sunarım.

29/06/2024

Elanur TUNCER

KISALTMALAR DİZİNİ

AD: Ahmed-i Dâ'î Divânı

BD: Bâkî Dîvânı

DK: Dede Korkut

FD: Fâtih Dîvânı

FzD: Fuzûlî Dîvânı

Gn: Garib-nâme

SB: Süheyl ü Nev-Bâhar

TDK: Türk Dil Kurumu Sözlüğü

VG: Varka ve Gülşah

1. GİRİŞ

Çalışmamızda "Eski Anadolu Türkçesinde Organ Adlarının Kullanım Alanları" konusu incelenmiştir. Çalışmamız, Türkçe söz varlığının önemli bir parçası olan organ isimlerinin Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde nasıl kullanıldığını tespit etmeyi ve göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın sonunda, organ adlarının söz varlığındaki durumu ve işlevi hakkında kapsamlı bir analiz sunulmuştur. Bu analiz, organ isimlerinin dildeki yerini ve önemini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Organ isimlerinin temel anlam dışında birden fazla anlam kazanması, Türkçenin çokanlamlı bir dil olmasından kaynaklanmaktadır. Çokanlamlılıkta gösterge temel anlam dışında kelimeler yeni anlamlar kazanır. Bu anlamlar zaman içerisinde ya unutulmakta ya da yeni anlamlarla anlam zenginliği oluşabilmektedir. Anlambilim, bir nesnenin dilde olan karşılığıyla yani adı ile arasındaki bağlantıyı inceleyen bilim dalıdır. Aksan, kavram alanını birbirleriyle alakalı ve yakın olan kelimelerin, eşanlamlıların ve alanı inceleyen dilbilimi olarak açıklamaktadır (Aksan, 2021).

Çalışmamızda Eski Anadolu Türkçesi döneminin muhtelif yüzyıllarından gerek hacim gerekse içerik bakımından ihtiyacımızı karşılayacağını düşündüğümüz belli başlı eserler seçilmiştir. Seçtiğimiz eserler üzerinde yeni okuma denemesi yapılmamış, eserler üzerinde yapılan transkripsiyon çalışmalarından faydalanılmış ve bu kaynaklar kaynakçada gösterilmiştir. Bu eserler ise şunlardır: Saadettin Özçelik'in hazırlamış olduğu Dede Korkut -Dresden Yazması- Giriş Notlar I-II Cilt; 14. yüzyılda yazılmış, Hoca Mesûd ile yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiş ve Cem Dilçin'in özel kütüphanesinde bulunan Süheyl ü Nev-Bahâr'ı konu alan Özkan Cığa'nın çalışmış olduğu yüksek lisans tezi; 743/1342 tarihinde Yusuf-ı Meddâh tarafından yazılmış olan ve Kâzım Köktekin'in hazırlamış olduğu Varka ve Gülşah; Abdülhakim Kılınç'ın üzerinde çalışmış olduğu Fuzûlî Dîvânı; Sadeddin Nüzhet Ergun ve Sabahattin Küçük tarafından yayımlanan eserlerde "yalnızca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde 1637 yılında istinsah edilmiş T.2889 numaralı nüshada" (Öztürk, 2007) bulunan Bâkî'nin Dîvânı; Mehmet Özmen tarafından hazırlanan, iki

nüshası bulunan yazmanın Kahire’de Mısır Milli Kütüphanesi Dâr al-kutub va'l-vesâ'ik al-kavmiyya’da 8658/23 numara ile kayıtlı olan Ahmed-i Dâ’î Divanı; Muhammed Nur Doğan tarafından hazırlanan, Millet Yazma Eser Kütüphanesi Manzum 305 numarada kayıtlı olan ve Sultan II. Mehmed’e ait olan Fâtih Divânı.

Mezkûr eserlerde yaptığımız tarama sonucunda 47 organ ismi tespit edilmiştir. Çalışmamızda tespit ettiğimiz organ isimleri alfabetik sıraya göre sıralanmış ve ihtiva ettikleri anlamlar tespit edilmiştir.

Çoşar (2008), organ adları ile ilgili görüşünü: “*Organ adları, diller arası akrabalığın belirlenmesinde zamirler, sayı ve akrabalık adlarıyla birlikte ele alınan öğeler olarak ölçüt değeri taşır. Bunun yanında insanların kendini tanıma ve ifade etme ihtiyacı ile ortaya çıktığı düşünülen organ adları temel söz varlığı içinde de önemli bir yer tutar. Türkçe söz varlığı bakımından, oldukça eski olan bu kelimeler, Eski Türkçe metinlerden günümüze çok değişmeden gelmiştir. Türkçenin farklı dil ve kültürlerle etkileşimde bulunduğu ve yabancı kelime etkisini yaşadığı uzun süreçlerde de tamamına yakını Türkçe olan organ adlarının bu özelliği koruduğu görülmektedir*” şeklinde açıklamaktadır.

Kurt (2017), organ adları ile ilgili görüşünü: “*Türkçe organ adları bakımından oldukça zengindir. Sınırlı sayıda sözcükten oluşan yazıtlarda bile çok sayıda organ adının kullanılmış olması, bu sözcüklerin dile yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Divânü Lügâti’t-Türk, Türkçenin ilk sözlük çalışmasıdır. Kaşgarlı, eserinde sadece yaygın olarak kullanılan sözcükleri aldığını ifade etmesine rağmen organ adlarında detaylara indiği görülmektedir. Kaşgarlı’nın cerrah mantığıyla organların küçük bölümlerinin adlarını vermesi, bu sözcüklerin dilimizde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir*” şeklinde açıklamıştır.

Çoşar (2008), organ adlarının işlevselliğiyle ilgili görüşünü: “*Organ adları, çeşitlilikleri ve yeni kavramları karşılamada kullanılışları bakımından işlevseldirler. Bitki, hayvan, eşya, yemek-yiyecek ve yer adlarından benzetme ilgisiyle bulundukları çok sayıda deyme kadar geniş bir kullanım alanında organ adlarının işlevi dikkat çekicidir*” şeklinde açıklamıştır.

Çalışmamızda tespit ettiğimiz organ isimleri; temel anlam, yan anlam, mecaz anlam ve deyim anlam başlıklarına göre değerlendirilmiştir.

Temel Anlam

Her dil; dünyadaki nesne ve olayları, zihindeki düşünceleri kendine özgü algılamayla, kendi ses sistemine göre aldığı seslerin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir simgeye dönüştürerek kavramlaştırır. İnsan varlığına en yakın göstergeler yani kavramlar; organ adları, yiyecek, içecek, hayvanlar, yapmak, gelmek gibi çoğunlukla kullanılan fiiller ve doğa olayları kavramlaşma silsilesinde en başta olan kavramlar olmalıdır (Aksan, 2021).

Aksan (2021), temel anlamın bağlamdan bağımsız ve zihnimizde ilk canlanan göstergeler olduğunu söylediği görüşlerini: *“Belli bir bağlam ve konu içinde olmaksızın tek tek sözcüklerden yola çıkarak örneğin bir kedi, bir çiçek, bir balık göstergelerini ele alacak olursak bunlar söylendiğinde ya da yazılı olarak önümüze geldiğinde zihnimizde bir tasarım, bir görüntü oluşturdıkları görülür ki, bu görüntüler köpek, ot ya da kuş göstergelerinden bütün bütün farklıdır. İşte biz, örneğin kedi sözcüğü söylendiğinde zihnimizde beliren bu tasarıma temel anlam ögesi (denotation) adını veriyoruz”* şeklinde açıklamıştır.

Mecaz Anlam

Kelimenin asıl anlamı dışındaki anlamda kullanılmasıdır. Gerçek anlam, dile yerleşmesi ve herkes tarafından bilinmesiyle bağlama bağlı kalınmadan da gerçek anlamı canlandırır. Mecaz anlam ise bağlama bağlı kalınarak canlandırma yapabilmektedir.

Mecaz anlam geçici olarak farklı anlam kazanır. Fakat kazandığı anlamı ise bağlama bağlı olarak sürdürür. Örneğin “dişli rakipmişsin” cümlesindeki dişli kelimesi, kelimenin temel anlamı kullanılmayarak benzetme yoluyla beklenmedik düzeyde olduğunu açıklamaktadır.

Örnekte görüldüğü gibi mecaz anlamında kullanılan dişli kelimesi bağlama göre beklenmedik düzeyde olma anlamını geçici olarak kazanır. Bağlamdan çıkarıldığı zaman ise temel anlamı olan dişleri çok olması şeklinde zihnimizde canlanmaktadır.

Yan Anlam

Barut ve Odacıoğlu (2017) tarafından aktarıldığına göre Berger (2004), yan anlam konusundaki görüşünü: *“Yan anlam teriminin İngilizcesi olan 'connotation' kelimesi Latince kökenli olup 'connotare' kelimesinden türetilmiştir. Latince kökeninde bu kelime 'bir şeyle bağdaştırmak' anlamındadır ve sözcüklerin kültürel bağlamda anlamlandırılabilmesine atfedilmiştir”* şekilde ifade etmiştir.

Yan anlam, benzetme ve aktarma yollarıyla uzun bir zaman süresince kazandığı soyut ve somut anlamlardır.

Çolak (2021) tarafından bildirildiğine göre Cruse (2006), yan anlamın arkaik nitelikte olduğu konusundaki görüşünü: *“Ayrıca bir zamanlar temel olan anlam yaşamaya devam etse de bu durum, akla gelen ilk kavram olma özelliğini koruduğu anlamına gelmez. İngilizcede önceden expire (süresi dolmak, geçerliğini yitirmek) kelimesinin ilk anlamı 'ölmek'ti ve günümüzde bu anlam korunmakla birlikte arkaik bir nitelikte yan anlam durumundadır”* şeklinde açıklar.

Yan anlam, temel anlam dışında kullanılan kelimelerdir. Örneğin “başı kırık çiviye söktü” cümlesindeki baş kelimesi, temel anlam dışında kullanılmıştır. Bu bağlama göre baş kelimesi benzetme yoluyla bir nesnenin üst kısmı olduğunu açıklamaktadır.

Her dilde kavramların birden fazla anlamı olduğunu görmekteyiz. Bu anlamların ise numaralandırılarak temel, yan veya mecaz anlam olduğunu açıklanmaktadır.

Organ adları, vücut bölümleri, doğaya, doğadan insanlara aktarılması birden fazla anlamın olmasıyla çokanlamlılığı ortaya çıkarır. Bütün dillerde çokanlamlılığın olması dilin evrensel niteliğini göstermektedir.

Deyim Anlam

Deyimler geçmişten günümüze kalıplaşarak gelmiş olan cümlelerdir. Bu cümleler donmuş hâldedir. Sözcüklerde en ufak bir değişim yapılırsa anlam

değişimine uğrar ve deyim olmaktan çıkar. Bundan dolayı geçmişten günümüze gelen ve dilimizin önemli hazineleridir.

Deyimler kısa ve özür. Deyimlerde kullanılan anlamlar ise genellikle temel anlam dışındadır. İki kelime veya daha fazla olabilmektedir. Mastar şeklinde oldukları için fiil çekimi yapılabilir.

Aksoy; deyimlerin dilin malı olan sözler olduğunu ve bu deyimlerin terimler, sanat ve meslek kelimeleri olduğunu açıklamaktadır (Aksoy, 1952).

Tahir Nejat Gencan (1979)'a göre deyim, temel anlamdan az bir farkı olan kalıplaşmış söz öbekleri olduğunu söylemektedir. Deyimlerin belli bir kurala bağlı kalınmadan kurulduğunu, anlaşılabilmesi için incelenmesi gerektiğini fakat incelenmemesinin daha doğru olduğu; başka dillere çevrilemeyen kalıplaşmış cümlelerdir.

Çalışmada Esas Alınan Eserler

Dede Korkut / Dresden Nüshası

Türk Dili ve Edebiyatı için önemli kaynaklardan biri de Dede Korkut'tur. Bu eser dil ve edebiyat açısından ele alınıp incelenmeye değer olduğu kadar diğer bilim dallarına da ışık tutacak önemli bir metindir.

Dede Korkut Kitabı Kilisli Muallim Rifat tarafından 1916'da eski harflerle ilk kez yayımlanmıştır. Orhan Şaik Gökyay tarafından Latince ilk baskısı 1938 tarihinde basılmıştır. 1958 tarihinde ise Muharrem Ergin tarafından yayımlanan eser üzerine birçok bilimsel çalışmalar yapılmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nın şimdiye kadar iki yazma nüshası olduğu bilinmekteydi. Son zamanlarda bulunan ve Dede Korkut hikâyelerine benzeyen Oğuznâmelerin içinde yer aldığı Türkmen sahra yazmasının Dede Korkut Kitabı'nın yeni bir nüshası olabileceği bilim insanlarını oldukça heyecanlandırmıştır. Toplam 31 yaprak olan bu eksik yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi bilinmiyor. Bu yazma Y. Azmun (2019), M. Ekici (2019) ve S. Özçelik (2021) tarafından yayıma hazırlanmış ve tıpkıbasımıyla birlikte yayımlanmıştır. Bursa'da bulunan ve Ersen Özsoy tarafından

tanıtılan yeni bir Dede Korkut nüshasının ortaya çıkması bilim insanlarını daha da heyecanlandırmıştır (Kadıoğlu, 2022). Yazma baştan bir sahifelik eksik olup 2a sahifesinden başlar. Herhangi bir tarih ile ketebe kaydı da yoktur. Her sahifesinde harekeli 13 satır ihtiva eden 119 varaklık yazmadır. Yazma Bursalı antikacın İbrahim Koca tarafından 2018’de Muradiye Kur’an ve El Yazmaları Müzesi’ne bağışlanmıştır. Dresden yazmasının harekeli nüshasıdır (Anonim, 2022).

Ankara yazması olan diğer nüsha ise Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde Y.I / 0261 (Y001523) numarada kayıtlı, baş ve son tarafından eksik, 22 sahifelik bir yazma parçası halindedir. Yazma parçası üç metin ihtiva etmektedir. İlk metin baştan ve sondan eksik bir Oğuznâme parçasıdır. İkinci bölüm “Hikâyeti Korkud Ata” başlıklı metin olup Dresden yazmasının giriş bölümünün varyantıdır. Üçüncü bölüm ise “Derse Han” boyunun sonundan eksik bölümüdür (Anonim, 2022).

H. O. FLEISCHER tarafından bulunan Dresden yazması, Dresden Krallık Kütüphanesi’nde Fleischer Külliyyatı arasında 86 numarada kayıtlıdır. Nüshayı bilim dünyasına 1815 tarihinde ilk tanıtan H. F. von DIEZ’dir. Harekesiz ve nesihle yazılmış olan eser 153 varaktır. Sayfalarda ise 13 satır vardır. Kapağın orta kısmında “*kitâb-ı dedem korkut ‘alâ lisân-ı tâife-i oğuzân*” unvanı ve sağ üst köşesinde “*tārîh-i vefât-i ‘oşmân sene 993*” yazısı vardır. Başlıklar ve bazı kelimeler kalın yazılmıştır. Kelime imlası sağlam değildir, bazı yerlerde de yanlış yazılmış. Eser bir giriş ve on iki “boy”dan oluşmaktadır. Eserin dili ise Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini göstermektedir.

Çalışmamızda yaralandığımız kaynak ise Sabahattin Özçelik tarafından çalışılmış ve 2022 tarihinde TDK tarafından yayımlanmış olan Dede Korkut -Dresden Yazması- Giriş, Notlar I. Cilt ve II. Cildir.

Süheyl ü Nev-Bahâr

14. yüzyılda Hoca Mesûd ve yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiş olan ve Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biridir. Edebiyatımızda yazılmış beşerî aşk temalı ilk mesnevi olmasından dolayı önemli bir yere sahiptir. Yazıldığı dönemdeki diğer mesnevilere göre daha sade bir dil kullanması eseri daha da önemli kılmıştır.

Eserin iki manzum ve üç mensur olmak üzere beş nüshası bulunmaktadır. Berlin Devlet Kitaplığı ve Dehri Dilçin Nüshaları manzumken İstanbul nüshası, Seyfettin Özege nüshası ve Süleymaniye nüshaları ise mensur nüshalardır (Ciğa, 2013).

Süheyl ü Nev-Bahâr mesnevisiyle ilgili yapılan çalışmalardan biri 1925 tarihinde Almanya’da J. H. Mordtmann tarafından 13 sayfalık bir önsözle tıpkıbasım olarak “Suheil und Nevbehâr” adıyla yayımlanmıştır. Bir diğer çalışma ise Tahsin Banguoğlu Mordtmann tarafından yayımlanan metin üzerinde dil incelemesi yapmıştır. Cem Dilçin ise iki nüsha olan metinleri karşılaştırmalı metin olarak çalışmasını hazırlamış (Gaddar, 2012).

Süheyl ü Nev-Bahâr mesnevisi için faydalandığımız kaynak ise Özkan Ciğa tarafından Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin- Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin) adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmadan faydalanılmasının sebebi çalışmanın Sadettin Özçelik’in danışmanlığında yürütülmüş olması ve metinde geçen kelimelerin kullanım alanlarına göre temel anlam dışında kalan anlamları numaralandırılmasıdır.

Garib-nâme / Âşık Paşa

Âşık Paşa’nın önemli eserlerinden olan Garib-nâme, hacimli bir mesnevidir. Eser Divan-ı Âşık, Divan-ı Âşık Paşa, Maârifnâme ve Gencnâme gibi farklı adlarla anılmaktadır. Fakat Âşık Paşa eserinin adını Garib-nâme olduğunu söylemektedir (Yavuz, 2000).

Yavuz (2000), Garib-nâme’nin Anadolu’da verilen temel eserlerden biri olduğunu ve hacim bakımından 10.592 beyit olan eserin tercüme değil telif eser olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca eseri kıymetli kılan özelliği ise Türk dilinin hor görüldüğü bir dönemde Türk diliyle yazılması ve Türk dilinin vurgulanmasıdır (Yavuz, 2000).

Dört cilt şeklinde olan Garib-nâme, Süleymaniye Lâleli nüshası, Tübinger Depot der Staatsbibliothek (Nr. 1684) nüshası, Konya Koyunoğlu (Nr.13634) nüshası ve Kayseri Raşid Efendi (Nr. 9344) nüshası üzerinde inceleme yapılarak çalışılmış

eserdir. İlk cildi on bölümden oluşan eserin bir ile yedinci bölümleri kapsamaktadır. 5.640 beyit vardır (Yavuz, 2000).

Garib-nâme metni için ise Kemal Yavuz'un 2000 yılında hazırladığı Garib-nâme adlı 4 ciltlik eserinden faydalanılmıştır.

Divân (Türkçe Dîvân) / Fuzûlî

“Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda 1 dibace, 45 kaside, 294 gazel, 2 terci-bend, 2 müseddes, 2 tahmis, 3 muhammes, 3 murabba, 42 mukatta, 76 rubai bulunmaktadır” (Kılınç, 2021).

Fuzûlî'nin Dîvânı ilk kez 1244'te Tebriz'de basılmış olup, Bakü, Hîve, Kahire, İstanbul ve Ankara'da da elliden fazla baskısı bulunmaktadır. Bunların içerisinde Abdülbaki Gölpınarlı ile (1948) Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cunbur'un (1958) çalışmaları yer almaktadır. Ali Nihad Tarlan tarafından hazırlanan Fuzûlî Divanı Şerhi isimli eseri gazelleri şerh ederek üç cilt olarak yayımlamıştır (Karahana, 1996).

Fuzûlî'nin “sabâ”, “su”, “gül” ve “hançer” redifli na'tlar türlerinde birer şaheser sayılabilecek nitelikte eserlerdir. Kanûnî Sultan Süleyman tarafından zaptı nedeniyle yazmış olduğu kasideleriyle aynı mahiyettedir. Fakat kasidelerinden çok gazellerinde lirizmin, tasavvufî aşk ve heyecanın âdeta doruğuna ulaştırmıştır (Karahana, 1996).

Fuzûlî Divân metni için Abdülhakim Kılınç tarafından hazırlanan ve 2021 tarihinde TDK tarafından yayımlanan Fuzûlî Dîvânı adlı eserden faydalanılmıştır.

Divan / Ahmed-i Dâ'î

Ahmed Dâ'î Divanı'nın tespit edilebilen iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri Ahmet Ateş tarafından 1948 tarihinde Burdur Vakıf ve Halkevi Kitaplığı No: 735'te bulunan nüshadır. Bu nüsha Ahmed Dâ'î külliyyatındaki eksik divandır. Külliyyatta ise karışık olan sayfalar İsmail Hikmet Ertaylan tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır. İsmail Hikmet Ertaylan'ın hazırlamış olduğu

“Mutâyebât” adlı eserdeki şiirler divandan alınmış şiirler ve şiir bölümleridir (Özmen, 2017).

Tunca Kortantamer tarafından Kahire’de Mısır Milli Kütüphanesi Dâr al-kutub va'l-vesâ'ik al-kavmiyya’da 8658/23 numara ile kayıtlı olan divanın ikinci ve tam olan nüshası bulunmuştur. Her iki nüshası da düzenli değildir. Divanda 331 şiir vardır. Bunlardan 27 tanesi kasidedir (Özmen, 2017).

Ahmed-i Dâî’nin Divanı için ise Mehmet Özmen tarafından hazırlanan ve 2017 tarihinde TDK tarafından yayımlanan metin incelenmiştir.

Dîvân / Bâkî

Kanûnî Sultan Süleyman’ın isteği üzerine Bâkî tarafından yazılmış olan Dîvân’dır. Eseri yazdıktan sonra yazdığı yeni şiirleri ilave etmiş, farklı tarihlerde divanın yeni ve çeşitli düzenlemelerini ortaya koymuştur (Çavuşoğlu, 1991).

Sadece Türkiye kütüphanelerinde ve özel ellerde yazarın ölmeden önce yazılmış olan ondan fazla nüshası bulunmaktadır. Ölümünden sonra istinsah edilen nüshalar ise yüzden fazladır. Divanı’nın 1859 (1276)’da basılan ilk baskısı hem kötü hem de çok yanlış yazılmış bir taş baskısıdır. R. Dvorak, gazelleri esas alarak Almanya’da yetmiş sayfalık önsözle yayımlamıştır. Sadeddin Nüzhet Ergun ise bazı nüsha karşılaştırması yaparak ilk defa Latin harfleriyle yayımlamıştır (Çavuşoğlu, 1991).

Divanın on nüshası İstanbul kütüphanelerinde, iki nüshası Elâzığ Fırat Üniversitesi’nde bulunmaktadır. On iki nüshayı tenkitli metin şeklinde basılmamış doktora çalışması olarak ortaya konulmuştur. Divan 1825’te bir kısmı Hammer tarafından Almanca’ya çevrilmiştir (Çavuşoğlu, 1991).

Sabahattin Küçük tarafından hazırlanan, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan Bâkî Divanı’nın tam metnine ulaşılp metinde geçen organ isimleri tespit edilmiştir.

Varka ve Gülşah / Yusuf-ı Meddâh

“Varka ve Gülşah mesnevisi ilk kez Gazneliler döneminde yaşayan Ayyukî tarafından, Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bu mesnevi farklı şairler tarafından da yazılmıştır” (Tolu, 2021).

Aşk ve kahramanlık konulu bir mesnevi olan Varka ve Gülşah, Yûsuf-ı Meddâh’ın en önemli ve en ünlü yapıtıdır. Edebiyatımızda Yûsuf-ı Meddâh tarafından yazılan ilk mesnevi Varka ve Gülşâh’tır. Varka ve Gülşah mesnevisinden ilk bahseden Fuat Köprülü’dür (Nikoosokhan Sedghi, 2015).

Eser üzerinde yapılan araştırmalar azdır. “Kazım Köktekin (2007) eseri dil bilimsel açıdan (metin, inceleme, dizin) incelemiştir. Elham Nikoosokhan Sedghi (2015) hazırladığı tez çalışmasında Ayyuki ile Yûsuf-ı Meddâh’ın Varka ve Gülşah mesnevilerini çeşitli veçhelerden karşılaştırmıştır. Mehmet Kanar (2011) Varka ve Gülşah’ı günümüz Türkçesine aktararak nesir formunda neşretmiştir” (Tolu, 2021).

Çalışmamızda Varka ve Gülşah metni için faydaladığımız kaynak ise Kâzım Köktekin tarafından hazırlanan ve 2023 tarihinde TDK tarafından yayımlanan çalışmadır.

Divân / Fâtih

Hepsi hala bulunmamış olan Fâtih’e ait olan şiirlerle ilgili nüsha Fâtih Millet Kütüphanesi Yazma Manzum Eserler kısmı No. 305’te kayıtlı olandır. Bu nüsha Ali Emiri Efendi tarafından bağışlanmıştır. Ali Emiri Efendi nüshayı kendi el yazısıyla iki kez istinsah etmiştir. Bu nüshayı bilim dünyasına da kendisi tanıtmıştır (Doğan, 2016).

Fatih’in bazı şiirlerini düzenli bir şekilde ilk defa yayımlayan Dr. Georg Jacob’dur. 1904 tarihinde Berlin’de basmış olduğu bu çalışmada bulunan şiirlerin büyük kısmını Uppsala Krallık Üniversitesi Kütüphanesi’ndeki bir nüshadan alıp bir kısmını de tezkire ve tarihlerden alınan küçük gazeliyattır (Doğan, 2016).

İkinci yayım Fethin 500. yılına özel 1944’te Saffet Sıtkı Bilmen tarafından hazırlanan Fatih Divânı, Ali Emirî’nin Millet Kütüphanesi’ndeki nüshadan istinsah ettiği nüshadan faydalanılmıştır (Doğan, 2016).

Üçüncü yayımı da Fethin 500. yılı için Kemal Edip Ünsel Kürkçüoğlu tarafından hazırlanmış olan Fâtih'in Şiirleri adlı eserdir. 1946 tarihinde Türk Tarih Kurumu Yayınları içinde bulunan bu eser tümüyle Ali Emirî nüshasını kapsamaktadır (Doğan, 2016).

Dördüncü çalışma ise 1992 tarihinde yayımlanan Fâtih ve Şiirleri isimli eserdir. Ahmed Aymutlu tarafından tertiplenen çalışmada beyitlerin düzyazıya çevirisini de kapsamaktadır (Doğan, 2016).

Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız eser ise Muhammet Nur Doğan tarafından hazırlanan 2016 tarihinde Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından yayımlanan ve üçüncü baskı olan Fâtih Dîvânı ve Şerhi adlı eserdir.

2. KURAMSAL TEMELLER

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde organ isimleri hakkında birtakım çalışmalar yapılmıştır. Fakat yapılan çalışmalara bakıldığında bilimsel kitap olarak değerlendirilen tıp kitaplarında geçen organ isimlerinin daha çok çalışıldığı görülmektedir. Çalışmamızdaki amacımız ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde bilim kitapları dışında organ isimlerinin edebî eserlerde kullanım alanlarını tespit etmektir. Yapılan tarama sonucunda Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan metinlerde organ adlarını tespiti ve kullanım alanlarının gösterilmemiş olmasından dolayı böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyduk. Eski Anadolu Türkçesindeki organ adlarıyla ilgili yapılan tespit edebildiğimiz çalışmalar şu şekildedir:

Güven, M. (2008). “Kitâbü’l Müntahab Fi’t-Tıbb’daki Türkçe Organ Adları”. s.111-132. Güven, M. Levent Doğan’ın “Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme-Ana ve Temel Kelimeler” ve Cahit Başdaş’ın “Türkçe Organ adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk” adlı makalelerde geçen organ adlarının dışında kalan organ isimlerini “Kitâbü’l Müntahab fi’t-Tıbb” eserinde kullanılan Türkçe organ isimlerini tespit etmektedir. Güven, çalışmasında Türk Dil Kurumu Sözlüğü ve Kitâbü’l Müntahab Fi’t Tıbb’a göre organ isimlerinin karşılaştırması yapmıştır. Kitâbul Müntahahab Fi’t Tıbb’da geçen organ isimleri tespit ederek açıklamış ve dönemlere göre bir sınıflandırma yapmıştır.

Çoşar, M. A. (2008). “Bir Adlandırma Ögesi Olarak Organ Adları”. s.1050-1079. Çoşar, M. A. çalışmasında organ adlarının işlevlerine göre yan anlamlarından yararlanma, somutlaştırma, türü belirtme ile bitki, organ bölümü, eşya, yiyecek, renk, yer, giysi, meslek gibi sınıflandırma yapmıştır. Çalışmamızda kullanım alanıyla ilgili yararlanılabilecek bir çalışmadır.

Güven, M. (2009). “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme”. Güven, çalışmasında Eski Anadolu Türkçesi Döneminde yazılan Kitâbu’l Müntahab fi’tTıbb, Mürşid ya da Cerrâhiyyetü’l Hâniyye gibi aynı içeriklere sahip eserleri incelemiş, eserlerdeki fizyoloji ve anatomi terimlerini tespit ederek fonetik, semantik ve leksik farklılıklara da dikkat ederek inceleme yapmıştır. Güven, çalışmasında Türk tıbbi biliminin ilerleyişi için yeterli düzeyde yetişmediğini hatta yazı diline geçilmediği zamanlardan kalan isimler olduğunu ve günümüze kadar geldiği kanaatindedir.

Gümüştam, G., (2009). “Eski Anadolu Türkçesi Eserlerinden Tertib-i Mu’alece’deki Organ Adlı Tıp Terimleri”. Gümüştam, bu çalışmasında Tertib-i Mu’alece adlı eseri incelemiştir. Eserdeki tıp terimleri belirlenerek tıp dilini Türkçeleştirmek amaçlamıştır. Terimleri kalıplaşmış ve kalıplaşmamış kelime grupları şeklinde iki ayrı başlık altında ele almaktadır.

Kütükçü, K. N., (2017). “Kitab-ı Kanunçe’de Geçen Organ Adları”. Kütükçü, K. N. çalışmasında Bursalı Müftü Mahmud Efendi tarafından ele alınan “Kitab-ı Kanunçe” adlı eserde geçen organ isimlerini tespit ederek kökenlerine göre sınıflandırma yapmıştır. Tespit edilen organ isimleri, Diğer Türk lehçelerindeki kullanım şekilleri ile Türkiye Türkçesindeki kullanım şekilleri verilerek hem karşılaştırma yapılmış hem de karşılığı olup olmadığı tespit edilmiştir. Karşılaştırma yapılması bir kelimenin diğer eserlerde farklı şekilde yazılabileceği yönünde önemli kaynak olarak kullanılabilecek çalışmadır.

Gülmez, M. (2022). “Orta Türkçede Organ Adlarının Kullanım Alanları”. Gülmez, M. çalışmasında orta Türkçe ile yazılan tıp metinlerde organ isimlerini tespit ederek ait olduğu dönemlerine göre gruplandırma yapmıştır. Gülmez, tespit ettiği organ isimlerinin kullanım alanlarına göre sınıflandırma yapmıştır. Orta Türkçenin

işlevsel olarak çok yönlü olduğunu ve dilinin zengin olduğunu söylemektedir. Eski Anadolu Türkçesindeki metinlerde tespit edeceğimiz organ isimlerinin kullanım alanlarının sınıflandırılması bakımında yararlanılabilecek bir çalışmadır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmamızda Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan metinlerle ilgili belge taraması yapıldı ve ulaşılan dokümanlar dosyada arşivlendi. Arşivlenen dokümanlar, tıp ve organ adları ile ilgili sözlükler incelenerek amacımıza uygun olan ve geçerliliği olan dokümanlardan yararlanılarak bilgi birikimimizin üzerine bilgi ekleyerek gerekli bilgiler elde edildi.

Bu bilgiler analiz edildikten sonra elde edilen bilgiler doğrultusunda araştırmamızdaki soruna cevap olabilecek örnekler tespit edilip sınıflandırıldı. Kullanım alanı incelenmesi için belirlenen sınıflandırma “Basit seçkisiz örnekleme” yoluyla araştırmanın örneklemini “ölçüt örnekleme” ile veri kaynakları belirlendi. Tespit edilen sınıflandırmaya göre metinde geçen kelimeler belirlenerek hangi anlamda kullanıldığı tespit edildi.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Ağız

Ağız kelimesi Eren (1999) tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “1. *Yüzde, avurtlarla iki çene arasında, ses çıkmaya, soluk alıp vermeye ve yiyecekleri almaya yarayan boşluk.*” Ayrıca, metindeki bağlamına göre değişen anlamları da belirtmiştir: “2. *Bu boşluğun dudakları çevrelediği yanı;* 3. *Kapların veya içi boş şeylerin açık yanı;* 4. *Bir akar suyun denize döküldüğü yer;* 5. *Koy, körfez, liman, yol gibi yerlerin açık yanı;* 6. *Birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer;* 7. *Bir dilin sınırları içinde bölgelere göre değişen söyleyiş özelliği*” (Eren, 1999).

İncelediğimiz eserlerde *ağız / ağız / ağız* sözcüğünün Eski Anadolu Döneminde kullanım alanları şu şekilde tespit edilmiştir:

4.1.1. Temel Anlam

Agız: “İnsanın ve bütün hayvanların ağızı” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018).

“Hazzın aldı cân çü **agızdan** dahi
İmdi gel bu kez bu el èilmin ohı” (Gn/9372)
(Çünkü ağızından cân hazzını dahi aldı. Şimdi gel bu kez de el ilmini oku.)

“Yaèni **agızdan** alur cümle gıdî
Her gıdîden maèlum olur bir nidî” (Gn/9365)
(Bütün gıdaları ağızdan alır, her gıdadadan bir ses çıkar.)

“**Ağız** aña zindan durur bekci diş
Yiñilmez kıparur dahi bunca iş” (SB/3671)
(Ağızdaki dişler zindandan duran bekçi gibi yenilmez koparır bütün yiyecekleri.)

“... Buyurdu, bir dÀye geldi, emceğini **aàzına** verdi...” (DK/110b/2-3)
(...buyurdu bir dadı geldi göğsünü ağızına verdi...)

“...**aàzuñla** burnuñdan úan şorladayıdum...” (DK/28b/9-10)
(...ağızıyla burnundan kan fışkırttım...)

“...Üç kerre **aàzından** iúrÀr eyledi...” (DK/44b/3-4)
(...üç kere ağızından söyledi...)

“...**Aàzum** içi buz gibi, süñüklerüm ùuz gibi oldu” (DK/80b/12-13)
(Ağızımın içi buz gibi, kemiklerim tuz gibi oldu.)

“Çâk olan dest-i cefâ-y-ile girîbânuñdur
İlişen hâr-ı gam u mihnete dâmânuñdur
Dökilen yire belâ tîği-y-ile kanuñdur
Her dem **aàıza** gelen mihnet ile cânuñdur
Göñül eyvây göñül vâý göñül eyvây göñül” (FD/ (Lâm) 48/2)
(Eziyet el ile yırtılan elbisenin yakasıdır. Dert ateşi ve sıkıntısına ilişkin güçlüdür. Yere dökülen yiyecek parçası belayla kanundur. Her zaman ağıza gelen sıkıntıyla canındır. Gönül eyvah gönül vay gönül eyvah gönül.)

“Avnî seni medh eyledi çün tarz-ı gazelde
Matla’ dedi yüzüne vü **ağzuña** mu’ammâ” (FD/ (Elif) 1/5)
(Ey sevgili, bu ilahi ağızına ve yüzüne bilmece ile matla’ dedi. Avni seni gazel tarzı övdü.)

“**Ağız** mı dürc-i sadef mi şu diş mi yâ gevher
Bu lutf ile dahi bitmez sadefde dür-dâne” (AD/54/2)

(Ya ağız inci kutusu mu şu dişleri inci mi? Bu lütf ile inci taneleri bile bitmez.)

“Leblerüñ cÂmin içene ol **aâız** dişdür lisÂn
nuûl ider mi nûş iden lÂ-büdd şekerlü leblebi” (AD/86/3)
(Dudakların şarabı içene ağız lisan diştir. Elbette içen şekerli leblebiyi meze eder mi?)

4.1.2. Mecaz Anlam

Aâız: “Ağızda çıkan sözler”.

“Yêtmek olmaz lafz-ı cân-bağşuñla **ağzuñ** sırrına
Vahydür güyâ bu kim muṭlaḳ **ağız** yoḥ var lafz” (FzD/ (Gazeller) 136/3)
(Allah'ım can bağışlamanla ağzımın sırrına yetmek olmaz. Bu güya vahiydir, mutlak ağız yok lafız var.)

Gonca Aâzi: “Gonca ağız”.

“dÂèl şü gonçe **aâzuñı** òoş şerh ider velî
anda ki maèni çoû ola söz muḍtaâar gerek” (AD/140/7)
(O zaman çok mana ola kısa söz gerek lakin dÂèl gonca ağzını hoş açar.)

4.1.3. Yan Anlam

Ağız: “Birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer” (Eren, 1999).

“İki zûkak uzunınça dartılup
Ağız açuk üsti muhkem örtilüp” (Gn/5221)
(İki sokak uzanınca daraltıp ağzın açık üstü sağlam şekilde örtüldü.)

“Kim bu şehrüñ ni'meti andan girür
Bellü bilüñ ol kapu **ağız-durur**” (Gn/ 7015)
(Ki bu şehrin ni'meti ordan girer. Bellidir bilin o kapı ağızdır.)

Aâız: “Kaplarn veya içi boş şeylerin açık yanı” (Eren, 1999).

“ol öevü ile sürÂhinüñ **aâzi** âuyın aúit
ol reşk ile úadeh gözini eşkibÂr úıl” (AD/6/19)
(O zevk ile sürahinin ağzından suyu akıttı. O kıskançlıkla kadeh gözünden gözyaşı gelir.)

4.1.4. Deyim Anlam

Ağız açtırma: “Çok konuşarak başkalarının söz söylemesine, konuşmasına engel olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Gönceye lâf-ı leâfette **ağız açdurma**
Laḫḫa laḫḫa anı şermende-yi güftâr eyle” (FzD/ (Gazeller) 236/3)
(Goncaya güzel lafla ağız açtırma. An an utanılacak söz eyle.)

Ağız bir it-: “Söz birliği yapmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Ağız bir idüp** söylemek âsân idi yâre
Zahmuñla gelüp olsa eger hançeri yek-dil” (BD/298/3)
(Eğer sevgili hançer yarasıyla gelirse ağız birliği yapıp sevgiliye söylemek kolaydı.)

“Gerçi kim **ağız bir itdi** güller ile goncalar
Ol şeker-leb söze gelse anlara değmez sühan” (FD/ (Nûn) 59/2)
(Güller ile goncalar ağız birliği yaptı. O tatlı dudakla söze gelse onlara söz gelmez.)

Ağızdan aâıza: “Tamamen” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şîrîn lebûñ şerhîn[de] dâ'î çü dile geldi
Aâız aâıza úoyup bir bir şorası nâzûk” (AD/99/8)
(Şirin dudakını açıp dâ'î için dile geldi. Ağız ağıza koyup bir bir nazik sorar.)

Ağızdan aâıza: “Sözlü bir biçimde” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Düşdi vaşf-ı dūr-i dendānı **ağızdan ağıza**
Êşidüp şaldı beyābāna deñiz gevherini” (FzD/ (Gazeller) 272/4)
(İnci gibi olan diş ağızdan ağıza düştü. İşitip çöl denizine gevherini saldı.)

Aâzını tut-: “Kötü söz söylememek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dileridi âh ideydi ol nigâr
Varḫa **aâzın ûutdı** eydür zînhâr” (VG/209)
(Arzuladı, o sevgili ah edeydi. Varka ağzını tuttu, sakın söylemesin.)

Aâzının suyu aú-: “Çok beğenip istemek, imrenmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...ûana gibi **aâzının suyu aúdı...**” (DK/92a/5)
(...dana gibi ağzının suyu aktı...)

Ağız sulan-: “*Yeme, içme isteği artmak*” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**aâzum âulanur** aâsam anuñ ter dudaânı
òââiyyetidür gösterür ol laèl-i şeker-nüş” (AD/284/2)
(*Onun tatlı dudağını ansam ağızım sulanır. O tatlı kırmızı (şarap) içen hasiyeti gösterir.*)

Yarım ağız: “*İstemeye istemeye*” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Yarım ağız** kime bendem dise ol şâh-ı cemâl
Sanasan ânı bütün ‘âleme sultân eyler” (FD/ (Re) 16/2)
(*O şah yüz güzelliğiyle yarım ağızla bendem dese. Sanırsın onu bütün aleme eder.*)

4.2. Alın

4.2.1. Temel Anlam

Alın: “*Yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü*” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Aâ **alnın** yere úodı, iki rekâat namâz úıldı, adı görklü” (DK/68a/4)
(*Ak alnını yere koydu, iki rekat namaz kıldı, adı güzel.*)

“Ulaş oalı Salur Úazanun **alnına** şarabun itisi çıúdı” (DK/20a/9)
(*Ulaş oğlu Salur Kazanın alnına şarabın sertliği çıktı*)

“...**alnı** başı balúr bir er gördüm” (DK/105b/2)
(*...alnı başı parlayan bir adam gördüm*)

“Çözdü, **alnında** bir öpdü eydür: Allâh menüm evümi úurtaracaú” (DK/27b/1)
(*Çözdü, alnından bir öptü söyledi: Allah benim evimi kurtaracak*)

“Sünbül takınmış **alnına** sanmân o gül-’izâr
Çıkılmış külâh-gûşeye târ-ı külâledür” (BD/84/4)
(*Alnına sümbül takmış sanma ki o gül bahçesidir.*)

“**Alnuñ** kamerine yüzüñ ayına müşâbih
Bunca göz ile görmedi bu çarh-ı muallâ” (FD/ (Elif) 1/3)
(*Ay gibi alnına, yüzün nuruna benzer. Bu yüce talihi bunca gözle görmedi.*)

4.2.2. Mecaz Anlam

Alın: “*İnsanın dışındaki varlıkların alnı*”.

“Şakâ-yık **alnı** zemîn-bûsdan olup mecrûh
Benefşe kâmeti oldı tevâzu ile dü-tâ” (FzD/ (Kasideler)1/6)
(Saygıyla eğilen şakayık alnı yara olup menekşe boynu tevazu ile iki kat oldu.)

“óáuñ ãunèını gördüm ay yüzünde
úamer **alnuñ** meger Âyine benzer” (AD/131/6)
(Ay gibi olan yüzünde Allah'ın eserini gördüm. Meğer ay gibi olan alnın ayine (tören)
benzer.)

“iy **alnı** ay yüzi güneş sensüz cihânda bir nefes
şems ile zühre doâmasun hem mâh-ı tâbân olmasun” (AD/212/4)
(Ey alnı ay gibi yüzü güneş gibi olan sevgili cihanda sensiz bir nefes bile güneş ile
Çobanyıldızı doğmasın, parlak yıldız olmasın.)

“Haddün katında mihr-i felek bir zavalludur
Alnuñ yanında bedr ise bir sîr-i mâhdur” (BD/61/3)
(Semanın güneşi sınır katında zavallıdır. Alnın yanında bedir ise bir ay aslanıdır.)

4.2.3. Deyim Anlam

Alnı açuú: “Utanacak hiçbir durumda olmayan” (Türk Dil Kurumu [TDK]).
“...ãonra alp ozanlar söylesün, **alnı açuú** cömerd erenler diñlesün! dedi...”
(DK/86b/11-12)
(...sonra kahraman ozanlar söylesin, alnı açık cömert yiğitler dinlesin! dedi...)

“Gül gibi ter-dâmene teşbîh iden kimdür seni
Yâsemen gibi cihânda **alnuñ açuk** yüzün ag” (BD/227/3)
(Seni gül gibi taze elbiseye benzeten kimdir? Yasemin gibi alnın açık yüzün ak.)

Alnına yaz(ıl):- “Bir olayın, bir kişinin başına gelmesini Allah yazmış olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Siyâh-bahtlığı yazmış **alnına** takdîr
N'ola geçürse kara günde rûzgâr kalem” (FzD/ (Kasideler) 24/11)
(Alnına biçilen kara bahtı yazmış. Ne ola kara günde rüzgar kalem geçirse.)

Alın kelimesinin yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.3. Ayak

4.3.1. Temel Anlam

Eren (1999) “ayak” terimini, “bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yer basan bölümü” olarak tanımlamıştır. Ayrıca, “ayak” “ayaà” ve “ayaò” gibi varyasyonları da belirtilmiştir (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Baş gibi vü göz gibi kulak gibi
Dil gibi hem el gibi **ayak** gibi” (Gn/272)
(Baş gibi ve göz gibi kulak gibi dil gibi hem el gibi ayak gibi.)

“Tâ ki sûret vardı seksen yaşına
Nefs **ayakdan** girdi çıkdı başına” (Gn/5380)
(Dış güzelliği seksen yaşına kadar vardı nefes ayaktan girdi baştan çıktı.)

“Cihan in çin oldu kesilmişdi söz
Ayah basduğı yiri görmezdi göz” (SB/1728)
(Dünyada söz kesilmişti insan cin olmuş göz ayak bastığı yeri görmezdi.)

“Gögercinün **ayahların** bağladı
şol eli ile işini sağladı” (SB/3353)
(Güvercinin ayaklarını bağladı o eli ile işini yaptı.)

“Başdan **ayaàa** kemend ile ùolar
Ol nigÀruñ gözi yaşıla ùolar” (VG/178)
(Baştan ayağa kemet ile sarılır. O sevgilinin gözü gözyaşıyla dolar.)

“At **ayaài** gibi oldu ser-nigün
NÀ-gehÀn irdi kaçÀ ol n’eylesün” (VG/734)
(Ters dönmüş at ayağı gibi oldu. Neylesin, kaza ansızın geldi.)

“Boàa **ayaà** üstine ùuramadı düşdi, depesinün üstine...” (DK/10b/4)
(Boğa ayak üstünde turamadı düştü, tepesinin üstüne...)

“...Dedenün **ayaàına** düşdi” (DK/46a/13)
(...dedenin ayağına düştü)

“...yaài úoòusun alsa **ayaàm** yere dögeridi, tozu göge çıúarıdı...” (DK/125a/11-12)
(...yağ kokusunu alsa ayağı yeri döverdi, tozu göge çıkarırdı...)

“...At **ayaài** külük, ozan dili çevük olur” (DK/9b/6)
(...at ayağı hızlı ozan dili çevik olur)

“Nigîn-i baht u sivâr-ı sa’âdet elde degül

Ayakda kodı zamâne niteki zer halhâl” (BD/21/29)

(Kaderin mührü ve saadet bileziği elde değil. Nitekim zamanenin insanları altın halhal olarak ayağa taktı.)

“Yele vërme dağıdup her yan **ayaklardan** götür

Ëy perî zülf-i perîşānuñ gerekmez mi saña” (FzD/ (Gazeller) 17/3)

(Ey Peri, perişan saç lülesi gerekmez mi sana? Her yana dağıtıp yele verme, ayaklardan götürür.)

“Dürd-veş ser-geşte-yi cām u ḥarāb-ı bâdeem

İtibārum yoḥ **ayaḳ** toprağı bir üftādeem” (FzD/ (Gazeller) 25/40)

(Sersemlik kadehi ve taze harap tortu gibi ayağım toprağa düşmüş itibarım yok.)

“Eyle pinhān eylemiş göğsinde sırr-ı èişkuñı

Kim **ayağından** aşarlar eylemez ikrār gül” (FzD/ (Kasideler) 8/24)

(Aşk sırrını göğsünde gömlek eylemiş. Eğer ayağından asarlarsa gülü tekrardan dile getirmezler.)

“Ebr-i müjem **ayağına** gevher-nisârdur

Mir’ât-ı dil cemâlüne âyîne-dârdur” (FD/ (Re) 12/1)

(Kırpik bulutu ayağına cevher saçandır. Gönül aynası yüzüne ayna tutandır.)

“**ayaḳuñ** baâduai ùopraú meğer kibrît-i aòmerdür

virür òÂâiyyet-i aḥmer doúnsa seng-i òÂrÂya” (AD/21/30)

(Ayağının bastığı toprak meğer kırmızı kükürttür. Sert taşa değse kırmızı hasiyet verir.)

4.3.2. Mecaz Anlam

Ayak: “Halk edebiyatında koşuklarda kısa yedekli dizeler” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Koma **ayakda** bu masnû’ u murassa ‘nazmı

Elde hoş yaraşur ey Âsaf-ı saf-der hâtem” (BD/19/51)

(Sanatlı ve cevher işlemeli bu nazmı ayakta koyma. Ey yiğit savaşçı olan ve cömert olan vezir elde ne hoş yakışır.)

“Sipâh-ı gam n’ola **ayaklar** ise ‘uşşâkı

Ra’iyyetine o şâhuñ ri’âyeti yokdur” (BD/169/4)

(Keder askerleri ne ola ayaklar ise aşıkları. O padişahın idaresindeki umum insanlara riayeti yoktur.)

“Hâk-i râh olduğın görüp cânân

Katı **ayaklar** oldı ‘uşşâkı” (BD/540/3)

(Canan, aşıklara uğurlu olduğunu görüp katı ayaklar oldu.)

Ayaà: “Kadeh” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Anı dağı hem bir zümürd **ayaà**
Getürdi vü içküye düzdi yaraà” (SB/1791)
(O hem bir ayağa zümürüt ve ayağın önünde içki getirdi.)

“Koma Bâkî kuluñı cür’a-sıfat **ayakda**
Dest-gır ol aña ey dâver-i ‘âlî-mikdâr” (BD/18/48)

(Şarabın artıklarının döküldüğü kaba (kadeh) Bâkî kulunu koyma. Ey yüce adaletli hükümdar ona yardımcı ol.)

“Kâseler sun bize meclisde gınâ virmez **ayak**
Sâkıyâ hâtırı teng eyledi el tarlığı” (BD/495/6)
(Mecliste bize kaselerle şarap sun, kadehler bize gına vermez. Saki el sıkıntısının hatırı kadar verdi.)

“Zâhid-i huşk kabûl eyleyüben ‘özüümüzi
El virürse bir **ayağ** ile mükâfât idelüm” (FD/ (Mîm) 53/3)

(Kaba sofu özrümüzü kabul etti. El verirse bir ayak (kadeh) ile mükafat edelim.)

4.3.3. Deyim Anlam

Ayak bağı: “Bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olan şey” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çün èakıl hîd kendü **ayak bağıdır**
Dünyayı çün dutdı kanda tagıdır” (Gn/5495)
(Çünkü ayak kendi ayak bağıdır çünkü dünyada isyan kaldırmanın şekeridir.)

Ayaklar altına al-: “Hakir görmek, gözden çıkarmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Baılurken **ayağlar altında** ol
Nite buldı başlarıñ üstine yol” (SB/4595)
(O ayaklar altında basılırken nasıl kendini baş üstünde buldu.)

Ayağa düş-: “İlgisiz ve yetkisiz kimseler karışmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Düşdi** şol sâeat vezîr eydür **ayaâına**
Ol kavim geçdi şaâına şolına” (VG/455)
(Vezir o zaman ayağına düştü, söyledi. O kavim sağına soluna geçti.)

“Muğâlîf emrinedür bâde kim **ayağa düşer**
Naķîzdür aña kim gûş-mâl yêr tanbûr” (FzD/ (Kasideler) 275/17)
(Kim şarabın ayağına düşer, karşı çıkanın emridir. Tamburun tellerini ceza olarak bozandır.)

Ayaâa sal-: “Değersizleştirmek”.

“Bâdeye baş üzre yir idüp **ayaàa** salmazuz
Hürmetin câm-ı meyüñ ol deñlü idrâk eylerüz” (FD/ (Ze) 27/2)
(Şarabın değerini yüksek tutup aşağıya düşürmeyiz. Şarap kadehinin hürmetini o zaman (değerini) anlarız.)

“Senden ayrılrsa muşallâyı **ayaqlara** âalup
Žaëf-ı tâlié kara toprağ ile yeksân eyler” (FzD/ (Kasideler) 25/40)
(Senden ayrılırsa ölümü değersizleşir. Kötü talihim kara toprakla bir olur.)

Ayağın çek-: “Sık sık gittiği bir yere artık uğramaz olmaz, ilgiyi kesmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Rüzgârım buldı devrân-ı felekden inķilâb
Kân içer oldum **ayağın çekdi** bezmümden şarâb” (FzD/ (Gazeller) 33/1)
(Rüzgarım dünyanın gökyüzünden değişiklik buldu. Şarap topluluğundan kan içen oldum, ayağını çekti.)

Ayağını kes-: “Bir yere gitmez olmak, uğramamak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şu **ayağını** kesüp bî-hûde gezmeklerden
Sebzeye hem-sebağ-ı ders-i gülistân eyler” (FzD/ (Kasideler) 25/4)
(Boş yere gezmekten su ayağını kesip çayıra ders arkadaşı gül bahçesi eyler.)

Ayağının tozu ile: “Yoldan gelir gelmez, henüz dinlenmeden” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Ayağın tozına** yüz sürmege vërmez şabâ ruşşat
Yüzün yüz kerre şebnem yumadın gül-berg-i sîrâbuñ” (FzD/ (Gazeller) 163/3)
(Rüzgar ayağının tozuna yüz sürmeye izin vermez. Açılmış gül yanağından yüzünü yüz kere gece karanlığında yumdun.)

“kim **ayağın tozına** gelüp yüz sürimese
ùoprau başına kellesine çün àubâr úıl” (AD/6/42)
(Kim ayağının tozuna gelip yüzünü sürmese, toprak başına kellesini toz et.)

Ayah dire-: “Bir düşüncüyü, bir davranışı sonuna kadar sürdürmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Ayah diredüm** önegülük idüp
Yola girdüm atam katından gidüp” (SB/3615)
(Önegülük edip inat ettim. Atamın katından gidip yola girdim.)

Ayah tut-: “Mani yarışmalarında karşısındakine uyması gereken uyağı vermek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çağ aña degin kim kırup bâr-gâh
Süheyl odasında **ayah tutdı** şâh” (SB/2796)

(Kim ev kuracaksa o ana değin Süheyl odasında şaha ayak tuttu.)

Ayak bağı: “Bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olan şey” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çü biz baãduķ işbu ile ayağı
Sizün lutfunuz oldu **ayah bağı**” (SB/2087)
(İşte biz bu ayakla ile basdık. Sizin bağışlamanız oldu ayak bağı.)

“Süci gerçi kayguları uagıdur
Başa çıkıcağaz **ayah bağıdur**” (SB/4439)
(Gerçi içki kaygılar ağıdır. Başa çıkacağız ama ayak bağıdır.)

Ayak bas-: “Azmetmek, ikdam etmek, ısrar etmek, ayak diremek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Ayak basmak** ne lâzım meclis-i ‘uşşâka ey sūfi
Rakīb-i bed-likâ ile irakdan merhabâ yigdür” (BD/186/3)
(Ey sofî aşık meclisine ayak basmak için ne lazım? Rakibe uzaktan merhaba deme sebebidir.)

“Gönül seccâdeye **başma ayak** tesbîha el urma
Namâz ehline uyma anlaruñla durma oturma” (FzD/ (Gazeller) 250/1)
(Gönül seccadesine ayak basıp tesbihe el sürme. Namaz ehline uyma onlarla durup oturma.)

Ayakta kal-: “Değerini yitirmemek, önemini korumak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Kalur ayakda** zülfüne uyanlar
Saçuñ sevdâ iden başdan çıkarlar” (FD/ (Re) 15/6)
(Saçına uyanlar ayakta kalır. Saçını sevda yapan baştan çıkarlar.)

Ayakta tut-: “Bozulmasına, yıkılmasına, çökmesine engel olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Digil girü gelsün âımasun sözi
Ayah tuta hoş tutağörsün bizi” (SB/2316)
(Değil sözü yüzü geri gelsin bizi ayakta tutan hoş görsün.)

Ayakta kal-: “Yıkılmamak, çökmemek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Boyandı kanlu yaşum silmedin elüm ale
Ayakda kaldum eyâ ma’din-i kerem elüm al” (BD/20/37)
(Kanlı gözyaşım la boyandı. Fakir elimle silmedim. Ey cömertliğin ocağı elimi al ayakta kaldım.)

Ayak üzre tur-: “Ayak üzerinde durmak”.

“**Ayaà** üzre ùurup òiömet ãafında
Aúidup göz yaşın evgÂr olan mûm” (AD/225/5)
(*Sarhoş olan mum ayak üzerinde durup hizmet safında göz yaşını akıtır.*)

Baştan ayağa: “*Bütünü, tamamen*”.

“Gezer şehri úamu **başdan ayaàa**
Yörür ister ãorar kim úanı ahmed” (AD/303/7)
(*Tüm şehri baştan ayağa gezer. Ahmed kanı kimin yürür sorar.*)

“Gönce peykânını tîz étmeklik için şâh-ı gül
Cismini **baştan ayağa** misl-i sevhân eylemiş” (FzD/ (Gazeller) 10/3)
(*Gül şahı için sevgilinin kirpiğini çabuk yapmak için cismini baştan ayağa misl-i Sevhan eylemiş.*)

El ayak öp-: “Yalvarmak” (Gözütok, 2009).

“Hoşdur érmek ol beden vaşlına pîrÂhen gibi
Geh **el öpmek** Âstîn tek geh **ayağ** dÂmen gibi” (FzD/ (Gazeller) 275/1)
(*O benden vaşlına iç gömlek gibi ermek ya etek uçları gibi ya esvap kolu gibi el ve ayak öpmek hoştur.*)

Eli ayağı bağlı: “Yapmak istediği bir şeyi yapamamak duruma gelmek”.

“Kim senüñcün cân u ten kurbân-ıdı
El **ayak** baglu saña fermân-ıdı” (Gn/3791)
(*Kim senin için can ve benden kurban etti el ayak bağlı senin emirini kabul etti.*)

El ayak bağlı: “Bir engel dolayısıyla hiçbir iş yapamaz duruma gelmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Kim senüñcün cân u ten kurbân-ıdı
El **ayak baglu** saña fermân-ıdı” (Gn/3791)
(*Kim senin için can ve beden feda etti. Eli ayağı bağlı bir şekilde emrine uydu*)

4.3.4. Yan Anlam

Ayak: “Birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek veya bunlardan her biri” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dil hânesine kılsa hayâlûñ şehi nüzûl
Yüzüm bisâtı **ayaàına** zer-nigârdur” (FD/ (Re) 12/2)
(*Şahın konaklama yerini hayalini gönül hanesine kılsa. Yüzüm keçe yaygı ayağı altınla işlenmiştir.*)

Yalın ayak: “Ayakları çıplak”.

“Oruz başı açuú, yalın **ayaú** kÀfirlerüñ yanına ùtsaú” (DK/25b/13)
(Oruz başı açık, yalın ayak kafirlerin yanında tutsak)

4.4. Bağarsuò

4.4.1. Temel Anlam

Bağarsuò: “Bağırsak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Bağarsuò**larum atlar ayaàına
Sünüler ucın yüregüm yağına” (SB/2739)
(Bağırsaklarım ayaklar altında yüreğimin yağı mızrak ucuna.)

baàarsuò kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.5. Bağrı

4.5.1. Temel Anlam

Baàarı: “Göğüs” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“Bu èiş k âdeme gör neler uğradur
Yarar yüregin **bağrını** ùoğradur” (SB/1975)
(Aşk gör bu insana neler uğradı yara yüreğinin bağrını doğradı)

“Nice dem derd ile dem-beste kalup gonca-sıfat
Bagrumuz delmiş idi mihnet-i hâr-ı hicrân” (BD/2/8)
(Gonca yüzlü (sevgilinin) sessizliği zamanla dert olur nice dertli zamanda dili yalnızlık ateşi bağrımızı delmiş idi.)

“Kızından çü işitmedi şâh cevâb
Kaşınç odına **bağrı** oldu kebâb” (SB/2272)
(Çünkü şah kızında işitmedi cevap bağıdır öfke ateşinde bağrı kebab oldu)

“**baàarum** úanı gönülden aúar gözde mevc urur
deryÀya irdi gözlerümüñ yaşı seyl aúa” (AD/13/22)
(Bağrımın kanı gönülden akar gözde ise deniz dalgası vurur. Gözlerimin yaşı sel gibi akarak denize ulaştı.)

“àamzeñ oúı-la hep yüregüm şerha yaradur
baàarum dağı bu zaðm ile uş pÀre pÀredür” (AD/62/1)
(Gamzenin okuyla hep yüreğim kesilmiş yaradır. Bağrım dahi bu yara ile parça parçadır.)

4.5.2. Mecaz Anlam

Bağrı: “Gönül”.

“Mukîm-i hânkâh-ı ғаşk daldan bu dil-i pür-derd
Olur abdâl-ı mihnet **bağrı** yara cismi sad pâre” (BD/7/II/4-3)

(Bu aşk dertliğinin çokluğundan gönül zıkr ediyor. Bilgeliğin üzüntüsü onun gönlündeki yarayı bin parça eder.)

“**Baàrum** odına úan yaş ile ãu seper gözüm
illÀ cigerde úan úurudı gözde nem úanı” (AD/24/2)
(Bağrımın ateşine gözümün kanlı yaşıyla sur serper. Ancak ciğerde kan gözde gözyaşı kurudu.)

4.5.3. Deyim Anlam

bağrı yagın erit-: “Korku ve üzüntü içerisinde bırakmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Berfüñ **eritdi** bâd-ı sabâ **bağrı yagını**
Yakdı çemende nergisüñ altun çerâgını” (BD/487/1)
(Rüzgar kardelenin karını erittiği gibi beni korku ve üzüntü içerisinde bıraktı. Nergis çiçeğinin altın tomurcuğunu ateşe verdi.)

Baàrı baş: “Ciğeri, kalbi yanık” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Bunı diyüp ağladı ol **bağrı baş**
Oda yandı bî-çâre miskîn naķāş” (SB/1406)
(O yanık baş bunu deyip ağladı. Zavallı nakkaş ateşlerde yandı.)

Bagrı yan-: “Acı çekmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Sehâb-ı lutfuñ âbın teşne-dillerden dirîğ itme
Bu deştüñ **bağrı yanmış** Lâle-i Nu’mâniyuz cânâ” (BD/13/2)
(Dost suyu gönül susuzluğuna çare olmamıştır. Bu çöl gibi bağrı yanmışa lale kanı hayat verir.)

“Hele ey lâle-i sîr-âb-ı çemen-zâr-ı cefâ
Bagrumuz yakdı senüñ hasret-i hâl-i dehenüñ” (BD/248/4)
(Ey lale tohumunun üzerindeki zarın sıkıntısıyla senin dudaklarının hasreti gibi bağrımızı yaktı.)

Kara bağrı: “Dertli göğüs, dertli yürek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Gül-şende basdı jâleleri **kara bağrına**

İrdi safâya lâle-i hûnîn piyâleler” (BD/103/4)
(Mutluluğun çiy tanelerini kara bağrımıza bastı. Lale kanını kadehe sızıp verdi.)

Baârı kelimesinin yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.6. Barmaú

4.6.1. Temel Anlam

Barmaò: “Parmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

El ve ayakların ucunda bulunan eklemli uzantılardan her biri. Tarihi metinlerde ve pek çok modem lehçede kullanılmayan bu kelime, birkaç tarihi metinde barmak biçiminde görülür.

“Ol yüzügi geçürür **barmaàina**
Râzî olur Vaķanuñ varmaàina” (VG/399)
(O yüzüğü parmağına geçirir. Varkanın eşi olmaya razı olur.)

“...deyü **barmaàından** altun yüzügi çıúardı, úzun barmaàina geçürdi...”
(DK/42a/4-5)
(...deyü parmağından altın yüzüğü çıkardı, kızın parmağına geçirdi...)

“...elleri bileğinden únalı, **barmaúları** nigÀrlı maĥbyb kÀfir úızları...” (DK/20a/7)
(...elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü güzel kafir kızları...)

“Gösterür gülşen içre kâmetüñi
Barmag ile biri birine nihâl” (BD/314/2)
(Gül şehri içindeki kerametlerini parmağıyla gösterir.)

“Görinür nakş-ı nigîninde sevâd-ı mührüñ
Devletüñ **barmagina** mâh-ı münevver hâtem” (BD/19/28)
(Nakkaşın yüzüğündeki desen karanlık görünür. Parmağında ayın aydınlık mührünün mutluluğu parmağında olur.)

“Nè şek ki aĥdı berÀride **barmağından** su
Bu şerĥadur mutazammın ĥuţ-ı mevc-i buĥûr” (FzD/ (Kasideler) 2/16)
(Ne şüpheydi ki sahralarda parmağından su aktı. Bu deniz dalgaları yolları kapsayan yaradır.)

“datma ol şekker dudaúdan ger oàul balı ise
kim aña **barmaú** banarlar her zamÀn ĥelvÀyiler” (AD/200/3)
(Eğer o tatlı dudakları bal ise tatma, Helvacılar her zaman ona parmak banarlar.)

“...altı **parmaú** derinligi zaðm erişdürdi...” (DK/107a/13)
(...altı parmak derinliğı yaraya ulaştırdı...)

“...oàlanuñ **parmaàına** bir yüzük geçürdi...” (DK/110b/12)
(...oğlanın parmağına bir yüzük geçirdi...)

“...on **parmaàını** ãovuú almış.” (DK/59b/2)
(...on parmağını soğuk almış.)

“...ãırça **parmaàını** úanatsun,...” (DK/61a/9-10)
(...serçe parmağını kanatsın,...)

“...elleri bileğinden úınalı, **parmaúları** nigÀrlı, boàazları birer úarış kÀfir úızları al şarabı...” (DK/63b/2-3)
(...elleri beliğinden kınalı, parmakları kınalı, boğazları birer karış kafir kızları kırmızı şarabı...)

“...Elüñ úurısun, **parmaúlarıñ** çürisün hey ùoñuz oalı ùoñuz!” (DK/56a/3-4)
(...Elin kurusun, parmakların çürüsün hey domuz oğlu domuz!)

4.6.2. Deyim Anlam

Barmaàın dişle-: “Parmak ısırarak, şaşmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Hayret ilen **barmağın dişler** kim étse istimÀè
Barmağından vèrdügin şiddet günü enşÀre şu” (FzD/ (Kasideler) 3/20)
(Kıyamet günü ensara su verdiğin parmağıyla, kim bunu işitse hayretten parmağını ısırır.)

Barmaàın iãır-: “Büyük şaşkınlık duymak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Unutdı belā çekmek ü armağın
Isırdı taña şaluban **barmağın**” (SB/2918)
(Sıkıntı çekmeyi ve yorgunluğu unuttu, parmaklarını ısırdı.)

“...Bay Börenüñ oalı ol[-]ıduàın bilemediler. Yiğit **barmaàın iãırdı** eydür:...”
(DK/38b/5-6)
(...Bay Börenin oğlu olduğunu bilemediler. Yiğit parmağını ısırdı söyledi: ...)

Barmaò ban-: “Bir şeyden faydalanmak”.

“Rāòat balınuñ nūşına **barmaò banamadum**
Zaómet arısı nişteri bağruma baturdı” (SB/2490)
(Rahatın lezzetli balına parmak banamadım. Zahmet arısı neşteri bağrıma batırdı.)

Parmak götür-: “İşaret parmağını kaldırıp imana gelmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Dinüğe girdüm, dedi; **parmaú götürüp** şehâdet getirüp müsülmân oldu.”
(DK/128a/5-6)

(Dinine girdim, dedi; parmak getirip şahadet getirip müslüman oldu.)

“Mâh-ı nevdür yoḥsa sen kılduḳda seyr-i Âsmân
Kaldurup **barmaḳ getürmiş** Âsmân îmân saña” (FzD/ (Gazeller) 6/8)
(Sen kıldığında gök yürüdüğünde hilal yoksa gökyüzü parmak kaldırıp sana iman getirmiş.)

“Göriceḳ mu’cize-i nakşını sûretger-i Çîn
Götürüp hâme-sıfat **barmagın** îmân **getürür**” (BD/131/2)
(Nakkaş mucize görünce onun kalem parmağı imana götürür.)

Barma kelimesinin mecaz ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.7. Baş

4.7.1. Temel Anlam

Baş: “insan ve hayvanlarda beyin, göz kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan bölüm” (Eren, 1999).

“**Başda** èakl u gözde nûr u dilde söz
Bu yimeḳ içmekdür âhir ilde söz” (Gn/6824)
(Başta akıl ve gözde nur ve dilden bu söz ilin sonda yemek içmektir.)

“Pes hakemdür Mirrîhol saf üstine
Mâyil anındur bular **baş** kasdına” (Gn/4689)
(Mirrihol ondan sonar saf üstünde hakemdir. Bulur baş kastına mayil onundur.)

“Üstine binmiş ola ol dünyânun
Başı üzre agmaya dünyâ anun” (Gn/5870)
(O dünyanın üstüne binmiş, onun başının üstünde yükselmiş.)

“Çün çıka **başdan** havâda taht ura
Gözgü olan câna karşı hôş dura” (Gn/5385)
(Gözü olan cana karşı hoştur çünkü başını havadan tahta vurur.)

“Deberdürler idi güç ile savaḥ
Koparurlar idi savaḥ olsa **baş**” (SB/4296)
(Savaş ile güç hoyrattı. Savaş olsa baş koparırlardı.)

“tudağ yarılıp dil damah kırıyup
Baş ağrıyup u hem ayağ sürüyüp” (SB/4801)
(*Dudak yarılıp dil damar kuruyup hem baş ağrır hem de ayak sürüp.*)

“**Baş** gidicek pâyidâr olmaz ayak
Başsuz elde ne işe gelür àayağ” (VG/584)
(*Gidecek baş ölümsüz ayak olmaz. Başsız elden dayak ne iş gelir.*)

“Didi şimdi bu beni bilürise
Bir içim şu vermeye **başum** kese” (VG/1273)
(*Dedi, şimdi bu beni bilirse. Bir içim su vermeye başımı kese.*)

“Tâcdârâ **başına** teng ola tâc-ı Dârâ
Hidmet-i hâk-i derûñ bilmez ise rif’at-i şân” (BD/2/20)
(*Taç hükümdarın başında kudretli ola. Şanın yüceliğini ise gönül toprağının hizmeti bilmez.*)

“**Başumda** gerd-i mezellet elümde köhne sifâl
Kanı benüm gibi devr içre bir gedâ-yı şerâb” (FD/ (Be) 5/4)
(*Başımda aşağılama toprağı elimde köhne toprak kap, benim kanım gibi akıtıp şarap dilencisine içire.*)

4.7.2. Mecaz Anlam

Baş: “Başkan, topluluğu yöneten, komutan” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“...çetügünji mavlatmayan alpan-lar **başı** Úazan oàlancuú” (DK/65b/3)
(*...kedinin miyavlamasına izin vermeyen yiğitler başı Kazan oğlu*)

4.7.3. Yan Anlam

Baş:

“Nê hoşdur elde gül-gün cām **başda** èişğ sevdÂsı
Göñülde vaşl zevkı cÂnda cÂnÂnlar temennÂsı” (FzD/ (Kasideler) 11-I/1)
(*Elde gül renkli cam, başta aşk sevdası, gönülde zevke ulaşmak, canda cananlar isteği ne hoştur.*)

“Cismüm cefÂ-yı şiddet-i berd ile nÂ-tüvÂn
Başum belÂ-yı hâdiâe daşıyla sengsÂr” (FzD/ (Kasideler) 18/25)
(*Cefa ile soğukluk ile güç, kuvvet sengsar taşıyla başım bela oldu.*)

“âûfi diler ki saèy ile iş **baş**a ilte ol
yÂruñ kemÂl-i luûfına ben dutmuşam ümîd” (AD/58/4)
(*Sofu diler ki çalışma ile iş başa götürür. Sevgilinin olgunluk lütfuna ben ümit tutmuşum.*)

“Her baş kim anda       ile sevd   bulunmadı
Bes p  yim  l olursa yig ol **ba  a** benzemez” (AD/170/6)
(Her başta a  k ile sevda bulunmadı. Elbette     nenmi   olsa daha iyisi ba  a gelmez.)

Ba  : “Arazide en yüksek nokta” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...Beyrek gedeli Bambam Depe **ba  ına**     du   m      ?” (DK/59b/8)
(Beyrek gedeli Bambam tepe ba  ına çıktın m   kız?)

“gögsi güzel çaba   a  lar **ba  ına**       l, men  m   ava  du  um...” (DK/67b/8-9)
(G      güzel iri dağlar ba  ına çıktı, benüm sava  d    m...)

Ba  : “Bir şeyin ba  ladı  ı zaman ve yer” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“  ar   her ay **ba  ına**   alm     a  u  ndan bir   ay  l
Bu cihetdend  r her ay **başında** olmak bir hil  l” (FzD/ (Gazaller) 166/1)
(Ba  ından bir hayal   ar   gibi her ay ba  ına salmış. Her ay başında bir hilal olmak cihettendir.)

“Sen oldu    n [yire] uğramaz ol y  r
Ne nef’i yol **başında** intiz  ru  n” (FD/ (Kef) 43/6)
(Nef’i yol başında gözler. O yar senin oldu    n yere uğramaz.)

4.7.4. Deyim Anlam

Aklı ba  ına gel-: “Davranışlarının yanlışlığını sezerek doğru yolu bulmak” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“    le b  -h    u har  b eyledi efs  ne-i gam
‘**Aklumuz ba  umuza gelmeye**’ def    nlar ile” (BD/2/IV/3)
(Efsane gam     le şaşkın ve harap eyledi. Efsunlarla aklımız başımıza gelmeye.)

Ba     ek-: “Ayrılmak, vazgeçmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Yemenden **ba     ekende** meh  e-yi r  y  t-   ik  b  li
Bıra  dı t  re toprağa   eh-i Hind  st  n   an  eri” (FzD/ (Kasideler) 4/17)
(Sancakların ikbali minarede yemenden ayrılan Hindistan   ah     an  eri toprağa bıraktı.)

“S  sen gibi temerrüd ile **ba     ekenler    n**
Başarı   anı-la yir yüzini l  lez  r    l” (AD/6/43)
(S  sen gibi dik ba  lılık ile ba   çekenlerin bağrı kanla yer yüzünü lale bahçesi olsun.)

Ba     ıkar-: “Görünmek, zuhur etmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Baş çıkarmak istemezdi zerè vehminden anuñ
Gerçi fellâhuñ gözi yaşı aña bārān idi” (FzD/ (Kasideler) 14-V/5)
(Onun korku tohumundan baş çıkarmak istemezdi. Gerçi fellahın göz yaşı ona yağmurdu.)

Başdan geç-: “Baştan vazgeçmek, candan vazgeçmek” (Gözütok, 2009).

“Şâhlar ûapuñda òÂke sürer efser-i serin
başdan geçen ne úayàu yisün bir külÂh için” (AD/310/6)
(Şahlar tapında taç toprak sürer. Külâh için baştan geçen ne kaygı yesin.)

Baş eğ-: “Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek, inkıyat etmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Bu meyl ile ki zülfüñ aña **baş eger** senüñ
Gerden-keş olsa ûañ mıdur ol èanberîneden” (AD/55/3)
(Senin saçının bu meyl ile ona baş eğer. O anberin kokusundan asi olsa şaşılacak şey midir?)

“Ka’be hakkı ‘Avnî **baş egmez** nemâza yüz yumaz
Kaşlarıñ mihrâbına secde yeter kıblem bana” (FD/ (Elif) 3/7)
(Kâbe hakkı Avnî baş egmez namaza yüz vurmaz. Kaşların bana kible mihrabına secde olarak yeter.)

Baş getir-: “Öldürmek” (Gözütok, 2009)

“...men úaruma varmadın ol maña **baş getürmek** gerek...” (DK/42b/2-3)
(...ben karıma varmadım o bana baş getirmek gerek...)

Baş getir-: “İman etmek”.

“Baş getürüben şehâdet kıldılar
Muşûafânı karşıusunda úurdılar” (VG/1718)
(Baş göstererek şehadet kıldılar. Mustafa’nın karşısında durdular.)

Baş göz ol-: “Evlenmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Umar idüm anı ki **baş göz ola**
Ara yirde Fağfür ile söz ola” (SB/4520)
(Umarım ki ara yerde Fağfur ile anlaşıp onunla evlenir.)

Başı hoş olma-: “Sarhoş olmak”.

“Ol hevâ eşk kim baña yoldaş-ıdı
Dünyayı sevmekle **başı** hiş-ıdı” (Gn/5612)
(O Allah aşkı ki bana yoldaştı. Dünyayı sevmekle başı hoş oldu. (sarhoş oldu).)

Başına (birine) gün doğ-: “İsteklerini gerçekleştirmek için iyi bir duruma erişmek veya eline olağanüstü bir fırsat geçmek” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“Kudûm-ı şâh ile halkuñ bu gün **başına gün togdı**
Yine tâb-ı rikâbından cihanı kıldı nûrânî” (BD/14/2)
(Uzak yoldan gelen şah ile halkın bugün iyi bir duruma geldi. Parlayan üzenginden dünyayı nurlu kıldı.)

Başını taştan taşa vur-: “Çaresiz kalarak çok pişman olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Hâk-i pâine yetem dër eömrlerdür muttasıl
Başını taşdan taşa urup gezer ÂvÂre şu” (FzD/ (Kasideler) 3/23)
(Devamlı ömürlerdir, ayaklarına kapanıp yeterim der. Su başını taştan taşa vurup dengesiz gezer.)

“İşigi taşı imiş yüz sürececek hayf diyü
Taşdan taşa döger başını şimdi enhâr” (BD/18/37)
(Zulüm deyip yüzünü ışık taşına sürecekmış. Şimdi nehirler başını taştan taşa dövermiş.)

Baş indir-: “İtaat etmek, serfûrû etmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“bÂzirgânlar geldi-ler, **baş endürüp** selâm verdiler” (DK/39a/2)
(Tüccarlar geldiler, baş indirip selam verdiler)

Baş úaldır-: “İsyân etmek, ayaklanmak” (Gözütok, 2009).

“... **Baş úalduran** kÂfirleri öldürdi” (DK/38a/6)
(...baş kaldıran kafirleri öldürdü)

Baş kes-: “Öldürmek”.

“Olsun menüm başum, görür misiz aâam Úazan **baş kesdi**” (DK/68b/1)
(Olsun benim başım, görür müsünüz ağam Kazan baş kesti)

“Felekde ay u gün sen şehriyâruñ şehir-i ‘aşkında
Kesilmiş başlardır kim dikildi burc u bârûya” (BD/458/4)
(Gökyüzünde ay ve gün padişahın şehir aşkında sen, kesilmiş başlardır ki kale duvarı ve kule dikildi.)

Bir yastığa baş koy-: “Evlilik hayatını mutlu bir biçimde geçirmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...gönül ile sevdüğüm, **bir yaâduúda baş úo[y]duàum**, yolında öldüğüm, úurbân olduàum” (DK/48a/6-7)
(...gönül ile sevdiğim, bir yastıkta baş koyduğum yolunda öldüğüm, kurban olduğum)

“Varķa vü Gülşâh ikisi **baş kodi**
Pâdişâha òòş duèâlar okıdı” (VG/1450)

(Varka ve Gülşah ikisi baş koydu. Padişaha hoş dualar ettiler.)

“Süheyl eydür indi ùapusına sen
Girü var u **baş ko** kâpusına sen” (SB/2095)
(Süheyl hepsine hizmet etti. Sen gir baş koy onun kapısına.)

Başuñ göge ir-: “Beklenmeyen bir mutluluğa ermek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“N’ola hûrşîdveş **başuñ göge irdiyse** hüsn içre
Ser-efrâz-ı cihân ol çâre-sâz-ı derdmendân ol” (BD/11/8)
(Ey güneş güzellik içinde başın göge erdiyse çare düşünen hastadan ol baş kaldıran dünya ol.)

“**Baş göge irse** eger sahn-ı çemende ‘ar’arun
Öykünimez şîvede hergiz o serv-kâmete” (FD/ (Yâ) 69/3)
(Eğer bahçenin ortasında dikenli ardıc ağacın başı göge erse. Hiçbir zaman o servi gibi boyu olan cilveye benzeyemez.)

Baştan ayağa: “Bütünü, tamamen”.

“**Başdan ayaâa** kemend ile ùolar
Ol nigÂrun gözi yaşıla ùolar” (VG/178)
(Baştan ayağa kemet sarar. O sevgilinin gözü gözyaşıyla dolar.)

Baştan çıkar-: “Kötü yola çıkarmak, doğru yoldan sapmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şem’i gör kim meclisünde aâlayup **başdan çıkar**
Hoş yanar yakılır ey şem’-i şebistânüm saña” (FD/ (Elif) 2/3)
(Mumu gör, meclisinde ağlayıp baştan çıkar. Ey gece kandili, sana hoş yanar, yakılır.)

Baş ur-: “Baş başa vermek”.

“Bâr-gâhına anı düşürdiler
Üanışıâa birbirin **baş urdılar**” (VG/687)
(Saraya onu soktular. Danışmanıya baş başa verdiler.)

Baş üstün (de yeri var): “Büyük bir saygı ve ilgi ile karşılanır veya ağırlanmak”
(Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“...gerek beg oâlı! dedi. Beyrek daòı: N’ol òanum, **baş üzerine!**” (DK/42a/7)
(...gerek beg oğlu! Beyrek dahi: Ne ola hanım baş üzerine!)

Başüstüne: “Bir isteğin, buyruğun hemen uygulanacağını bildiren söz” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Hamâ’il gibi dâ’im dâg-ı derdüm ‘âşık-ı bî-dil
Kosun **baş üstüne** dirse n’ola va’llâhi cân üzre” (BD/8/4)
(Korkak aşık, sancak askı bağı gibi sürekli derdimin yarasını baş üstüne derse ne ola
vallahi canımın üzerine koysun.)

Kara baş: “Dertli baş” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Kara başın** götürüp dâyim elden ele gezer
Dutarlar ise dağı eylemez karâr kalem” (FzD/ (Kasideler) 24/9)
(Dertli başını götürüp elden ele gezer. Karar kalem tutsalar dahi eylemez.)

Yoluna can baş ver-: “Birinin uğruna ölmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çün dükendür èömr ü mÂl èişúuña âarf olsa òoş
Çünkü gider **baş** u cÂn yoluña yigrek senüñ” (AD/103/2)
(Çünkü mal aşkına sarf olsa ömür tükendi. Baş ve can yoluna senin için gider.)

“...Bir yigid aramızdan eksildi, senüñ **yoluñda baş verdi...**” (DK/152b/6)
(...bir yiğit aramızdan eksildi, senün yolunda baş verdi...)

4.8. Bil/ Bel

4.8.1. Temel Anlam

Bil: “bel” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Baàladı cümle silâdına **beline**
Ata bindi uàradı Şâm yolına” (VG/1211)
(Tüm silahını beline bağladı. Ata bindi Şam yoluna uğradı.)

“El uruban şeşdi **belinden** kuşak
Didi ùaya bu gümân bizden ıraķ” (VG/1333)
(El vurup kuşak belinden çözüldü. Dedi, dadı sanma bu bizden uzak.)

“Varķa çün gördi atası óâlini
Zârılık kıldı dutuban **bilini**” (VG/.253)
(Çünkü Varkan atasının halini gördü. Belini tutup ağlayıp inledi.)

“Bunı diyüp aàladı çok ol nigâr
Ûartdı bir òançer **bilinden** âb-dâr” (VG/1656)
(Sevgili bunu deyip çok ağladı. Belinden bir hançer çekti.)

“...boyı boyına, **beli beline** úolı úolina yaúııdı” (DK/55a/2)
(...boyu boyuna, *beli beline kol koluna yakııtı.*)

“başı ucına geldi gördi kim **belinde** úopuzı var, çıúarup” (DK/135b/1)
(Başı ucuna geldi gördü kim *belinde kopuzu var, çıkarıp...*)

“...Görür gözüm aydını oàul! Úutar **belüm** úuvveti oàul!” (DK/61b/3-4)
(Gören gözümün nuru oğlum! Benim ayakta durmamı sağlayan kuvvetli oğlum!)

“...**belinden** bir oò çıúardı. Depegözün yaàırına bir oò” (DK/114b/10)
(...*belinden bir ok çıkardı. Tepegözün sırtına bir ok...*)

“...Bu kez Beyrek úızuñ ince **beline** girdi” (DK/41b/13)
(...*Bu kez Begrek kızın ince beline girdi*)

“Bir Firengî kâfir olduğün bilürdi ‘Avnîyâ
Belün ü boynuñda zünnâr ü çelîpâyı gören” (FD/ (Nûn) 61/5)
(Avninin boynunda ve *belinde* kemer ile çarmıhı gören bir frenk kafiri olduğunu bilirdi.)

“Úıldur **bili** belî kemer-i zer-nigÀra ãor
Kim gördü kim úuçar kemer-i zer-nigÀr úıl” (AD/6/11)
(Altınla işlenmiş kemer *beli* kıldır. Kim gördü kim altınla işlenmiş kemeri kucaklamış.)

“Şàhid-i zerrîn-kemer kimse úuçamaz bilin
ince **bili** úuçmaàa sîm ile çoú zer gerek” (AD/191/3)
(Sevgili altın kemeri kimse kucaklamaz. İnce *beli* kucaklamağâ gümüş ile çok altın gerek.)

4.8.2. Deyim Anlam

Beli bükül:- “Yaşlılık yüzünden güçsüz kalmak, bir iş yapamayacak duruma düşmek”
(Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Kocalık benüm iki **bükdi bilüm**
Key aňlarvanın yavuz oldu òâlüm” (SB/5357)
(Halimin zor olduğunu ne zaman anladım: *yaşlılık belimi büküğünde.*)

“Şu bedr ay bigi yüzi oldu hilâl
Büküldi bili [vü] dili oldu lâl” (SB/564)
(Şu bedrin yüzü hilal gibi oldu *beli büküldü dili tutuldu.*)

“Şoloò dem kıza düşdi iş müşkili
Büküldi bili vü ùutuldu dili” (SB/2247)
(Şu zamanın kızları düştü iş uğraşına, *beli büküldü ve dili tutuldu.*)

“Úaàan aàlan geldüğünde **belini бүkdüğ** Úara buàra geldüğünde...” (DK/95a/10-11)

(*Kükreyen aslan geldiğinde belini бүktün Kara buğra geldiğinde...*)

Bil bağla-: “Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Bende-i fermân olup gîsû-yı kâfir-kîşüñe

Hidmete **bil bağlayupdur** ey sanem zünnârlar” (BD/85/2)

(*Ey sevgili, kafirlerin kuşaklarını kafir kişinin örgülü saçının hizmetine bel bağlayıp ferman kölesi olur.*)

“Besî eazîzlerüñ hizmetine **bağladı bel**

Şamunı terk seni kıldı ihtiyâr kalem” (FzD/ (Kasîdeler) 24/30)

(*Birçok azizlerin hizmetine bel bağladı. İhtiyar kalem hepsini terk etti.*)

“Her úaya tià oldı her **bil baàladı** ùÀú u kemer

Nîzeler ser-tîz idüp şimşiri bürrÂn eyledi” (AD/17/13)

(*Her kaya kılıç oldu her kemeri bel bağladı. Keskin mızraklar edip kılıcı keskin eyledi.*)

Bil kelimesinin mecaz ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.9. Bilek

4.9.1. Temel Anlam

Bilek: “Elle kolun, ayakla bacağın birleştiği bölüm” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Varşanuñ çün ùutdı gördi **bilegin**

Bildi nedür àastalıân dilegin” (VG/1553)

(*Çünkü Varkanın bileğini gördü, tuttu. Hastalığını bildi, dileğin nedir?*)

“Bu kerre at oàlanuñ **bileginden** boşandı, kaçdı...” (DK/134b/4-5)

(*Bu kere at oğlunun bileğinde çözüldü, kaçtı...*)

“**Bilegümden** on barmaàımı úanda gördüm...” (DK/23b/5)

(*Bileğimden on parmağımı kanda gördüm...*)

“...gümüş gibi aà **bilegin** açdı, elin çıúardı.” (DK/59b/5-6)

(*...gümüş gibi ak bileğin açtı, elini çıkardı.*)

“...elleri **bileginden** úınalı, barmaúları nigÀrlı maâbüb kÂfir úızları” (DK/20a/7)

(*...elleri bileğinden kınalı parmakları süslü güzel kafir kızları*)

“Atınuñ çılbrın yine **bilegine** geçürdi” (DK/134b/4)
(Atının yular kayışını yine bileğine geçirdi)

“yÀ rab şeker mi ol leb-i şirîn ya laèl-i nÀb
ÀyÀ **bilek** mi ol ya[òo] beyzÀ yaòod gümüş” (AD/273/5)
(Ya rab şeker mi o ya kırmızı saf şirin dudaklar. Acaba bembeyaz yahu gümüş belek mi o?)

“Ol òÀm gümüş aú **bilegin** boynuma salsa
Aàzi âadeŋi óóúú-i mercÀnı bir öpsem” (AD/130/5)
(O ham gümüş ak bileğin boynuma salsa. İncili mercan kutusu olan ağzını öpsem.)

Bilek kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.10. Boàaz

4.10.1. Temel Anlam

Boàaz: “Boyunun ön bölümü ve bu bölümün oluşturan organlar” (Eren, 1999).

“Geçdi **bogazdan** yayıldı ağıza
Geldi hilèat oldı âvâz ol söze” (Gn/8456)
(Ağızından yayıldı. Boğazından boğazına geçti, o söz hil’at ses oldu.)

“Anuñ buyruğınsuz adılmaz adım
Boğazdan aşığa yudılmaz yudım” (SB/2)
(Onun emrine denk bir isim, boğazdan yudum aşağıya gitmez.)

“...âıçrayup şÀhin gibi kÀfirüñ **boàazın** ele aldı...” (DK/128a/3-4)
(...sıçrayıp şahin gibi kafirin boğazını ele aldı.)

“...Basaùı öjine úatdı, ùutdı, **boàazdan** āalındurđı” (DK/115a/4-5)
(Basatı önüne kattı, tuttu, boğazdan aşağıya sarkıttı.)

“...elleri bileginden úınalı, parmaúları nigÀrlı, **boàazları** birer úarış kÀfir úızları
al şarabı...” (DK/63b/2-3)
(Elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü, boğazları birer karış kafir kızları kırmızı şarabı...)

“...Yaúañıla **boàazuñdan** ùutubanı úaba ökçem altına āalayın mı?...” (DK/8b/11)
(Yakayla boğazından tutup kaba ökçem altına yıkayım mı?)

“Kasd eyler agzuñ öpmek içün dâ’imâ kabak
Olur **bogazı** iplü degüldür şehâ kabak” (BD/241/1)

(Ağzını öpmek için daima ön yüzünü kast eder. Ey padişah boğazı ipli değildir sana ağız olur.)

4.10.2. Mecaz Anlam

Boàaz: “Düşünce”.

“Çün bogıldı söz **bogazda** az olur
Tertib ü zabta gelür ü öz olur” (Gn/8455)
(Söz boğazdan az olur çünkü boğuldu, düzen ve sıkı tutmak öz olur.)

4.10.3. Deyim Anlam

Boàazını yırt-: “Kuvvetli bağırarak”.

“Çağırur idi yırtup uzun uzun
Gehî yakasın u gehî **boàazın**” (SB/3383)
(Bazen yakasını bazen de boğazını yırtarcasına uzun uzun bağırırdı.)

Boàaz kelimesinin yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.11. Boyun

4.11.1. Temel Anlam

Boyun: “Gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi” (Eren, 1999).

“Saldı kâfir **boynına** ol Zü'l-fikâr
Zü'l-fikâr'dan dü nîm oldu Zü'l-humâr” (Gn/192)
(O kılıcını kafirin boynuna saldı. Kılıç, Zülhumarı ikiye böldü.)

“Sen hele gönlini şakın Varқанuñ
Úarşuñ dutup uram **boynın** anuñ” (VG/139)
(Sen hele gönlünü sakın Varkanın karşısında tutup onun boynunu keseyim.)

“Birbirin üstine atdılar kemend
Varқанuñ baàladılar **boynına** bend” (VG/310)
(Kementi birbirinin üstüne attılar. Varkanın boynuna bağ bağladılar.)

“Erdemli-dür. [Úazaàuçdan] **boynı** uzun bedevî at veràil...” (DK/10b/13)
(Erdemlidir. Kazağuşdan boynu uzun bedevi at verdi.)

“...bir bir **boynın** úucan, yüzinden ùudaàında öpen Eylik...” (DK/33a/12)
(...bir bir boynun kucaklayan, yüzünden dudağında öpen Eylik...)

“Úıl sicim aà **boynına** ùaúalum, alubanı kÀfir ellerine yönelelüm, deyü”
(DK/16b/13)

(Kıl ip ak boynuna takalım, yanına alıp kafir ellerine yönelelim, deyi)

“Babası úarşu geldi, oàlınuñ **boynını** úuçdı...” (DK/128a/10)

(Babası karşı geldi, oğlunun boynunu kucakladı...)

“Yazdurup müşg ile **boynına** hamâ’il takdı

Kendüye itmek için halkı musahhar sünbül” (BD/24/5)

(Kendine çekmek için ele geçirilmiş halkı sümbül yazdırıp misk ile boynuna sancak askısını taktı.)

“Cân gamuñ çekmiş idi var idi **boynumda** haķı

Bu anuñ ecridi idi kim saña kurbân étdüm” (FzD/ (Gazaller) 180/4)

(Keder canı çekmişti boynumda toprağı vardı. Bu onun ecridi ki sana kurban ettim.)

“Tā boynuma şaldı ol ham-ı zülf kemend

Tedbîr ile açılmadı **boynumdan** bend” (FzD/ (Rubaîler) 24/1)

(O saçının lülesinin büklümünün kemendini boynuma saldı. Bağladı boynumdn tedbir ile açılmadı.)

“Bir Firengî kâfir olduğıñ bilürdi ‘Avnîyâ

Belün ü **boynuñda** zünnâr ü çelîpâyı gören” (FD/ (Nûn) 61/5)

(Avninin boynunda ve belinde kemer ile çarmıhı gören bir frenk kafiri olduğunu bildirdi.)

“Ol òÀm gümiş aú bilegin **boynuma** salsa

Aàzi āadeñi hóúúa-i mercÀmı bir öpsem” (AD/130/5)

(O ham gümüş beyaz bileğini boynuma salsa. İnci gibi mercan kutusu olan ağzını bir öpsem.)

4.11.2. Deyim Anlam

Boyun ver-: “Buyruk altına girmek” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“dÀèiya maèşūúa çünkim rÀm olup virmez **boyın**

lÀ-cerem elin ayaàın öpüben yalvarası” (AD/248/7)

(Daima sevgiliye çünkü itaat eden boynunu vermez. Şüphesiz yalvaracak kadar ağzını elini öpeyim.)

Boynu bağı: “Köle, hizmetkar”.

“èİşk u devlet èakl u dâniş cân gönül

İşigünde cümle **boyını baàlu** kul” (Gn/78)

(Aşk ve devlet, akıl ve bilgi, can ve gönül hizmetinde olan bütün kölelerin boynu bağı.)

“Òan Úazanun oalı Oruz Beg üç yüz yigidilen eli baàlu, **boynu baàlu** [yesir] àetdi.”
(DK/ 21a/10-11)
(*Han Kazanun oğlu Oruz Bey üç yüz yiğidin eli bağlı, boynu bağlı tutsak gitti.*)

“Cihânda başuma sultân iken âzâde vü fârig
Beni zencîr-i ‘aşkun **boynu baàlu** bir esîr itdi” (BD/523/5)
(*Cihanda sultan iken hür ve rahattım. Aşkın zincirini benim boynuma bağlı bir esir yaptım.*)

Boynuna al-: “Bir şeyi borç veya ödev olarak üzerine almak” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.)

“Adı kâfir **boynına** almış harâc
Kıblesi gün togusu ma‘bûdı hâç” (Gn/7717)
(*Kafir olan boynuna haraç almış. Gün doğusu kible olan haç mabudu.*)

“...yigitlerümi **boynuma** [men] aluram...” (DK/64a/6)
(*...yiğitlerimi ben boynuma alırım...*)

Boynunu vur-: “Başını keserek öldürmek” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“...Kiminüñ **boynın** urdı, kimini ùutsaú eyledi, babasını úurtardı...” (DK/19a/6-7)
(*Kiminin boynunu vurdu, kimini tutsak eyledi, babasını kurtardı*)

Boynu sun-: “Birisine teslim olmak”.

“...**Boynu** âinsun, al ayairı buùun bindüm...” (DK/124a/2-3)
(*Boynu sunsun, kırmızı erkek atın butlarını eyere sıkıca yapıştırarak bindim.*)

Kanı boynuna: “Ölümünün sebebi, vebali kendisine ait” (Çağbayır, 2017).

“èÀşıú kim ölür fûrúat ile vaãla irişmez
háúúÀ ki senüñ **boynuñadur** şerè ile úanı” (AD/173/6)
(*Aşık ayrılıktan ölür, aşığına kavuşamaz. Doğrusu ki tanrı buyruğu ile kanı senin boynunadır.*)

Vebali boynuna: “Bir durumu başkasının üzerine atmak”.

“Ol mÀh vişÀliyle hoş ét bir gece hÀlüm
Ëy ahter-i tÀli koma **boynuñda** vebÀlüm” (FzD/ (Gazaller) 184/1)
(*O ay misaliyle gece halimi hoş et. Ey arkasında gelen talih boynunda vebalimi koyma.*)

Boynu kelimesinin mecaz ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.12. Burun

4.12.1. Temel Anlam

Burun: “Alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı iki delikli koklama ve solunum organı” (Eren, 2020).

“Yir yirin yol eyledi sızdı çıkar
Geh gözinden gâh **burnundan** akar” (Gn/2452)
(Yer yerini yol etti. Bazen gözden bazen burnundan sızdı, çıktı.)

“Yirde gökde ne ki mahluk var-durur
Kamusına bu èakıl **burnın** urur” (Gn/3060)
(Yerde gökte ne mahluk vardır. Hepsine bu akıl burun vurur.)

“Oàlancuúlaruñ kiminüñ **burnın**, kiminüñ úulaàın yemege başladı” (DK/110b/7)
(Oğlancıkların kiminin burnu, kiminin kulağını yemeğe başladı.)

“...“Mere, men bu devenüñ **burnına** yapışacaú [olırısam]...” (DK/96a/1)
(Mere, ben bu devenün burnuna yapışacak olursam)

“...[aàzından **burnundan**] düdeñ gibi úan şorladı...” (DK/103b/9)
(Ağzından burnunun su kaynağı gibi kan aktı.)

Burun kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.13. But

4.13.1. Temel Anlam

But: “Vücutun kalça ile diz arasındaki bölümü” (Eren, 2020).

“...**Butuna** ala oò ùoòinsa inlemez idüñ...” (DK/123a/10-11)
(Butuna alaca ok dokunsa inlemez idin)

“Lìkin bu meâeldür ki úomış resmi úarınca
Çekürge **buün** tuófe süleymÀna iletmek” (AD/176/6)
(Lakin bu örnektir ki karınca resmi koymuş. Çekirge bütün hediyeği Süleyman'a iletmek gerekir.)

But kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.14. Ciger

4.14.1. Temel Anlam

Ciger: “Akciğer solunum aygıtının ana kısmını oluşturan organ”; karaciğer ‘karın boşluğundan bulunan bir organ” (Eren, 1999).

“Ni’met-i rahmet-i Rahmâna yitişdi o velî
Biz **ciger** hûnı yirüz bunda ciger-hûnlar ile” (BD/2/IV/5)
(O buyruk sahibi ermiş şefkat ve merhamet edenin nimetine yetiştî. Ciğeri kanlı olanlarla ciğer kanı yeriz.)

“Bâkî gamuñda hûn-ı **ciger** yutsa gûyiyâ
Bezm-i safâda câm-ı mey-i ergavân çeker” (BD/154/7)
(Bakının kederinde dünyaya ciğer kanı yutsa eğlence meclisi şarap kadehini erguvan çeker.)

“Nihâl-i gülşen-i derdem ki şu yêrine vêrür
Maña hemîşe **ciger** xanı bÂğbân-ı xazâ” (FzD/ (Kasideler) 1/82)
(Bahçıvan bana her zaman taze gül bahçesinden su yerine ciğer kanı verir.)

“Gâh hem-silsile-yi eÂşık-ı hûnîn **cigeri**
Boynu zencîr-i cunûn xaydı çeken şeydÂdur” (FzD/ (Kasideler) 23/5)
(Aşığın ciğeri kanlı sıra sıra çarptı. Boynu zincir deliklerine kaydı, çeken ise aşkıdan dolayı deliliğidir.)

“Lâ’l-i nâbı yâdına hûn-ı **ciger** nûş eylemek
Kime düşvâr ise ey ‘Avnî baña helvâ gelür” (FD/ (Re) 17/8)
(Saf kırmızı süs taşı hatırlayarak kederi tatlı eyler. Ey Avni sana zor ise bana helva gelir.)

“Ey cefâ-hû hâtırum derd ile mahzûn eyledüñ
Zahm-ı sînemden gözüm yaşın **ciger**-gûn eyledüñ” (FD/ (Kef) 38/1)
(Ey cefalı hatırıma dert ile üzüntü eyledin. Sine yaramdan gözyaşımı ciğer rengi eyledi.)

“Baàrum odına úan yaş ile ãu seper gözüm
illâ **cigerde** úan úurudı gözde nem úanı” (AD/24/2)
(Bağrın ateşine kan yaşı ile su serper gözüm. Lakin ciğerde kan gözde gözyaşı kurudu.)

“âamzeñ oúına úatlanılmaz òun olur **ciger**
şekker âıfatlu nÂzük ü şîrîn ü ter gerek” (AD/140/5)
(Gamzen okuna katlanmaz ciğer kan olur. Şeker sıfatlı nazik ve şirin ve taze gerek.)

“Kâş cismümi felek daş êde bî-dâde dözem
Maèden-i laèl gibi çün **cigerüm** xan deyler” (FzD/ (Kasideler) 25/21)
(Karşılık veren kaş cismimi felek taş êde. Kırmızı yakut gibi ciğerim kan eyler.)

“Çāk sīnemde olan kanlu **ciger** pÀreleri
Mest çeşmünde olan ğamze-yi hūn-héäre fidÀ” (FzD/ (Gazaller) 15/4)
(Yarik sinemde olan kanlı ciğer parçaları sarhoş gözünde olan zalim gamzeyi feda ede.)

4.14.2. Deyim Anlam

Cigerini daàla-: “Dayanılmaz bir üzüntü vermek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...yermürü yermürü aàladı, yanuu **cigercüğini** àaàladı” (DK/30a/8)
(Hıçkır a hıçkır a ğladı, yanık ciğerini dağladı.)

Ciğerini yak-: “Bir kimseye büyük bir acı çektirmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çün bu sözi itdiler miónet òaber
Bir òaberdür kim yağar cān u **ciger**” (VG/1611)
(Çünkü bu sıkıntılı haberi sözü ettiler. Bir haberdür ki can ve ciğeri yakar.)

Ciger-sûz: “Bağrı yakan, acıklı” (Çağbayır, 2017).

“Senüñ nazm-ı **ciger-sûzuñ** tutupdur dehri ey Bâkî
Gözin açsun kamu şâ’ir uyanıklık zamânıdur” (BD/181/5)
(Ey alim olan Baki senin bağrı yanık nazım tutar. Bütün şairler gözlerini açsın, uyanıklık zamanıdır)

Ciger kelimesinin mecaz ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.15. Çine

4.15.1. Temel Anlam

Çine: “Çene” (Çağbayır, 2017).

“Uçuòlu bigi düşdi ãu içine
ùutuldı dil vü kısıldı **çine**” (SB/1444)
(Saralı gibi suyun içine düştü. Dili tutuldu ve çenesi kenetlendi.)

“Urdı kim yumruú **çenesine** ùoúındı uvatdı...” (DK/94b/3)
(...vurdu, çenesine yumruk dokundu, parçaladı)

Çine kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.16. Çig(i)n

4.16.1. Temel Anlam

Çigin: “(Çiğil) omuz, omuz başı” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“KÀfirün **çignine** bir úılıç urdı, geyimini keçimini ùoàradı” (DK/107a/12)
(*Kafirin omzuna bir kılıç vurdu, zırhını kesti*)

“Egnümdeki demür ùonum **çignüm** úıãar.” (DK/126a/8-9)
(*Sırtımdaki demir elbisem omzumu sıkıştırır.*)

Çigin kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.17. Dırnaú

4.17.1. Temel Anlam

Dırnak: “Tırnak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Urdı elin ol dem ol nÀzik yüze
Dırnaàıyla gül yüzün tÀ kim yüze” (VG/1617)
(*O zaman o nazik yüze elini değdirdi. Ta ki tırnağıyla gül yüzünü yüze.*)

“Küh-ken biñ tışeni künd eylemiş bir dağ ilen
Men kıparup şalmışam biñ dağı bir **dırnağ** ilen” (FzD/ (Gazeller) 222/1)
(*Bir dağ ile dağı delen baltayı yiğit eylemiş. Ben bin dağı bir tırnağımla koparıp salmışım.*)

“Kamu èÀlem gökçegi **dırnaàına**
Degmez ola tÀ ki bir barmaàına” (VG/871)
(*Bütün güzel alem tırnağına değmez ta ki bir parmağı ola.*)

Dırnaú / Dırnaà kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.18. Dil

4.18.1. Temel Anlam

Dil: “Ağız boşluğunda, tatmaya, yutmaya, sesleri boğumlamaya yarayan, etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı” (Eren, 2020).

“**Dil**-durur maèlûm kılan uşbu sözi
Dil okıdı dörd kitâbı düpdüzi” (Gn/1624)
(İş bu sözü malum kılan dildir. Gönül dört kitabı düpdüz okudu.)

“Maèniyi ger **dil** beyân eylemese
Kim bileydi sözi **dil** söylemese” (Gn/1626)
(Eğer gönül maniyi beyan eylemese dil sözü söylemese kim bilebilirdi ki.)

“Benem ol ‘âşık-ı şûrîde kim turmaz revân eyler
Dilinden Âb-ı hayvânı gözinden dürr-i galtânı” (BD/5/31)
(Kibir o ümitsiz âşıkta durmaz. Dilinden hayat suyunu gözünden iri ve tek olan inci can eyler.)

4.18.2. Mecaz Anlam

Dil: “İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan, uzlaşmaya dayalı olarak oluşturulmuş sesli veya görsel işaretler sistemi; lisan, zeban” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...Eslî üu[tu]nuñ beti, öksüz oalanuñ **dili** acı olur...” (DK/130a/12)
(Eslî kölenin yüzü, öksüz oğlanın dili acı olur.)

“**Dili** bülbül kılupdur ‘ârızuñ üstindeki güller
Beni sevda ile başdan çıkarmışdur o kâküller” (FD/ (Re) 11/1)
(Bulutun üstündeki güller, dili bülbül kılıp o kaküller ise beni sevda ile baştan çıkarmıştır.)

“...**Dilüñ** için öleyin gelincügüm!...” (DK/60b/11)
(Dilin için öleyim gelinciğim!)

“Müdâm nakd-i hevâ hâtırımdadur meknûn
Hemîşe zıkr-i maḥabbet **dilimdedür** mezkûr” (FzD/ (Kasideler) 2/8)
(Sürekli dizilmiş hava nakti hatırımdadır. Zikredilen zikir her zaman muhabbet dilimdedir.)

“**Diliyle** muttaşıl öz başına belâ getürür
Ki ḥalka gizlü sözi eyler âşkâr kalem” (FzD/ (Kasideler) 24/12)
(Diliyle sürekli kendi başına bela getirir. Renkli kalem ki halka gizli sözü eyler.)

4.18.3. Deyim Anlam

Dile gel-: “Konuşma kudreti, yeteneği, olmayan varlık konuşmak, dillenmek, lisana gelmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şîrîn lebûñ şerhin[de] dÂèi çü **dile geldi**
Aâız aâıza úoyup bir bir âorası nÂzük” (AD/99/8)

(Şirin dudağın dâ'î için dile geldi. Ağız ağıza koyup bir bir nazik emdi.)

“...Basaüüñ **diline** bu **geldi** kim lâ ilÀhe illallah Muḥammedün ResûlullÀh! dedi.”
(DK/ 116b/8-9)

(Basatın diline bu geldi kim la ilahe illallah Muhammedün Resulullah! dedi.)

Dili damaàı kuru-: “Çok susamak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Dili damaàı úurıyup** dört yanına baúdurduñ mı?” (DK/70a/11)

(Dili damağı kuruyup dört yanına baktın mı?)

Diliñ çürü-: “Beddua etmek” (Gözütok, 2009).

“...Aàzın úurısın çoban! [**Dilüñ**] çürisün çoban!...” (DK/26a/4-5)

(Ağzın kurusun çoban! Dilin çürüsün çoban!)

Dili tutul-: “Sevinç, korku, şaşkınlık vb. sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak”
(Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Uçuòlu bigi düşdi ãu içine

Úutuldı **dil** vü kııldı çine” (SB/1444)

(Saralı gibi suyun içine düştü. Dili tutuldu ve çenesi kenetlendi.)

Tatlı dil: “Gönül alıcı söz; tatlı söz” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şekker leb ile gül yañaàı gül-be-şekerdür

Úatlu **dil** ile şehd lebi piste dehendür” (AD/192/4)

(Şeker dudağı ile gül yanağı gül-be-şekerdir (gül tatlısı). Tatlı dil ile bal dudağının ağzıdır.)

Dil kelimesinin yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.19. Dimâg

4.19.1. Temel Anlam

Dimâg: “Beyin” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Ağıza gör niçe ni‘met yidürür

“Haylî **dimâg** bağladı ‘âlemde Bâkıyâ

Hâl-i nigâra beñzeyeli nâfe-i Tatâr” (BD/48/5)

(Tatar miski sevgilinin resmine benzeyince Baki hayal aleminde sevgiliye bağladı.)

4.19.2. Yan anlam

Dimag: “Zihin”.

Gör **dimâga** niçe lezzet tadurur” (Gn/1408)

(Gör nice nimet leri ağzına yedirir. Beynine nice lezzet tattırır.)

“Şemîm-i nâfe-i hâlinden ey nesîm-i seher

Dimâg-ı ‘âlemi pür-bûy-ı müşg-i nâb itdüñ” (BD/259/4)

(Ey hoş esen rüzgar, güzel kokulu misk halinden zihin aleminde katıksız güzel kokan tomurcuktan misk ettin.)

“şehÂ òulúuñ nesiminden **dimÂâ**-ı cÂn muèaùùardur

meger bir şemmedür gūyÂ nesîm-i nev-bahÂr andan” (AD/9/11)

(Ey şahın huyun hafif rüzgarından akıl güzel kokuludur. Meğer ondan yeni baharın kokusunu gūya bir kere koklamaktır.)

“meclisüñ tâze **dimÂâ**uñ ter ü gönüñ òandÂn

niçe kim bââ u çemende bite èabher nergis” (AD/10/30)

(Meclisin taze aklın ve taze ve sevinçli gönün nice kim bağ ve çimende nergis bite.)

“ÂyÂ neden **dimÂâ**-ı hevÂ pür èabır olur

Ger uañ yili uàaitmasa èanber külÂleyi” (AD/75/5)

(Acaba neden aklın kokusu ak çok fazla sandal kökü kokar. Eğer rüzgâr anber kokan kıvrıcık saçı dağıtmasa şaşılacak şey.)

Dimââ kelimesinin mecaz ve deyim anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz ve deyim anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.20. Diş

4.20.1. Temel Anlam

Diş: “Ağzın içinde çene kemiklerinin üstüne dikine dizili, ısırp koparmaya,

çiğnemeye yarayan organlardan her biri” (Eren, 2020)

“Ben süñügi bendini sökem bunun

Dişlerini uşıla dökem bunun” (VG/325)

(Ben bunun kemik iliğini sökeyim. Bunun dişlerini taşla dökeyim.)

“Câm-ı şarâb-ı nâb gibi dil-rübâ kanı

La’lîn tutagı dūr **dişi** gülğûn yanağı var” (BD/(Gazaller/ Râ) 53/5)

(Sevgilinin kanı katıksız şarap kadehi gibi kırmızı dudağı inci dişi gül yanağı var.)

“Bahre lü'lü' **dişlerüñ** vaşfın meger söyler şabÂ

Kim kulağ dutmış şadef içre dūr-i gâltân aña” (FzD/ (Gazaller) 22/5)

(Meğer deniz incisi gibi dişlerin vasfı serin rüzgarı söyler. Sedef içinde yuvarlak inciye kim kulak tutmuş.)

“Nê güher bulsa beğenmez birağur yazıya derya
Ğalibā kim aña maqşūd **dişüñ** gibi güherdür” (FzD/ (Gazaller) 81/3)
(Ne cevher bulsa beğenmez deniz yazısına bırakır. Galiba kim ona maksadı dişin gibi cevherdir.)

“**Dişlerüñdür** aalamakla göz yaşından umduğum
Dürr-i şehvâr oldu ancak ebr-i nîsândan ümîd” (FD/ (Dâl) 9/4)
(Ağlamakla gözyaşından umduğum dişlerindir. Nisan bulutundan ümit ancak padişahlara layık iri inci oldu.)

“Dür **dişüñ** fikri gözüm yaşını ummân eyler
Lâ’l-i nâbuñ hevesi yüregümi kan eyler” (FD/ (Re) 16/1)
(İnci gibi olan dişin hayali gözyaşını deniz eyler. Kıpırmızı dudağın hevesi yüreğimi dağlar.)

“Ol incü **diş** ki óóúúa-ı mercĀn içindedür
Gevherdür ol ki laèl-i bedaòĀn içindedür” (AD/119/1)
(O inci diş ki mercan kutusu içindedir. Cevherdir o ki kırmızı bedehşan içindedir.)

“Āb-ı óayĀt ol lebedür òuşk-leb
óalúa-be-güş ol **dişe** dürr-i yetim” (AD/255/5)
(Dudağı kurumuş o hayat suyu o dudaklardı. Kulağı küpeli dişe büyük inci ol.)

“Kırma yazıyla rakîbuñ **dişleri** vasfın yazup
Nusha-i çeşmi sevâdın pür-gubâr itsem gerek” (BD/ (Gazaller/ Kâf) 273/3)
(Kırma yazıyla rakibin dişleri vasıf yazıp kırılmış iki eşit göz nüshası etsem.)

4.20.2. Yan Anlam

Otuz iki diş: “Ağız”.

“Úaravaş çıúup úapucıya söyledi. Otuz iki **dişden** çıúan bütün orduya yayıldı...”
(DK/107a/12)
(Cariye çıkıp kapıcıya söyledi. Otuz iki dişten çıkan bütün orduya yayıldı.)

4.20.3. Deyim Anlam

Barmañın dişle-: “Parmak ısırma, şaşmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Hayret ilen **barmağın dişler** kim étse istimĀ
Barmağından vèrdüğün şiddet günü enşĀre şu” (FzD/ (Kasideler)3/20)
(Kıyamet günü Ensar’a su verdiği parmağınla, kim bunu işitse hayretten parmağını ısırır.)

Diş bile-: “İştahlanmak, iştah göstermek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Bugün ol senün olduğın dilemek
Dağı görmedin aña **diş bilemek**” (SB/1382)
(Bugün senin o dileğin gerçekleşmezse dahi onu tekrar istemelisin.)

“Ol irem bââi gülü öyb bayıldı
Cân teslim kılmaâa **diş bile**” (VG/1375)
(O irem bahçesi güzel gülü bayıldı. Can teslim etmeye diş bile.)

Diş göster-: “Sırtmak”.

“Bugün başuma geldi bir müşkil iş
Bu hâlûme sen gülme **gösterme diş**” (SB/4039)
(Bugün başıma bir iş geldi. Bu halime sen diş göstererek gülme.)

Diş kelimesinin mecaz anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.21. Diz

4.21.1. Temel Anlam

Diz: “Uyluk ile baldırın birleşigi oynaklı yer ve özellikle bunun ön yanı” (Eren, 2020).

“İlla bunlar cümle saf saf oturur
İki **diz** üzre tahiyyatda durur” (Gn/8241)
(İlla bunların hepsi saf saf oturur. İki diz üzerinde tahiyyatta durur.)

“Geh dutar **dizin** ü geh kollarını
Yaèni kim açmak diler yollarını” (Gn/2441)
(Dizini ve kollarını tutar. Yani kim yollarını açmak ister.)

“Çıkdı **dizden** nefis girdi uyluga
Bir gör andan dağı ne işler dogâ” (Gn/5328)
(Nefs dizden çıktı uyluğa girdi. Bir an dağa bakarsan doğanın nasıl değiştiğini anlarsın.)

“Çökdi Gülşâh iki **dizi** üstine
Ûartdı ðançer durdı kendü ғаâdına” (VG/1080)
(Gülşah iki dizi üstüne düştü. Kendi maksadına durdu, hançer çekti.)

“Aldı Gülşâhuñ başını **dizine**

Urdı kendü yüzün anuñ yüzine” (VG/1374)
(*Gülşah’ın başını dizine koydu. Kendi yüzünü onun yüzüne koydu.*)

“úaba **dizi** üzerine çökdi eyitdi...” (DK/20a/10)
(*Kaba dziz üzerine çöktü söyledi*)

“**Dizin** bañup oturanda óelÀl görkli.” (DK/5a/12)
(*Dizini basıp oturanda helal güzel.*)

“...üzengüye dirmeyen **dizüñ** ulmış...” (DK/76b/8-9)
(*Üzengiye basmayan dizin çürümüş...*)

Diz kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.22. Dudak

4.22.1. Temel Anlam

Dudak: “Ağzın dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri” (Eren, 2020).

“Bâde haylî alındı meclisde
Öpdiler sâkiyi **dudağında**” (BD/424/5)
(*Hayal meclisinde şarap alındı. Sakini dudağından öptüler.*)

“ãüfi olan raúã urur bal ile yaà üstine
èÂrif olan cÂn virür yufúa **dudaà** üstine” (AD/190/1)
(*Sofu olan bal ile yağ üstüne vurur. Bilgili olan yufka dudağın üstünde can verir.*)

“òandÀn olur tebessüm ile laèl-i lebleri
leõõet mi var şekerde anuñ **dudaà** gibi” (AD/297/3)
(*Kırmızı dudakları ile tebessümü gülen olur. Şekerde onun dudağı gibi lezzet mi var?*)

Dudaú kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.23. Egin

4.23.1. Temel Anlam

Egin: “‘Arka, sırt’. Ağızlarda eyin biçimi de geçer” (Eren, 2020).

“Yine gökyüzi oldu èanber-feşân
Kara ùonın **egnine** aldı zamân” (SB/1034)
(Gökyüzü yine amber saçmaya başladı. Zaman kara elbisesini sırtına aldı.)

“**Egni** bek demür ùonum ãaúlarıdum bu gün için” (DK/66b/9)
(Sırtı pek demir elbisemi bugün için sakladım.)

“...ãamur cübbesin **egnine** aldı...” (DK/69b/8)
(Kürk cübbesini sırtına aldı.)

“Ozan geldiği youú, **egnümüzden** úaftanumuz alduài youú” (DK/55a/13)
(Ozanın geldiği yok, sırtımızdan kaftanımızı aldığı yok.)

“Alnuñda altun ışú, [**egnüñde**] cebesi youú?” (DK/121b/6)
(Alnından altın ışık, sırtında zırhı yok?)

“Ol kim úuşandı biline cür’et úuşaàını
Ol kim ùonadı **egnine** devlet úabÀsını” (AD/4/3)
(Kim beline o cüret kuşağını kuşandı. Kim sırtına devlet cübbesini donadı.)

“Çün eyü gözüne ùuş geldi geyer urınur
Egnine òilèat u hem başına efser nergis” (AD/10/19)
(Gözüne iyi rast geldiği için sırtına kaftan ve başına nergis taç giyinir.)

“úaà başı aú bõrk urundı **egnine** úÀkum-nişin
hem vaşauú sincÀb ile her servi úaftan eyledi” (AD/17/10)
(Dağ başı ak başlık, sırtına kakum postu giyerdi. Hem Vaşak sincap ile servi kaftan eyledi.)

Egin kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.24. El

4.24.1. Temel Anlam

El: “Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...**el** úaldurup du’À eylediler...” (DK/36a/9)
(...el kaldırıp du’a ettiler...)

“Oalın aldı, Bayındır Òanuñ dıvÀnına vardı, **el** öpdi” (DK/128b/2)
(Oğlunu aldı, Bayındır Hanın divanına gitti, el öptü.)

“...[úo]lca úopuzum **ele** aluñ, meni ögüñ...” (DK/93b/11)
(...kol kadar kopuzumu ele alın, beni övün...)

“Altı perli gürzini **ele** aldı, oàlanuñ üzerine sürdi” (DK/127a/7)
(Altı kanatlı topuzu eline aldı, oğlanın üzerine sürdü.)

“ŞÀhin gibi kÂfirüñ boàazın **ele** aldı...” (DK/128a/4)
(Şahin gibi kafirin boğazını ele aldı.)

“Ĥaú TeèÀla-nuñ emriyle Deli Úarçaruñ **eli** yoúaruda aãılı úaldı...” (DK/44b/11-12)
(Hak Tealanın emriyle Deli Kaçarın eli yukarıda asılı kaldı.)

“Deli-nüñ **eli** Óaú emriyle äapaãää oldu...” (DK/44b/5)
(Delinin eli Hak emriyle sapasağ oldu.)

“äabadanca yerinden örü ùurur, **elin** yüzün yumadın ùoúuz bazlamac ilen...” (DK/5b/11-12)
(Sabah olunca yerinden ayağa kalkar, elini yüzünü yıkamadın dokuz bazlama ekmek ile...)

“...gelsün deyü **elin** götine urur; yönin añarı, äaàısın erine...” (DK/6b/9)
(Gelsin deyip elini götüne vurur; öte tarafı, kalçasının eşine...)

“...[evvel ol] yigidüñ **elin** öpdiler...” (DK/39a/5)
(Evvel o yiğidin elini öptüler)

“...gümüş gibi aà bilegin açdı **elin** çıúardı.” (DK/59b/5-6)
(Gümüş gibi ak bileğini açtı elini çıkardı.)

“...Oruzu gördi **elin eline** çaldı...” (DK/63b/11)
(Oruzu gördü eli eline çaldı.)

“**Elin** çözdiler, gözün açdılar...” (DK/73a/10)
(Elini çözdüler, gözünü açtılar.)

“Serverâ cânı mı var devletüñ eyyâmında
Sünbülüñ turrasına **el** uzada şâh-ı çenâr” (BD/18/38)
(Devletin nüfuzunda olan reisin canı mı var? Çınar şah, sünbülün saç lülesine el uzata.)

“Hat-ı nazm-ı pâki çemenzâr-ı cennet
Elinde kalem çeşme-i âb-ı Kevser” (BD/3/16)
(Cennetin saf yeşilliği ve Kevser suyunun çeşmesini elin kalemle tertipli çizgi ile çizer.)

“Nusret yüzini oldı nümâyende ‘âleme
Âyîneves **elinde** o şemşîr-i âbdâr” (BD/9/12)
(Elinde ayna gibi parlak kılıç aleme Allah’ın yardımın yüzünü gösteren oldu.)

“Bu kîmiyâ sebebinden èaceb midür olsa
Elinde dâne-yi erzen meââbesinde tılâ” (FzD/ (Kasideler) 1/31)
(Bu kimi sebebinden şaşılacak şey mi olsa. Elinde tohum zarı benzerinde merhem var.)

“Muḥâl-i èaḳldur kim ola müjgānuñ gibi ḥūnī
Eger üstād **elinden** şu yêrine içse ḳan ḥançer” (FzD/ (Kasideler) 4/13)
(Kırpiklerin gibi zalim olmayan akıldır. Eger üstat elinden hançerli kan yerine su içse.)

“Ḳaṭre-yi şebnem midür yâ **el** açup sâyil gibi
Ḥâzin-i luṭfindan almış lüélüé-i şehvâr gül” (FzD/ (Kasideler) 8/51)
(Ya sayil gibi el açıp çiy damlası mıdır? Hükümdara yakışan inci gülü lütuf hazinesinden almış.)

“Başumda gerd-i mezellet **elümde** köhne sıfâl
Kanı benüm gibi devr içre bir gedâ-yı şerâb” (FD/ (Be) 5/4)
(Başımda aşağılama toprağı elimde köhne toprak kap, benim kanım gibi akıtıp şarap dilencisine içire.)

“dâèi cihândan **el** yudı vü câna úalmadı
bu sırda gey taèaccübe ḥayrâna úalmışam” (AD/66/7)
(Dâ’î cihanda el yıkadı ve cana kalmadı. Bu sırda pek çok şaşılacak şeye hayran kalmışım.)

4.24.2. Mecaz Anlam

El: “Sahibi olmak”.

“Bu dünyâ-yı denî içün niçe bir dest ü pâ urmak
Elüñe âstîn ü pâyuña mesken yeter dâmen” (FD/ (Nûn) 56/8)
(Bu alçak dünya için nice bir el ve parmak, eline giyecek kolu ve ayağına meskenle elbisenin eteği yeter.)

Elden koy-: “Elden bırakmak, terketmek, ihmal etmek” (Aksoy & Dilçin, 2009).

“Ol yig ola kim teni **elden koyam**
Bu arada ùopraâa îâmarlayam” (VG/1576)
(O iyi ola kim teni terk edeyim. Bu arada toprağa emanet edeyim.)

El ver-: “Yardım etmek” (Türk Dil Kurumu [TDK])

“Pendüme ùutsaṅ úulaâuñ aç gözünden bendüñi

Zira furâat **el virüp** müşkiller ÂsÂn eyledi” (AD/17/17)
(Öğüdüme kulağını tutsan gözünden bağını aç. Zira fırsat verip müşkülleri kolay eyledi.)

El vur-: “El atmak, el uzatmak, yapışmak, el sürmek, dokunmak” (Aksoy & Dilçin, 2009).

“Oâlan bıçaâına **el urdı,**” (DK/10b/5)
(Oğlan bıçağına el uzattı.)

“Çün **el urasın** fetî ile nuâret úlincına tevfiú-i ezelden
Çün úaâd idesin çekmege ol tîr ü kemÂnı taúdir-i úazÂdan” (AD/3/21)
(Fetih ile yardım kılıcına ezelden tanrının yardımı el ulaşsın. Çünkü ok ile yayı Allah’ın yazgısından kast edesin.)

“Egerçi hâmeye **el urmaduñ** elüñde idi
Hať-ı beťâlet-i İncil ü harf-i nesh-i Zebûr” (FzD/ (Kasideler) 2/19)
(Eğer ki kaleme el vurmadın. İncil ve Kuran-ı kerim ve Zeburu hat işlemezlilik elindeydi.)

4.24.3. Yan Anlam

El: “Yanında”.

“Ola ki canavarlar **elinde** helÂk ola, dedi...” (DK/92a/8)
(ola ki canavarlar elinde helak ola, dedi...)

4.24.4. Deyim Anlam

El bagla-: “Saygı için ellerini göbeğinin üstüne kavuşturup durmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Karşusunda ayagın tursun mülûk **el baglasun**
Kendü çıksun bârgâh-ı ‘adle dîvân eylesün” (BD/ (Musammatlar) 3/V/5)
(Padişahlar karşısında ayakta dursun el bağlasın. Adalet sarayına kendi çısun, meclis eylesin.)

El bas-: “Kutsal bir şey üzerine el koyarak yemin etmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Altun ôaca **elümi** men baâaram.” (DK/64a/6-7)
(Altın haca elimi ben basarım)

Elde dur-: “Fırsat, şans olduğu zaman”.

“Göñül almakda key çâbükdür ol zülf
Giçürme **elde** dururken şikâruñ” (FD/ (Kef) 43/5)
(O saçının gönlünü almak ne vakit çabuk olur. Avin elinde dururken kaçırma.)

Elde ne kal-: “Bir işin veya bir şeyin sonucunda elde hiçbir şeyin olmaması”.

“Gice yol üzre yatup mest nakdi aldurduñ
Ne kaldı ‘Avnî **elinde** k’ola behâ-yı şerâb” (FD/ (Be) 5/5)
(Gece yol üzerinde yatıp sarhoşun parasını aldurdın. Güzellik şarabı ola Avni’nin elinde ne kaldı.)

Elde ol-: “İradesiyle yapabilecek durumda olmak”.

“viâÂl-i yÂr ele girmişde yÂrı òş görelüm
viâal **elde** iken ol nigÂrı òş görelüm” (AD/33/1)
(Sevgiliye kavuşma ele girmişte yarı hoş görelim. Kavuşma elde iken sevgiliyi hoş görelim.)

Elden git-: “Bir şeyi yitirmek, o şeyden yoksun kalmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Üayalar irüp şâha eyitdiler
Varğa vü Gülşâh **elden gtdiler**” (VG/1501)
(Dadılar şaha yetişip söylediler. Varka ve Gülşah kendilerinden geçtiler.)

“Sâkîyâ mey vir ki bir gün lâle-zâr **elden gider**
Çün irer fasl-ı hazân bâğ ü behâr **elden gider**” (FD/ (Re) 22/1)
(Sakiye şarap ver ki bir gün lalezar elden gider. Çünkü sonbahar olursa bahçe ve bahar elden gider.)

Ele gir-: “Ele geçmek, elde edilmek, yakalanmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Gördiler bir kezden ol altmış emîr
Ele girdi şâhları oldı eşir” (VG/480)
(Bir kez o altmış emir gördüler. Şahları yakalanınca esir oldu.)

El etek tut-: “Tarikata girmek, derviş olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Tâèatı geçmez-ise n’itmek gerek
Tevbe kılup **el etek tutmak** gerek” (Gn/2855)
(İbadete geçmezse ne etmek gerek. Tövbe edip el etek tutmak gerek.)

Eli böğründe: “Başarısız, zavallı olan” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...ùoyınca ùúa baâa yer, **elin** bögrine urur eydür” (DK/5b/13-6a/1)
(...doyunca tıka basa yer, elini böğrüne vurur...)

Elinde kal-: “Birinin elinde hayatı son bulmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Òaber vara Deve **elinde** úalmışdı, úız úurtardı, deyeler...” (DK/96a/3)
(Haber vara Deve elinde kalmıştı, kız kurtardı, derler.)

Elinde ol-: “İsteyince o işi yapabilmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Elüñdedür** çü bugün hall-i müşkilât-ı enâm
Enâmil-i keremüñ kıl bu ‘ukdeye hallâl” (BD/20/33)
(Bugün zorlukların giderilmesi bütün insanların elindedir. Parmak uçlarındaki
cömertliğini bu probleme çözüm kıl.)

Elin tut-: “Elinden tutmak, yardımda bulunmak” (Aksoy & Dilçin, 2009).

“Eytdüm iy pertâv-ı hak dutgil **elüm**
Hîd ne el var ne ayak açıl yolum” (Gn/5594)
(Ey hak pertavı elimi tut. Kendisinde ne el ne ayak var, yolumu aç.)

“Şimdi şâh ne aââi **elüm** ùutduai
Çünkü ben oldum yetim ü pây-mâl” (VG/1528)
(Şimdi şah elim ne fayda oldu. Çünkü ben ezilmiş ve yetim oldum.)

El ir-: “Yapabilmek, güç yetmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Zîra kudret ol-durur kim **el ire**
Dilese hem cân ala hem cân vire” (Gn/2757)
(Zira kim ona el verirse o güç verir. Dilese can alır hem can verir.)

El kavşur-: “Elpençe divan durmak, el kavuşturmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“...**el úavşurup** ol yigide selâm vergil” (DK/131a/8-9)
(El kavuşturup o yigide selam ver.)

El ko-: “El çekmek, vazgeçmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Hecrüñ eli yakamı **elinden komaz** ne tañ
Pür-hûn olursa her gice dâmân-ı âsmân” (FD/ (Nûn) 60/3)
(Gökyüzünün tanrısı her gece kan içinde olursa ayrılığın eli ne yakamı ne vücudumu
elinden bırakmaz.)

El ur-: “El atmak, el uzatmak, yapışmak, el sürmek, dokunmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Hâli zâhir eîlmine kim **el urur**

İşidür uşbu kulag u göz görür" (Gn/9622)
(İlmin açık haline kim el vurur. İş bu kulağı işitir gözü görür.)

"Geldiler evlerine otırdılar
Ol mübarek iş için **el urdılar**" (VG/72)
(Geldiler, evlerine oturdular. O mübarek iş için birlik oldular.)

"Elli biñ er [yaàı] gördimise **el vermedüm**" (DK/140b/3-4)
(Elli bin er yağı gördüm ise el vermedim)

"devrÀn çü **el virür** daòı ayaú ãunar sÀúi
devlet anuñ ki òoş süre òevú ü ãafÀsını" (AD/4/17)
(Devir için el verir dahi saki kadeh sunar. Onun zevk ve sefasını devlet hoş süre.)

4.25. Eñek

4.25.1. Temel Anlam

Eñek: "Çene" (Eren, 1999).

"Piyâle daòı sâkinün **eñegi**
Gönül bigi sâdeyise oldur yigi" (SB/2126)
(Şarap bardağı ve içki sunanın çenesi dahi gönül gibiye sadeyse iyi odur.)

"Anuñ emriyle şu sivrisiñek
Kim anda ne kuvvet var u ne **eñek**" (SB/79)
(Ne kuvveti ne çenesi olmamasına göre bu sivrisinek onun emriyle Nemrud'u helak etti.)

"**Eñegün** çÀhına ãaçuñ resendür
şu zülfüñ ħalúasın úıl úÀmetini" (AD/245/3)
(Saçın çenenin çukuruna halattır. Şu saçın halkasını boy bos kıl.)

"**eñeginün** çuúurınuñ melÀóatin ne bilir
çü künhine irimez èaúl iderse fikr-i èamîú" (AD/261/6)
(Çenenin çukuru yüz güzelliğini ne bilir. Çünkü derin fikri akıl ederse bir şeyin aslına erişemez.)

4.25.2. Deyim Anlam

Enek aç-: "Konuşmak".

"Neheng âdeme açmaz idi **eñek**
Üşendürmez olmışdı pîli siñek" (SB/4540)
(Timsah adama çenesini açmazdı. Sinek fili rahatsız etmez olmuştu.)

Enek kelimesinin mecaz ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.26. Eñse

4.26.1. Temel Anlam

Eñse: “*Boyunun arkası*” (Eren, 1999).

“Girüsinden **eñsesine** kapkara
Ne bilsün ki gevdesi hem hep kıara” (SB/2409)
(*Arkasından ensesinin kapkara olduğunu gördü. Gövdesinin kapkara olduğunu ne bilsin?*)

“ãağış ile kıamçı aña iki yüz
Urup kıana yudılar **eñse** vü yüz” (SB/403)
(*Sayarak ona iki yüz kamçı vurup ense ve yüzünü kan içinde bıraktılar.*)

“kÀfirünj **eñsesine** bir úılıç urdı...” (DK/103a/5-6)
(*Kafirin ensesine bir kılıç vurdu.*)

“...miskın yigit **eñsesine** yumruú òóúnsa aàlayuban dört yanına baúar olur”
(DK/131b/9-10)
(*Miskin yiğit ensesine yumruk dokunsa ağlayıp dört yanına bakar olur.*)

“Úara deve **eñsem**den úavrar gördüm” (DK/23b/3)
(*Kara deve ensemden kavrar.*)

4.26.2. Yan Anlam

Ense: “*Arka*” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“[úara] buyuàın **eñsesinde** yedi yerde dügen, erenler evreni...” (DK/31b/11-12)
(*Kara bıyığın ensesinde yedi yerde düğüm, yiğitler ejderhanı...*)

“...altı cellÀd **eñseñde** yalın úılıç ùutar...” (DK/95b/6)
(*Altı cellat arkasında yalın kılıç tutar...*)

4.26.3. Deyim Anlam

Dili ensesinden çekil-: “*Bıktıracak kadar çok konuşan veya kötü sözler söyleyenler için kullanılan bir ilenme sözü*” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dil uzatmağa āunmasaydı eli
Çekilmeyedi **eñsesinden** dili” (SB/3681)

(Gevezelik etmek için elini uzatmasaydı dili ensesinden çekilmezdi.)

Ense kelimesinin mecaz anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.27. Gevde

4.27.1. Temel Anlam

Gevde: “Gövde, vücut” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“...uatlu cÀnuñ seyrÀnda imiş; anı daòı öz **gevden**de cÀnuñ varısa...” (DK/15b/6-7)

(Tatlı canın seyranda imiş; anı dahi öz gövdeden canın yarışa...)

“...bu baàanaú yarıldı, içinden bir oàlan çıúdı; **gevdesi** Àdem, depesinde bir gözi var.” (DK/ 110a/10-11)

(...bu su kesesi yarıldı, içinden bir oğlan çıktı; gövdesi Àdem, tepesinde bir gözü var.)

“Girüsinden enşesine kapkara

Ne bilsün ki **gevdesi** hem hep kıara” (SB/198)

(Arkasından ensesinin kapkara olduğunu gördü. Gövdesinin kapkara olduğunu ne bilsin?)

“Cānum anda **gevde** bunda òör u zār

Derdi bunda anda dermānum benüm” (VG/419)

(Canım onda bunda değersiz ve ağlayan gövde. Derdi bunda onda dermanım benim.)

“Öz **gevden**den başuñı keseyin mi?” (DK/8b/12)

(Öz gövdeden başını keseyim mi?)

“Başı úayusı olmuş, **gevdesi** püreden görünmez” (DK/46a/12-13)

(Başı kayısı olmuş, gövdesi pireden görünmez,)

“Senden beni cüöÀ gören eyle āanur kim ol

cÀnı teninden ayrı düşen úuru **gevdedür**” (AD/104/2)

(Senden beni uzak gören sanır kim o. Canı teninden ayrı düşen kuru gövdedir.)

Gevde kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.28. Göğüs

4.28.1. Temel Anlam

Göğüs: “Vücutun boyunla karın arasında bulunan ve kalp, akciğer vb.” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Ohı **gögsümden** ötüp kalmış imiş peykânı
Âh bildüm sebab-i âh-ı dem-â-dem ne imiş” (FzD/ Dîvânı (Gazaller) 124/4)
(Okun peykânı göğsümden ötüp kalmış. Zaman geçtikçe ah sebebi ne imiş. Ah bildim.)

“Kırpügün oûna çün úalúan ider **gögsin** yürek
Göksini oúa dutan âayet cigerlü er gerek” (AD/30/1)
(Kırpiğin okuna göğsünü, yüreğini kalkan eder. Göğsünü oka tutan gayet ciğerli yiğit gerek.)

“Úabzasın kabrinde kodı Varқанuñ
Gögsi üstinde kodı tıgin anuñ” (VG/1657)
(Varkanın kabzasının kabrine koydu. Göğsü üstüne onun kılıcını koydu.)

“Bunı didi ðançerüñ dikdi ucın
Kodı **gögsine** düşe aña gücin” (VG/1091)
(Bunu dedi hançerin ucunu dikti. Göğsüne koydu gücünü kaybetti.)

“Geçdi baârından u **gögsinden** yara
Düşdi öldi çün katı oldı yara” (VG/334)
(Bağrından ve göğsünden yara geçti. Çünkü yara katı oldu, düştü, öldü.)

“Úaba úarın, geñ **göğüsde** oynada[yı]m senüñ içün.” (DK/66b/6-7)
(Büyük karın, geniş göğsünde oynatayım senin için.)

“...**gögsin** delüp göge parlar.” (DK/126a/10)
(...göğsünü delip göge parlar.)

“úatlı süñüñi maña vergil, **gögsinden** er âançayım senüñ içün.” (DK/125a/1)
(Tatlı süngüyü bana ver, göğsünden yiğit saplayayım senin için.)

“aà **gögsinüñ** üzerine èAzrÀyil baãup úondı.” (DK/82a/2-3)
(Ak göğsünün üzerine ‘Azrâil basıp kondu.)

4.28.2. Deyim Anlam

Gögsünü dövün-: “Üzüntüden göğsüne vurmak”.

“üaş aldı **gögüs**in döginür idi

Unutdı anı kim öginür idi” (SB/2473)

(Taş alıp kendi göğsüne vururdu. Nevbahar’ı unuttu kendini övünür.)

Göğüz ger-: “Öğünmek, böbürlenmek, tefahür etmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Aradan çü ol gitdi her birimüz

Bir uca çihup **gerdük idi göğüz**” (SB/3635)

(O aradan çıkıp uçuğu zaman hepimiz kendimizle böbürlendik.)

4.28.3. Yan Anlam

Gögüs: “Kalp”.

“Yoösa **gögsün**de yoú mı-dur imân?” (DK/26a/7)

(Yoksa göğsünde yok mudur iman?)

“Halk küfr ehline imân èarz eder men dem-be-dem

Küfr-i zülfüñ eylerem **gögsümdeki** imâna èarz” (FzD/ (Gazaller) 134/4)

(Ben zaman zaman halk kafir halka iman arz eder. Kafir saçını göğsümdeki imana arz ederim.)

Gögüs kelimesinin mecaz anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.29. Göz

4.29.1. Temel Anlam

Göz: “Görme organı; basar, ayn, çeşm, dide” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Yürek eyle ürker yavuz dilden

Ki key ağrıyan **göz** demür milden” (SB/3670)

(Çok ağrıyan göz demir milden ürktüğü gibi yürek kötü dilden ürker.)

“Göz ağarsa görmez işit bu sözi

Anuñ kararup görmez idi **gözi**” (SB/3393)

(İşit bu sözü! Göze perde inse göz görmez olur. Onun gözü kararup görmez oldu.)

“Kıan akmakdan ol yig ki dökile yaş

Yaş olsun **göz** andan ki kıriya baş” (SB/3365)

(Gözyaşı, kanın akmasından iyidir. Göz yaşarsın sonra bilinç gitsin.)

“Digil ùoğrusın egrisin söyleme

Gözün göre cânuğa kaçad eyleme” (SB/4940)

(Doğrusunu yanlışını söyleme! Göz göre göre kendi canına kast etme.)

“Varúa eışúına virem şerbet içe

Varısa úismet āāāala **göz** aç” (VG/1312)

(Varka aşkına şerbet vereyim içe. Yaşamak kısmet ise göz aç.)

“Aålamaål her ki **gözden** ayrılır

Lā-cerem naúşı gönülden sürülür” (VG/1031)

(Ağlama her ki gözden ayrılır. Şüphesiz sureti gönülden uzaklaşır.)

“**Gözlerümden** yaş yirine úan aúup

Eydeyin vĀ-óasretĀ tĀ yevm-i dîn” (VG/770)

(Eyvah gözlerimden yaş yerine kan akıp din günü söyledi.)

“Ne úlayım bu gönül ĀrĀm ider

Tā iki **gözüm** yaşı úıla úarar” (VG/1569)

(Ne edeyim bu gönül rahat eder. Ta iki gözüm yaşı karar kıla.)

“...atam anam verdügi, **göz** açuban gördüğüm, gönül verüp sevdüğüm...”

(DK/14a/2-3)

(...atam anam verdiği, göz açıp gördüğüm, gönül verip sevdiğim...)

“Eyle kim men çekerem **göz** buñını” (DK/117b/4)

(Eyle kim ben çekerim göz sıkıntını,)

“Āb-gündur günbed-i devvār rengi bilmezem

Yā muhīṭ olmuş **gözüm**den günbed-i devvāre şu” (FzD/ (Kasideler) 3/2)

(Gökyüzünün rengini bilmezdim. Mavi renktir. Ya şu gökyüzü gözümde yuvarlak olmuş.)

“Oḥşadabilmez gubārını muḥarrir ḥaṭṭuña

Ḥāme tek baḥmaḳdan inse **gözlerine** kare şu” (FzD/ (Kasideler) 3/6)

(Yazar hattına hat yazısını okşatamaz. Sadece kaleme bakmaktan gözlerine kara su iner.)

“Alnuñ kamerine yüzüñ ayına müşâbih

Bunca **göz** ile görmedi bu çarh-ı muallâ” (FD/ (Elif) 1/3)

(Ay gibi alnına, yüzün nuruna benzer. Bu yüce talihi bunca gözle görmedi.)

“Cānum ümîdvār-durur tîg-i gamzeñe

Gözüm izüñ türâbına pür-intizârdur” (FD/ (Re) 12/4)

(Gamzenin kılıcına canım ümitlenir. Gözüm toprağın izini gözlemektedir.)

“Fitnesiyle **gözlerüñüñ** göñlüme gavgâ düşer
Zülf-i ‘anber-bâruñ ile başuma sevdâ gelür” (FD/ (Re) 17/3)
(Gözlerinin fitnesiyle gönlüme kavga düşürür. Anberli saçını saçanla sevda gelir.)

4.29.2. Yan Anlam

Göz: “Ağacın tomurcuk veren yerlerinden her biri” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Mîr sülmañ ki sae’âdet güneşidür üo’âcaü
Her seher bir **göz** iken biñ **göz** olur her nergis” (AD/10/5)
(Çelebi Süleyman ki doğacak saadet güneşidir. Bütün nergisler her seher vakti bir göz iken bin göz olur.)

4.29.3. Mecaz Anlam

Yavuz göz: “Kem nazar, değen göz” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Biri birünüz ile biñ yaşañuz
İrañ senden ol **göz** ki ola **yavuz**” (SB/5317)
(Birbirinizle binlerce yıl yaşayın. Kötü göz olursa senden uzak olsun.)

4.29.4. Deyim Anlam

Göze görünme-: “Ortaya çıkmamak, ortalıkta dolaşmamak, saklanmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...olurısañ **gözüme** görünmeyesin, yo’da seni öldürürem, dedi” (DK/45b/1)
(...olursan gözüme görünmeyesin, yoksa seni öldürürüm, dedi,)

Gözünü aç-: “Uyanık, dikkatli bulunmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Bu tasavvurlar eger bâtil olursa nic’ olur
Kati hayret yiridür bir **gözün aç** bî-çâre” (BD/426/7)
(Eğer bu düşünceler batıl olursa nice olur. Çaresizce bir gözünü aç şaşılacak şeydir.)

“**Göz açdı** eîk’-ı şebnemden tarâvet kesb edüp nergis
e’Arâk kurtardı tadrîc ile ol bîmâri hicrandan” (FzD/ (Kasideler) 41/7)
(Çiy incisinden tazelik kazanıp Nergis göz açtı. Yavaş yavaş o hastayı ayrılıktan ter kurtardı.)

Göz değ-: “Nazar isabet etmek, nazar değmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Takınur **göz degmesün** diyü hamâ’il boynına
Sakınur yavuz nazardan n’eylesün anacığı” (BD/534/3)
(Sancak askısını boynuna takar, nazar değmesin. Anacığı neylesin. Kötü nazardan sakınsın.)

Gözden bırak-: “Nazardan, gözden düşürmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**gözden biraúdı** gerçi bizi ol nigÀrumuz
vardur anuñ keremlerine intiôÀrumuz” (AD/281/1)
(Gerçi o sevgilimiz bizi gözden çıkardı. Onun cömertliklerine gözlemlerimiz vardır.)

Göz dik-: “Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Yelde bulmuş bûy-ı zülfüñ şuda èaks-i èârızuñ
Kim yeli bağına başup şuya **göz tikmiş** habâb” (FzD/ (Gazeller) 30/4)
(Rüzgarda saçının kokusu yanağına çarpıp rahatsız etti. Yeli bağına basıp hava kabarcığı olan suya göz dikmiş.)

“Kadüñ servine **göz dikmişdi** ey serv-i revân amma
Bu gün Bâkî yine gamzeñ okın hâtır-nişân itdi” (BD/543/5)
(Ey uzun boylu sevgili, kadının boynuna göz dikmişti. Bâkî bugün gamzenin okunu yine hatırlattı.)

Göz gezdir-: “Bir yeri, bir şeyi çabucak incelemek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“âaàılan âolına **göz** gezdürdi...” (DK/13b/10-11)
(Sağına soluna göz gezdirdi...)

Gözi kork-: “Daha önce geçirdiği kötü bir denemeden sonra birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği kanısına varmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“KÀfirüñ **gözi úorúdı**, dünyÀ èÀlem kÀfirüñ başına úarağı oldu” (DK/23a/2)
(Kafirin gözü korktu, dünya èÀlem kafirin başına karanlık oldu.)

“èAzrÀyilüñ **gözini** eyle **úoròutdum** ki genş úapuyı (9) úodı, ùar bacadan úaçdı.”
(DK/81b/8-9)
(Azrailin gözünü öyle korkuttum ki geniş kapıyı koydu, dar bacadan kaçtı.)

Göz kak-: “Göz ile işaret etmek, göz etmek, göz kırpma” (Aksoy & Dilçin, 2019)

“**Göz úaòuban** gönül alan [anun] görklüsinün boynın öpem.” (DK/90a/10-11)
(Göz kırpan gönül alan onun güzel boynunun öpeyim.)

Göz karart-: “Hiçbir şeyi göremez hale gelmek, ihtiyarını, iradesini kaybetmek”
(Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Úara [ùnlu, azàn] dñnlü kÀfire **göz úarartdı**” (DK/68a/5)
(Kara elbiseli dinli kafire göz kararttı.)

“raúibi gör gözedür kim úomaz yüzine baúam
ne **göz úararttuñ** i ôÀlim bu bì-nevÀ háúına” (AD/98/2)
(Rakibi göz gözedir. Yüzüne kim koymaz bakayım. Bu nasipsiz hakkına ne göz karattın zalim.)

Göz ucuyla (gör-): “Fark etmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**göz ucuyla** ol ere baúdum, dayum Emen imiş, anı bildüm.” (DK/105b/4-5)
(Göz ucuyla o yigide baktım, dayım Emenmiş, onu bildim.)

“dÀèl vefÀyı senden umar vaèdeye kim ol
mevúúfdur **göz ucuyla** bir işÀrete” (AD/64/5)
(DÀèl söz verdiğin vefayı senden bekler. Göz ucuyla bir işarete bağlıdır)

Gözün aydın: “Sevinçli bir haber dolayısıyla kullanılan bir kutlama sözü” (Türk Dil Kurumu [TDK])

“...úarangu[lu] **gözlerümün aydını** úardaş!” (DK/113b/9)
(Karanlık gözlerimin aydını kardeş!)

“Muştulú, **gözün aydın!**...” (DK/137a/12-13)
(Gözün aydın, müjdelersun!)

Gözü toprak ile dol-: “Bir işin sonu ölüm olması”.

“Yig ol kim ùamaèdan göñül boş ola
Ki **göz** ãoñ ucu **ùoprag** ile **ùola**” (SB/5674)
(Açgözlülükten uzak olan gönül iyidir. Çünkü aç gözün sonu toprak olur.)

İbret gözü: “Kötü bir olaydan ders çıkaran göz”.

“Âyâ bu zîb ü zînet-i ‘âlem nedür diyü
İbret **göziyle** nâzır iken dehre nâ-gehân” (BD/ (Kasideler) 1/9)
(Ey! Bu süs ve ziynet alemi nedir, diyor. İbret gözüyle bakarken birdenbire bıçak saplandı.)

4.30. Göz Bıyarı

4.30.1. Temel Anlam

Göz Pınar: “Gözyaşı bezlerinin salgıladığı sıvıyı toplayan, gözün burun tarafındaki bölümü; gözyaşı pınarı” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Kadar ağıladı kim **gözi bıyarı**
Üaşup sile vireydi on bıñ eri” (SB/4390)
(O kadar ağıladı ki göz pınarı taşıp on bir askeri sele verdi.)

Göz bıyarı ifadesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.31. Kalb

4.31.1. Temel Anlam

Kalb: “Göğüs orta boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kirli kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ; yürek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“iki yüzlü oldugıyçun adı **kalb**
Altına bakır katıldı oldu **kalb**” (Gn/1008)
(İki yüzlü olduğu için adı kalp, altına bakır katılınca kalp oldu.)

“Belki küllî naúd iderler **úalbuñı**
Görmeyesin bı-nevÂlıúdan buñı” (VG/1733)
(Belki bütün kalbini paraya çevirirler. Görmeyesin nasipsizlik eli.)

Didi bÂrî úapuları açalum
“Doúunuban **úalb** yırtup úaçalum” (VG/484)
(Dedi, bari kapıları açalım. Karşı koyup kalbi yırtıp kaçalım.)

“Ferîd-i eâşrsan ammÂ gezer her **kalbde** mihrüñ
Güneş birdür velî maşşumdur her yerde envÂrı” (FzD/ (Kasideler) 28/26)
(Benzersiz zamanda her kalpte güneş gezer. Veli, bölünmüş güneş ışıkları her yerde birdir.)

“Senüñ gözün açuú gönlün güşÂde
Anuñ **úalbi** hâzın ü eaynı dÂmiè” (AD/11/30)
(Onun hüznü kalbi ve ağlayan gözü senin açık gözün, gönlün ferahlamış.)

“äaf dutup bular savaş baàladılar
Úalb-i düşmÂn **úalbini** ùaàladılar” (VG/722)
(Saf tutup bulur savaş başlattılar. Düşman kalbi kalbini dağıladı.)

4.31.2. Mecaz Anlam

Kalp: “Duygu” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Fuzûlî hâlî olmaz şüret-i dil düst fikrinden

Bu maènâdan ki Beytu'llâh dèrler **kalb-i mü'mindür**" (FzD/ (Gazeller) 66/7)
(Dost gönül fikrinden boşboğaz hal olmaz. Bu manadan Beytullah derler. Kalbi mümindir.)

"èişú odını gönülde yaúup ol oda ısın
Úalb-i şitÂyî Àteş ile lÀlezÂr úıl" (AD/6/14)
(Aşk ateşi gönülde yakıp o oda ısınır. Yürek ateşi ile lale bahçesi kıl.)

4.31.3. Deyim Anlam

Kalbi altın gibi ol-: "Değerli, saf kalp".

"Meclisüñde **kalbi altın gibi** sâfi olmayan
Kâl ocagından halâs olmaz kılursañ imtihân" (BD/ (Kasideler) 22/23)
(Meclisinde kalbi altın gibi tertemiz olmayana imtihan kılırsan kal ocağından kurtulmaz.)

Kalbini aç-: "Yüreğini açmak" (Türk Dil Kurumu [TDK]).

"Hamdü li'llâh visâl-i Şeh-i ferhunde-hisâl
Kalbümüz açdı yine niteki verd-i handân" (BD/ (Kasideler) 2/9)
(Şahı uğurlu huylarına kavuşturan Allah'a şükürler olsun. Nitekim yine gülücük verdi kalbimizi ferahlattı.)

Kalbi saf ol-: "Temiz, iyi niyetli".

"İnsân odur ki âyîneveş **kalbi sâf ola**
Sîneñde n'eyler âdem iseñ kîne-i peleng" (BD/ (Musammatlar) 1/I/4)
(Ayna gibi kalbi saf olan insandır. Kin tutan insan isen sinende ne eyler.)

Kalb ifadesinin yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.32. Kaş

4.32.1. Temel Anlam

Kaş: "Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar" (Türk Dil Kurumu [TDK]).

"Bulıvirdi bir koca ustâ naķāş
Ki güneş yüzine düze göz ü **kaş**" (SB/3658)
(Tecrübeli bir nakkaş usta buluverdi. Güneşin yüzüne göz ve kaş çizirdi.)

"Görklü yüz ârâyişin senden düzem
Kaşda gözde senüñ içün cân üzem" (Gn/3981)

(Güzel yüz arayışın senden düzem. Kaşta gözde senin için can üzeyim.)

“Bârîk-bîn olanlar ider **kaşlaruñ** hayâl
Dendâduñı tasavvur ider tab’-ı hurde-dân” (BD/ (Kasideler) 1/32)
(En ince ayrıntıları görenler kaşlarını hayal eder. Sözdeki inceliğini anlayan mizaç sahibi hırsını hayal eder.)

“**Kaşlaruñ** bükdi bilin gerçi kemân-ı ‘aşkı
‘Âşıkun Rüstem-i Destân ile hasmâne çeker” (BD/ (Kasideler) 1/12/3)
(Gerçi keman aşkı gibi kaşlarını bükti. Rüstem ile Destanın aşkı düşman çeker.)

“**Kaşuñla** gözleründür her taraf ya bir nizâe üzre
Çeküpdür birbirine êki ser-hoş Türkmân hançer” (FzD/ (Kasideler) 4/6)
(Bir kavga üzerine her taraf kaşınla gözlerindir. Sarhoş Türkmen hançeri birbirine çeker.)

“Ëy Fuzûlî nê belâ oğları kim gelse maña
Sebeb ol **kaşları** yayuñ gözidür yâ kaşı” (FzD/ (Gazaller) 278/7)
(Ey Fuzuli ne bela oğları gelse bana. O kaşların yayı ne kaşı ne gözüdür.)

“Sultân-ı hüsn yüzüñ ü hâcib-durur **kaşuñ**
Cellâd çeşm ü zülf-i siyeh perde-dâr-ı hüsn” (FD/ Dîvânı (Nûn) 57/5)
(Sultanın güzel yüzü ve kaşı, cellat gibi olan gözü ve saç siyah perde ile örtülüdür.)

“Hüsnüñ ki mesken eyledi haddüñ serîrini
Sundı **kaşuñ** revân aña miskîn iki kemân” (FD/ (Nûn) 60/2)
(Tahtın sınırını güzel yer eyledi. Kaşın ona siyah iki kemanla can sundu.)

“Ka’be hakkı ‘Avnî baş egmez nemâza yüz yumaz
Kaşlaruñ mihrâbına secde yeter kiblem bana” (FD/ (Elif) 3/7)
(Kâbe hakkı Avni baş eğmez namaza yüz vurmaz. Kaşların bana kible mihrabına secde olarak yeter.)

“Her gün yenile eîşûî yeñi **úaş** u göz gözet
zîrâ âafâ vü leõõet olur èayn-ı her-cedîd” (AD/58/5)
(Her gün aşkını tazele. Kaş ve gözünü gözet. Zira her yeni göz sefa ile lezzet olur.)

“bir úara **úaş** úanda görse göz úara eyler gönül
ne belâ imiş kişiye **úaş** ile göz úarası” (AD/248/2)
(Bir kara kaş kanda görse kara eyler gönül. Kaş ile göz karası ne bela imiş kişiye.)

Úaş kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.33. Kol

4.33.1. Temel Anlam

Kol: “İnsan vücudunda omuz başında parmak uçlarına kadar uzanan bölüm” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Hem bu yagrından gider uş **kollara**
Nitekim koldan gidedur ellere” (Gn/8410)
(Hem bu kürek kemiğinden kollara gider. Nitekim koldan ellere gider.)

“**Kolda** kuvvet gizlüdür hem mu‘teber
Eyü yavuz hûb u zişt ü hayr u şer” (Gn/8414)
(Kolda hem muteber, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, hayır ve şer hem kuvvet gizlidir.)

“Gitmedi ol at dağı armışıdı
Çılburın hem **úolına** ãarmışıdı” (VG/1252)
(Gitmedi o at dahi yorulmuştu. Yularını koluna sarmıştı.)

“**úolı** budı óezanca, uzun baldırları ince...” (DK/33a/1)
(Sırık gibi kolu budu, uzun baldırları ince...)

“Ol **úolı** úanlı Benì èAmr-ı pelîd
Varúanıñ atasını úıldı şehîd” (VG/251)
(O kanlu kolu pis beni Amr Varkanın atasını şehit etti.)

“...boyı boyına, beli beline, **úolı úolına** yaúışdı.” (DK/55a/2)
(...boyu boyuna, beli beline, kolu koluna yakıştı.)

“**úol** bud olup yer üstüne düşmeyince yalnız oàul...” (DK/14b/8-9)
(Kol but olup yer üstüne düşmeyince yalnız oğul...)

“**Kolında** şâhid-i bahtı görince ol şâhı
Şikâra pençe uran arslana beñzetedüm” (BD/337/9)
(O kolunda kaderindeki şahı görüncü toprağa gül vuran aslana benzettim.)

“Ne devrân muvâfık ne tâli’ müsâ’id
Kolın boynuma salmaz ol sîm- sâ’id” (BD/42/1)
(Ne devran uygun yerinde ne sonrasında müsait. O uğurlu kolunu boynuma salmaz.)

4.33.2. Deyim Anlam

Boynuna kol dola-: “Boynuna sarılmak”.

“Varúa vü GülşÀh àÀfildür bular
Birbirinüñ boynına **úolın** tolar” (VG/1415)
(Varka ve Gülşah hazırlıksız bulur. Birbirini boynuna kolunu dolar.)

Kol kanat ol-: “Yardım etmek, Korumak, himaye” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Hış nasıbdür dünyada şol saltanat
Tanrı emri olur aña **kol kanat**” (Gn/9040)
(Dünyada o saltanat güzel nasiptir. Tanrının emriyle ona kol kanat olur.)

Kol kavşur-: “Elpençe divan durmak, el kavuşturmak” (Aksoy & Dilçin 2019).

“ãàà u ãoldan mülük-ı heft-iúlim
úavşurup úol öñüñde úayãer-vÀr” (AD/23/5)
(Sağ ve soldan yedi iklim hükümdarlar Kayser gibi kol önünde kavuştu.)

Kol sal-: “El ile işaret etmek, el sallamak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Ere vara úız úalúa, **úol** ãaluban oynaya, men úopuz çalam! Dedi.” (DK/58b/7-8)
(Yiğide vara kız kalka, kol salıp oynaya, ben kopuz çalayım! dedi.)

Koluna kuvvet: “İş yapan bir kimseye, isteklendirmek, coşturmak için söylenen bir söz” (Türk Dil Kurumu [TDK])

“Didi Behrâm-ı düşmen-kâm gördi darb-ı şemşîrin
Koluña kuvvet ey rûz-ı vegânuñ Şâh-ı Merdâni” (BD/14/13)
(Behram düşman ağzı gördü kılıcıyla dövdü, dedi. Ey yiğitler şahı savaş günü koluna kuvvet versin.)

“Yaàmurı dürr ùaşı yÀúüt eyleyen
Yerden àaáč **úola úuvvet** eyleyen” (VG/3)
(Yağmuru inci taşı yakut eyleyen. Yerden ağaç kola kuvvet eyleyen.)

4.33.3. Yan Anlam

Kol: “Kanat” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“ãol **úolda** oturan ãol begler!...” (DK/57a/11)
(Sol kolda oturan sol beyler!)

“**Kol** dahi menzil-durur her bir işe
Nîk ü bed her san‘at u her cünbişe” (Gn/8416)
(Kol dahi her işe, her sanat her eğlenceye iyi ve kötü menzil olur.)

Úol kelimesinin mecaz anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.34. Kulak

4.34.1. Temel Anlam

Kulak: “Başın her iki yanında bulunan işitme organı.” (Eren, 2020)

“Cân-ıla işdür görür bu göz **kulak**
Cân-ıla dutar yörir bu el ayak” (Gn/4775)
(*Bu göz ile Kulak canıyla iş görür. Bu el ayak canıyla tutup yürür.*)

“Nefs ol uht dilde **kulakda** gözdedür
Hem görür hem işidür hem sözdedür” (Gn/5352)
(*Nefs o dilde kulakta gözde kız kardeştir. Hem görür hem işitir. Hem söyler.*)

“...**úulaài** altun küpeli, úalın Oàuz beglerini bir bir atından yıuícı Úazılıú Úoca
oàlı Yeg Yegenek çapar yetdi...” (DK/32b/9-10)
(*Kulağı altın küpeli, kalın Oğuz Beylerini bir bir atından yıkıcı Kazılık Koca oğlu
Yeg yegenek haberci yetti...*)

“Boyı uzun Borla ÓÀüün boynıyla **úulaàm** aldı düşdi...” (DK/29a/5-6)
(*Boyu uzun Borla Hatun boynuyla kulağın aldı düştü.*)

“Oàlancuúların kiminün burnın, kimünün **úulaàm** yemeàe başladı...”
(DK/110b/7)
(*Oğlanlarının kiminin burnu, kiminin kulağını yemeye başladı.*)

“Tâ ki hikmetden **kulak** maènî bile
Hem neyi görse bu göz èibret ala” (Gn/7837)
(*Ta ki kulak maniden hikmet bile. Hem neyi görse bu göz ibret ala.*)

“Göz **kulak** bu halk içinde dinc ola
Cümle yohsul bayıya il künc ola” (Gn/9809)
(*Göz kulak bu halk içinde dinç ola. Bütün yoksul bayıya ile kambur ola.*)

“...Böyle degeç oàlanun **úulaàina** ses ùoúındı...” (DK/16a/1-2)
(*Böyle söyle oğlanın kulağına ses geldi...*)

“Úazan **úulaàum** çınlar; sarımsaú otın yemedin...” (DK/70b/3)
(*Kazan kulağım çınlar; sarımsak otu yemedin...*)

“**Kulaàina** koyup evsâf-ı âb-ı ‘ârız-ı yâri

Meriç-âsâ dil-i pür-cûşî taşırdum bulandurdum” (FD/ (Mîm) 50/2)
(Dostun yanağının suyunu kulağına koyup süslü, çoşkulu gönlü taşırdım,
bulandırıldım.)

“Avnî asmaz **kulaàına** dürr ü la’lin ‘âlemüñ
Tûtî-i tab’ı ider ol şekkerîn-güftâra meyl” (FD/ (Lâm) 46/5)
(‘Avni alemin inci ile kırmızı dudağını kulağına asmaz. Şiir söyleyen papağan o şeker
gibi söze meyleder.)

“Ögi şaşururdu çeri güvüsi
Kulah âağır eylerdi oh cıvusı” (SB/2755)
(Askerin uğultusundan akıl şaşırdı. Atılan okun havada çıkardığı ıslık kulakları sağır
etti.)

“Ne kuzı ki aç kurt nice kim **kulaò**
ùurudup ide qoyın alaò bulaò” (SB/2582)
(Nasıl kuzular ki aç kurtlar gibi kulaklarını dikmişler koyunları allak bullak ettiler.)

4.34.2. Deyim Anlam

Göz kulak ol-: “Korumak, bir şeyin korunmasında dikkatli olmak” (Gözütok, 2009).

“**Göz kulag oldı** ser-â-ser gözedür âfâkı
Bulalı kurb-i vezîr-i şeh-i kişver hâtem” (BD/19/16)
(Dünya cömerdi olan vezir şah yakını bulalı baştan başa göz kulak oldu. Gözü
ufuklardadır.)

“Hergiz revÂ mı kim aña ben **göz úulaà olam**
Ol bir sözüme dutmaya bir kez úulaàını” (AD/327/1)
(Ben ona hiçbir zaman göz kulak olmadım mı? O bir sözüme bir kez kulağını tutmaya.)

“**Göz kulak** bu halk içinde dinc **ola**
Cümle yohsul bayıya il künc ola” (Gn/9809)
(Göz kulak bu halk içinde dinç ola. Bütün yoksul bayıya ile kambur ola.)

Kulak tut-: “Dinlemek, işitmek istemek.” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“èİşúıla **dutuğ úulaú** işbu söze
Eydeyim beşinci meclisten size” (VG/1185)
(Aşkıyla iş bu söze kulak tutun. Beşinci meclisten size söyledim.)

“Gül hasretünle yollara **tutsun kulagını**
Nergis gibi kıyâmete dek çeksün intizâr” (BD/19/16)
(Gül hasretinle kulapını yollara tutsun. Nergis gibi kıyamete kadar intizara çeksin.)

“Bahre lüélüé dişlerüñ vaşfın meger söyler şabā

Kim **kulağ dutmuş** şadef içre dūr-i ğaltān aña” (FzD/ (Gazaller) 22/5)
(Meğer deniz incisi gibi dişlerin vasfı serin rüzgarı söyler. Sedefi içinde yuvarlak inciye kim kulak tutmuş.)

“elÀ iy dūsrev-i dÀnÀ **úulaú út** sözüme bir dem
úulaúdan dÀne-i gevher yaraşmaz ille dÀnÀya” (AD/21/33)
(Ey! Bilgili hükümdara kulak ver bir an sözüme kulak ver. Ancak cevher tohumu olan bilgiye kulaktan yaraşmaz.)

“Gül hasretünle yollara **tutsun kulagını**
Nergis gibi kıyâmete dek çeksün intizâr” (BD/19/16)
(Gül hasretinle kulağını yollara tutsun. Nergis gibi kıyamete kadar intizara çeksün.)

Kulak ur-: “Kulak vermek, dinlemek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Úulaú urup** dinleyende ümmet görkli.” (DK/5a/10-11)
(Kulak verip dinleyende güzel ümmet.)

Sözi kulağa koy(ma)-: “Sözünü dinlememek” (Gözütok, 2009).

“Biñ söylerisen birisini ùuymaz, erün **sözini úulaàına úoymaz...**” (DK/6b/10-11)
(Bin söylersin birisini duymaz, yiğidin sözünü kulağına koymaz)

“**Kulaò kıo** vü āālīh kişinün **sözün**
İşitgil ü uğurlağıl kendüzin” (SB/5452)
(Kulak ver ve iyi kişinin sözünü işit, kendini gizle.)

Yerin kulağı var: “Gizli konuşulan bir şeyin umulmadık bir yoldan başkalarınca duyulabileceğini” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Âh itme na’l-i esbi nişânın görüp dilâ
Şâyed kimesne işide **yirüñ kulagı var**” (BD/53/3)
(Dila at ayağı nişanını görüp ah etme. Şayet kimse işitip yerin kulağı var.)

Kuluà / Kulaà/ Kulaú kelimesinin yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.35. Kursak

4.35.1. Temel Anlam

Kursak: “Mide” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Yohsa anı bir münâfık yir-ise
Andan anuñ **kursagında** erise” (Gn/4310)

(Yoksa onu bir münafik yerse. O an onun kursağında erise.)

“Yidügi çün **kursagında** hazm olur
Cümle dürlü a‘zaya kuvvet gelür” (Gn/2833)
(Yediği için kursağında hazm olur. Bütün uzuvlarına kuvvet gelir.)

Úursak kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.36. Saç

4.36.1. Temel Anlam

Saç: “Baş derisini kaplayan kıllar” (Eren, 2020).

“**âaç** úayâudur, úan úadadur...” (DK/23b/8-9)
(Saç korkudur, kan beladır...)

“yüzüñi úara **âaç** örtmeseydi aàam Beyrek deyeydüm ozan saña.” (DK/55a/6-7)
(Yüzünü kara saç örtmeseydi ağam Beyrek diyeydim ozan sana.)

“...òüb yüzlü, **âaçı** ardına örlü, gögsi úızıl dügmeli...” (DK/20a/6)
(...güzel yüzlü, saç ardına örülü, göğsü kızıl dügmeli...)

“...úaràu gibi úara **âaçını** yoldı.” (DK/29a/7)
(...mızrak gibi kara saçını yoldu.)

“Egerçi ser-âmed geçer şâh-ı sünbül
Mu‘anber **saçuñla** kaçan ola hem-ser” (BD/ (Kasideler) 3/4)
(Eğer ki sümbül şahı başa geçer. Anber saçınla kötülükte birlik olanlar kaçan olur.)

“Halka-i zülf-i siyâhuñ ey **saçı** müşg-i Hutun
Na‘l-i şeb-dîz-i hatuñdur dirler erbâb-ı suhan
Kimdür ol ruhsâre-i gül-gûn ile senden geçen” (BD/ (Kasideler) 4/IV/1-2-3)
(Dedikoducular, ey Misk kokan siyah saçının halkası, kara yağızın ayağı hatundur, o pembe yanağın ile senden geçen kimdir, derler.)

“Ayaklarda kalur sünbül o zülf-i nîm-tâbâsâ
Saçuñla bahs iderse başa çıkmaz müşg-i nâbâsâ” (BD/ (Gazeller/ Elif) 2/1)
(O yarım tabasa saç lülesi ayaklarda sümbül kalır. Misk nabasa saçınla bahs ederse başa çıkmaz.)

“Çekdi kapuñ gedâlıgına ‘âkıbet **saçuñ**
‘Ömr-i dırâz u saltanat-ı câvidânı gör” (BD/ (Gazeller/ Râ) 77)
(Saçının sonu kapı dilenciliğine çekti. Uzun ömür ve ebedi saltanatı gör.)

“Dehânuñuñ beyânı muhtasardur
Mutavveldür **saçuñda** muhtasarlar” (FD/ (Re) 15/2)
(Ağzın sözün özetidir. Özetler saçında uzatılmıştır.)

“İde yüzün Kadre **saçuñ** olalı teşbîh
Kadr ile baña ‘îd hemîn subh u mesâdur” (FD/ (Re) 18/4)
(Kusursuz yüzün değerli saçına benzeyeli değer ile kusursuz bana her zaman sabah ve akşamdır.)

“**Saçuñ** sevdâsın itmekde gönül bir bûya kâni’dür
Benüm baht-ı siyâhumda rakîb aña da mâni’dür” (FD/ (Re) 26/1)
(Saçın sevdasını etmekte gönül bir kokuya inanmıştır. Benim kara bahtımı bekleyen ona da manidir.)

“Şeb-i yeldâ mı uzun yâ şeb-i hicrân ya **âaçuñ**
İşbu sevdâda geçer eâşîu-ı şeydâ gicesi” (AD/14/12)
(Yılın en uzun gecesi ya ayrılık gecesi mi ya saçın mı?)

“Sünbül **saçuña** fitne olur gül yañaâuña
Sendeki gibi zülf ile ruôsâr kimün var” (AD/184/4)
(Sümbül saçına gül yanağına fitne olur. Sendeki yanak ile saçın gibi kimde var.)

“Bir yaña Varúa òayâlin çekerem
Bir yaña düşmen **saçum** alup sürür” (VG/191)
(Bir yana Varka hayal ederim. Bir yana düşman saçım alıp sürür.)

“Geh yüzün yırtar yolar gâh saçını
Şol **âaçı** kim eâşîuñ müşg-i çini” (VG/1620)
(Bazen yüzünü yırtar bazen saçını yolar. O aşkın çini misk saçı.)

“Bölüklerini **âaçınuñ** açdı kız
Üağıtdı Süheyl üstüne saçdı kız” (SB/1654)
(Kız saç örgülerini açarak Süheyl’in üstüne saçtı.)

“Hemân lahôa çözdü bölük **âaçların**
Kemend eyleyüp atdı birin birin” (SB/1748)
(O an örgülü saçını açtı. Kement yapıp attı.)

“**Saçuñ** endişesi tahrîk-i zencîr-i cünûnumdur
Cünûnum defîne zîkr-i leb-i laelün füsunumdur” (FzD/ (Gazaller) 87/1)
(Saçın endişesi zincir halkası tahrik etmesi. Halkanın defîne kırmızı dudağının zikri büyüdür.)

“Kalur ayakda zülfüne uyanlar
Saçuñ sevdâ iden başdan çıkarlar” (FD/ (Re) 15/6)
(Saçına uyanlar ayakta kalır. Saçını sevda yapan baştan çıkarlar.)

“Niçe ki ‘ömr ile fikr eyledüm gice gündüz

Saçuñdan alımadı bir haber bu fikr-i tavîl” (FD/ (Lâm) 49/3)

(Nice ömür ile gece gündüz hayal ettim. Bu uzun süren saçının hayalinden bir haber alınmadı.)

4.36.2. Deyim Anlam

Saç ağart-: “Saç sakal ağartmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Saç ağardı** gel yéter mir'ât-ı bahtuñ tîre kıl

èÖmrden bir dem ki kalmış eyle istigfâre şarf” (FzD/ (Mukattaélar) 34/2)

(Bahtın aynasını bulanık kıl. Saç ağardı gel yeter. Ömürden bir zaman kalmış. İstiğfar sarf eylesin.)

Şaç kelimesinin mecaz ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.37. Saúal

4.37.1. Temel Anlam

Sakal: “Erkeklerde yanak ve çenede çıkan kıllar” (Eren, 2020).

“...ãaúalı uzun tat eri eri bağladıúda...” (DK/12b/6-7)

(...sakalı uzun acem yiğidi ezan okudukta...)

“Aà **ãaúallu** úocaları çoú aàlatmışam;...” (DK/118b/5)

(Ak sakallı kocaları çok ağlatmışım; ...)

“...**saúalını** yülidiler; bir at, bir úılıç verdiler...” (DK/135a/1)

(...sakalını tıraş ettiler; bir at, bir kılıç verdiler...)

“Oglancuğı yestehliyicek kalkar o miskîn

Kendüsi siler bokını saçı **sakalıyla**” (BD/13/2)

(O misk kokusu oğlancığı pisliğini yapıp kalkar. Kendi pisliğini saçı sakalıyla temizler.)

“Bir ol kim òoş müretteb èişümüz var

Velîkin bir **saúalsuz** sâkimüz yoú” (AD/314/5)

(Hoş bir kurulmuş sefamız var. Fakat bir sakalsız içki sunanımız yok.)

Saúal kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.38. Sîne

4.38.1. Temel Anlam

Sine: “Göğüs” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Sîne** vü yagrın-durur döndinçi evi
Anda varsa nefis olur yavlak kavi” (Gn/5340)
(Sine ve dördüncü evi yandı. Onda güçlü kötülük varsa nefis olur.)

“Çün şikemden geçdi gör uşbu **sine**
Neye benzer dirligi vü hûsı ne” (Gn/1897)
(İş bu sine gör çünkü karnımdan geçti. Dirligi ve mizacı neye benzer.)

“Çekdi ùoldurdı oûı atdı revÂn
Sînesinden geçdi cÂn çıúdı hemÂn” (VG/1229)
(Aniden oku çekti attı. Sinesinden geçti hemen canı çıktı.)

4.38.2. Mecaz Anlam

Sine: “Bir şeyin içi, derinliği, özü, bağır, gönül, yürek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Senüñ ôulmüñ elinden dide pür-òün
Senüñ cevruñ elinden **sîne** efgâr” (AD/26/27)
(Senin zulmün elinden kan içinde göz. Senin eziyetin elinden yaralı sine.)

“Âşık olmuş hüsnuñe ey serv-i hoş-reftâr gül
Çāk cāk etmiş senüñ-çün **sîne-yi** efgâr gül” (FzD/ (Kasideler) 8/22)
(Ey hoş yürüyüşlü sevgili gül güzelliğine aşık olmuş. Senin için sineyi yaralayan gül çak çak etmiş.)

“Karşu tutdum **sîne**-i sad-çâki senden cânibe
Gönder ey kaşı kemânum tîri benden canibe” (BD/440/1)
(Sineyi üzüntülü çakı senden yana karşı tuttum. Ey kaşı kemanın okunu benden yana gönder.)

“Peykân-ı dûst kala diyü zahm-ı **sîne**
Görseñ nihâl-i tîri nice ditrer üstine” (BD/428/2)
(Sine yarasında dost peykânı kala, diyor. Fidan gibi ince düzgün ok görersen üstüne titrer.)

“Dile degin bu **sine** gûyendedür
Anuñ-ıçun ‘ilm ü hikmet andadur” (Gn/1898)
(Dilediğin bu sine güvendedir. Onun için ilim ve hikmet ondadır.)

“**Sîneden** söz çün kopar konar dile

Dil anı ma'lum kılur kıldan kıla" (Gn/1901)
(Söz için sineden kopar dile konar. Dil onu kıldan kıla malum kılır.)

Göremez külhan-ı **sînemde** olan âteşümi
"Bâkıyâ girsem eger menkal-i nâruñ gözine" (BD/463/5)
(Sinem kazanında olan ateşimi göremez. Eğer menkal-i narun gözüne bakıya girsem.)

"Zahm-ı hicrân şerhi çün mümkün degüldür dostum
Sîne-çâkinden haber virsün girîbânım saña" (FD/ (Elif) 2/6)
(Ayrılık yarasının şerhi için dostum mümkün değildir. Sine hançerinden elbisenin yakası sana haber versin.)

"Ey cefâ-hû hâtırum derd ile mahzûn eyledüñ
Zahm-ı **sînemden** gözüm yaşın ciger-gûn eyledüñ" (FD/ (Kef) 38/1)
(Ey cefalı sevgili seni anımsadıkça dert ile üzüntü eyledin. Sinemdeki yaramdan göz yaşın ciger rengi eyledi.)

"Dil evine revzen aç **sînem** delüp tîguñla kim
Muntazırdur feth-i râh-ı Kaèbe için hâş u èâm" (FzD/ (Kasideler) 8/22)
(Sinemi delip kılıcıyla gönül evine pencere aç. Kabe için seçkin ve genel yol fethi gözleyendir.)

"**Sîneye** gelsün hayâl-i yâr dirseñ 'Avnîyâ
Zahma merhem gibidür ger eyler iseñ sîne çâk" (FD/ (Kef) 39/1)
(Eğer sineye yar hayali gelsin dersen 'Avni'ye. Eğer sine hançeri eylersen yarasına merhem gibidir.)

4.38.3. Deyim Anlam

Sineye çek-: "Kötü bir davranış, söz veya olaya ister istemez katlanmak" (Türk Dil Kurumu [TDK]).

"**Sîneye çekmege** bir serv-i dil-ârâm olsa
Ser-keş olmasa iñen 'âşıkına râm olsa" (BD/435/1)
(Bir sevgilinin boynu olsa sineye çekmeğe, inatçı olmasa aşkına boynunu eğen olsa.)

Sîne kelimesinin yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.39. Sügsün

4.39.1. Temel Anlam

Sügsün: "Ense". Anadolu ağızlarında süysün, süsgün, süsün, susun, sünsüğü, sünsün, sünsür gibi biçimlerde de geçer" (Eren, 2020).

"...**Süksüninden** üutdı, belini üzdi, andan götürüp yere urdı;..." (DK/94b/3-4)

(Ensesinden tuttu, belini ezdi, andan götürüp yere vurdu;...)

Sügsün kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.40. Süňük

4.40.1. Temel Anlam

Sünük: “Kemik” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Aàzum içi buz gibi, **süňüklerüm** ùuz gibi oldu.” (DK/80b/12-13)
(Ağzımın içi gibi, kemiklerim tuz gibi oldu.)

Süňük kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.41. Ûamar

4.41.1. Temel Anlam

Tamar: “Canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvıların dolaştığı kanal” (Eren, 2020).

“Göñülde heves gözde nür tende cāna
Deride ùamar **ùamar** içinde kan” (SB/34)
(Gönülde arzu, gözde nur, tende can, vücutta damar, damar içinde kan.)

“ùutuşdurdı èişş oduna cānumı
Ki kaynatdı **ùamardağı** kanumı” (SB/1204)
(Canımı aşk ateşine tutuşturdu. Damarda ki kanımı kaynattı.)

“Hele yaħdı cānumı oda benüm
Kurutdı **ùamarda** ne kim var kanum” (SB/1239)
(Benim canımı ateşte yaktı. Damarımda ne kan varsa hepsini kuruttu.)

“Oldı bir tıfluñ kemend-i zülfine cânlar esîr
Gamzesinden kan **tamar** agzında ammâ bûy-ı şîr” (BD/145/1)
(Bir saçının ilmeklerinin çocuklarının canlarına esir oldu. Ama gamzesinin damarından dökülen kan ağzında güzel koku olarak gelir.)

“Niçeme kişiyi yazuğa koyar
Sücidür ki kayğu **ùamarın** kırar” (SB/4238)
(Şarap insanı günaha sevketsse kaygı damarını koparır.)

4.41.2. Mecaz Anlam

Damarına çek-: “Soyunun özelliklerin taşımak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Ucın bulmağičün umarın yirün
ãanasın **çekerven ùamarın** yirün” (SB/4352)
(*Umduğun yerin sınırını bulmak için yerin damarını çektiğini sanırsın.*)

Ùamar kelimesinin deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.42. Ûrnaú

4.42.1. Temel Anlam

Tırnak: “İnsanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu” (Eren, 2020).

“Yırtdı yüzün **ùrnaàıla** ol nigÀr
Gözlerinden úan aúıdur zÀr zÀr” (VG/1019)
(*Sevgili o tırnağıyla yüzünü yırttı. Ağlaya ağlaya gözlerinden kan akıtır.*)

“Úızıl altun getürün, òan úızına **ùrnaú** yunuñ...” (DK/59b/2-3)
(*Kızıl altın getirin, han kızına tırnak yıkadı...*)

“...acı **ùrnaú** aà yüzine aldı çaldı...” (DK/47b/8)
(*...acı tırnak ak yüzüne vurdu...*)

“Úara **ùrnaú** aà yüzüme çalayın mı?” (DK/71b/3)
(*Kara tırnak ak yüzüme vurdu mu?*)

Ùrnaú kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.43. Ûudak

4.43.1. Temel Anlam

Dudak: “Ağzın, dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri” (Eren, 2020).

“**ùudak** yarılup dil damað kurıyup
Baş ağrıyup u hem ayañ sürüyüp” (SB/4801)
(*Dili damağı kuruyup dudak çatlayıp sıkıntılı bir şekilde ayağını sürüp...*)

“Süheyl’i görür katı yapmış âaçı
Ûudaò depserüp kıru ağzı içi” (SB/4823)
(Süheyl’in saçını karışmış, dudakları kurumuş ve ağzının içi kurumuş şekilde görünür.)

“**ûudagum** kıurur ansuz aķar yaşum
Diri olduğumca hemındır işüm” (SB/4983)
(Onsuz dudakları kurur, gözyaşı akar. Yaşadığım sürece işim budur.)

“...bir bir boynun úuçan, yüzinde **ûudaàında** öpen...” (DK/33a/12)
(...bir bir boynunu kucaklayan, yüzünde dudaklarından öpen...)

“...Çobanun acıàı ùutdı, **ûudaúları** tebserdi.” (DK/31a/13)
(...çoban öfkeleni, dudakları uçukladı.)

Ûudaú kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.44. Uylug

4.44.1. Temel Anlam

Uyluk: “Bacağın kalçadan dize kadar olan bölümü” (Eren, 2020).

“...âaà **uyluàı** úayaya ùoúındı, âındı.” (DK/122a/12)
(...sağ uyluk kemiğini kayaya vurdu, kırdı.)

“Çıkıdı dizden nefsi girdi **uyluga**
Bir gör andan dağı ne işler doğa” (Gn/5328)
(Nefs dizden çıktı uyluğa girdi. Bir an dağa bak doğanın nasıl değiştiğini göreceksin.)

“...Beyregi oturduàı yerde úılıçladı, bir **uyluàın** düşürdi.” (DK/152a/6)
(...Beyregi oturduğu yerde kılıçladı, bir uyluk kemiği kesildi.)

“Nefs çün irdi **uyluga** basdı kadem
Ârzu vü işret kılur her dem-be-dem” (Gn/5330)
(Nefs için erdi kadem bastı uyluğa erdi. Her vakit içki içmek ve arzu ederdi.)

“...Beyregün âaà **uyluàın** çaldı...” (DK/150b/11-12)
(...Beyregün sağ uyluk kemiğini vurdu...)

Uyluú kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.45. Yaňak

4.45.1. Temel Anlam

Yanak: “Yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölüm” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Ol **yaňaú** kim nÂzük ü raènÀ vü ter
TÀze gülden belki òýb u tÀze ter” (VG/1618)
(O kim nazik ve güzel ve taze yanak. Taze gülden belki güzel ve taze.)

“...güz almasına benzer al **yaňaúlum**, úadunum, diregüm...” (DK/8a/10-11)
(...sonbahar almasına benzer kırmızı yanaklım, kadınım, direğim...)

“...úan ùammiş gibi úızıl **yaňaúlum**,...” (DK/101b/8-9)
(...kan damlamış gibi kızıl yanaklım,...)

“Aúıdurdı nergis ü mest-i òarÀb
Gül **yaňaài** üzre úaùre úaùre Àb” (VG/134)
(Nergis ve kendinden geçmiş harap gül yanağı üzerine damla damla akıttı.)

“On on biş daði görklü qaravaş
Kızıl aq **yaňaklu** kara göz ü qaş” (SB/1077)
(On, on beş kızıl ve ak yanaklı kara gözlü ve karakaşlı cariye hediye eder.)

“Câm-ı şarâb-ı nâb gibi dil-rübâ kanı
La’lîn tutagı dür dişi gülgûn **yañağı** var” (BD/53/5)
(Sevgilinin kanı halis şarap kadehi gibi kırmızı dudağı, inci dişi, pembe yanağı var.)

“Lebleri mül saçları sünbül **yanagı** berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hoş-reftâr dirseñ işte sen” (BD/380/2)
(Şarap gibi kırmızı dudakları sünbül saçları gül yaprağı gibi yanağı göğsünün beyazlığı, güzel salınışlı servi derse işte o sensin.)

“Her muâavvir kim yazar ol úaş u göz kirpük **yañaú**
gelsün ol görsün yüzünde âunè-ı yezdÀn âüretin” (AD/150/3)
(O göz, kirpik, yanak ve gözü çizen her kimdir. O gelsin, yüzünde Allah’ın eseri görsün.)

Yaňaú kelimesinin mecaz, deyim ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.46. Yürek

4.46.1. Temel Anlam

Yürek: “Kalp” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Yüregüm** úanı gözümden âaçılır
Reng alur andan bu reng-i zaêferÂn” (VG/1471)
(*Yüreğimin kanı gözümden saçılır. Bu safran rengini ondan alır.*)

“èİşú elinden **yüregümi** ùaàlaram
âanma kim öldüğüm-içün aàlaram” (VG/786)
(*Aşk elinden yüreğimi dağlarım. Sanma ki öldüğüm için ağlarım.*)

“Salındı **yürek** za’f ile sînemde kaçan kim
Gûşındaki ol gevher-i yek-dâne salındı” (BD/510/5)
(*Sinemden kaçan kuvvetten düşenle yürek salındı. O kulağındaki eşi benzeri olmayan cevheri salındı.*)

“Tâli’üñ yüzi gülüp olmadı handân n’ideyin
Yüregüñ derdine bulunmadı dermân n’ideyin
Kasduña yâr çeker hançer-i bürrân n’ideyin
Virisersin bu gam u mihnet ile cân n’ideyin
Göñül eyvây göñül vây göñül eyvây göñül” (FD/ (Lâm) 48/3)
(*Talihin yüzü gülüp gülen olmadı, ne edesin. Yüreğinin derdine derman bulunmadı ne edesin. Yar kasıtlı keskin hançeri çeker, ne edesin. Bu gam ile mihnet ile can verirsın, ne edesin. Gönül eyvah gönül vah gönül eyvah gönül.*)

“Kırpügüñ oúına çün úalúan ider gögsin **yürek**
Göksini oúa dutan âayet cigerlü er gerek” (AD/30/1)
(*Kırpiğin oku için göğsünü kalkan eder. Göğsünü oka tutan gayet ciğerli yiğit gerek.*)

“èİşúuñ meşauúati ki èaõÂb-ı elimdür
èÂşú bilür ki **yüregini** úıldı şau úalem” (AD/251/3)
(*Aşkın meşakkati ki işkençe elimdir. Aşık bilir ki kalem yüreğini yardı.*)

4.46.2. Deyim Anlam

Yüreği kan ağla-: “Derinden acı duymak, çok üzölmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dür dişüñ fikri gözüm yaşını ummân eyler
Lâ’l-i nâbuñ hevesi **yüregümi kan eyler**” (FD/ (Re) 16/1)
(*İnci gibi olan dişin hayali gözyaşını deniz eyler. Kıpırmızı dudağın hevesi yüreğimi dağlar.*)

Yüreği yan-: “Çok acımak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Piyâle düşmez elümden hemîşe lâle-sıfat
Şîrâr-i nâr-ı gamuñdan tutuşdı yandı **yürek**” (BD/265/3)
(*Lale yüzlü şarap kadehi elimden hiç düşmez. Yürekte gamın ateşinin kıvılcımı tutuştu yandı.*)

Yürek kelimesinin mecaz ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

4.47. Yüz

4.47.1. Temel Anlam

Yüz: “Başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Bakdum anuñ boyı boylardan ulu
Gördüm anuñ **yüzi** yüzlerden sulu” (Gn/8694)
(Baktım, onun boyu boylardan yücedir. Gördüm, onun yüzü yüzlerden suludur.)

“Kadũñ servi firâkında yaşumı cûy-bâr itdüm
Yüzũñ gülzârı yâdına gözüm ebr-i behâr itdüm” (FD/ (Mîm) 55/3)
(Servinin ayrılığında üzüntümü gözyaşımı ırmak eyledim. Gül yüzünün yadına gözüm bahar bulutu oldu.)

“Devr-i hüsnünde lebũñdür **yüzũne** revnak viren
Hâlet-efzâdur belî dilber yüzinde tâb-ı mül” (FD/ (Lâm) 45/3)
(Güzel devrinde yüzüne tazelik veren dudaklarıdır. Sevgilin yüzünde şarabın sıcaklığı beli laledir.)

“Pes **yüzüm** urdum yire kıldum niyâz
Eytdüm iy hak iy Kerîm-i bî-niyâz” (Gn/8685)
(O halde yüzümü yere koydum, Allah’a yalvardım. Ey hak ey kerem sahibi yalvarışa ihtiyaç duymayan Allah’a söyledim.)

“Kıyâs eylegil niçe göyne özi
Yüze yüz işitse kişi ol sözi” (SB/2029)
(O sözleri kişi yüz yüze işitse içinin ne kadar yanacağını düşün.)

“Gözi yaşından **yüzi** beñzer çeye
Dir ilÂhi virmegil hiç kimseye” (VG/1021)
(Gözyaşından yüzü damlacıklara benzer. Der ilahi hiç kimseye vermesin.)

“Aldı Gülşâhuñ başını dizine
Urdı kendü **yüzin** anuñ **yüzine**” (VG/1374)
(Gülşahın başını dizine koydu. Kendi yüzünü onun yüzüne değdirdi.)

“...Oâuz begleri **yüz** göye ùutdılar, el úaldurup duèÀ eylediler...” (DK/36a/8-9)
(...Oğuz beyleri yüzlerini gökyüzüne çevirdiler, el kaldırıp duèÀ ettiler...)

“Bayındır Òanuñ naôarına vardı, **yüz** yere úodı eydür:...” (DK/104a/11)
(Bayındır Hanın huzuruna vardı, yüzünü yere koydu, söyledi:...)

“...bu yigit **yüzi** niúÀblu yaòşı yigit-dür, beg oalı beg imiş, dediler.” (DK/40b/12-13)

(..bu yiğit yüzü örtülü güzel yigittir, bey oğlu beymiş, dediler.)

“Tâze ola **yüzi** dünyâ âhiret

Rahmete peyvest ola ol êâkibet” (Gn/7073)

(Dünyada ve ahirette taze ola yüzü. O akıbette rahmete ulaşan ola.)

“âaçdılar ol gül **yüze** ol dem gül-Àb

èÁúlı geldi Varúa şierine cevÀb” (VG/415)

(O gül yüze o zaman gül suyu saçtılar. Varka ’nın şiirine aklına cevap geldi.)

“Çün işitdi Varúa ol úzuş sözün

Düşdi ayaúlarına sürdi **yüzün**” (VG/1196)

(Çünkü Varka o kızın sözünü işitti. Ayaklarına düştü yüzüne sürdü.)

“Başımı kesdüğine râzıyem ol hûnînüñ

Ayagın bassa **yüzüm** üstine kassâb gibi” (BD/507/3)

(Kasap gibi ayağını yüzüme basıp kana bulaşmış basımı kesmesine razıyım.)

“Kadüñ servi firâkında yaşımı cûy-bâr itdüm

Yüzüñ gülzârı yâdına gözüm ebr-i behâr itdüm” (FD/ (Mîm) 55/3)

(Servinin ayrılığında üzüntümü gözyaşımı ırmak eyledim. Gül yüzünün yadına gözüm bahar bulutu oldu.)

“...Oàuz içinde başuma úaðınç, **yüzüme** toðınç ederler, dedi.” (DK/41b/10-11)

(...Oğuz içinde başıma ayıplama, yüzüme karşı ayıplarlar, dedi.)

“Bozdı **yüzini** mehüñ zülf ile lutf-ı ‘ârızuñ

Âfitâba âteş urdı tâb-ı ruhsâruñ senüñ” (FD/ (Kef) 42/2)

(Güzelliğin ile saçının aydınlığı yüzünü bozdu. Senin yanağının aydınlığı güneş ışığına ateş vurdu.)

4.47.2. Yan Anlam

Yüz: “Bir yapının dışa bakan düşey yüzeylelerinin her biri” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çün hevÀ her úatre âudan bir demür demren düzer

Yir daði **yüz** berkidüp yüz çini úalúan eyledi” (AD/17/15)

(Çünkü hava her damla sudan bir demir temren dizer. Yer dahi yüz sağlamlaştırıp yüz kıvrımı kalkan eyledi.)

“Egerçi noktadur sûretde anlar

Velî ma’nâ **yüzinde** hâl-i müşgîn” (BD/ (Kasideler) 4/10)

(Eğer Veli yüzündeki noktanın mis kokulu ben olduğunu anlarsa.)

Yüz: “Yüzey” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Gözün aç yir **yüzine** bak bir nazar
Kim alasın her neye baksan habar” (Gn/ 7750)
(Gözünü açıp yer yüzüne bir göz atıp bak. Her neye baksan haber alasın.)

“Gök **yüzün** rûhâniler dutdı tamâm
Yir **yüzi** cismâniye oldı makâm” (Gn/ 7093)
(Gökyüzünün tamamını ruhaniler tuttu. Yer yüzü vücuda makam oldu.)

“Yir **yüzinde** uçmaguñ ‘aksidür ol
Anuñ içinden bulındı göge yol” (Gn/5751)
(O yer yüzünde cennetin tam tersidir. Onun için göge yol bulundu.)

4.47.3. Deyim Anlam

Nur yüzlü: “Saygı uyandıran, pak yüzlü” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Gelüp kâfir saçuñ ruhsâruñ üzre
Yüzüñ nûrın görüp îmâne geldi” (BD/498/3)
(Kafir, saçın yüzünün üstüne gelip yüzünün nurunu görüp imana geldi.)

Yere yüz ur-: “Baş vurmak, müracaat etmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“MuâüafAnuñ óazretine irdiler
Şâhıla begler yire **yüz** urdılar” (VG/1687)
(Hazreti Mustafa’nın huzuruna gitti. Şahıyla beyler yere yüz vurdular.)

Yüz bul-: “İlgi ve yakınlık görmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Deli Dumrul babasından **yüz bulamayup** sürdi anasına geldi eydür:...”
(DK/84a/3-4)
(Deli Dumrul babasından yüz bulamayıp yürüdü anasına geldi söyledi; ...)

Yüz burta-: “Yüzünü buruşturmak” (Aksoy & Dilçin 2019).

“Sen oldun belâdan beni kırtaran
Degülsin üşenen ü **yüz** burtaran” (SB/4419)
(Beni beladan kırtaran kişi sen oldun. Benden rahatsız olup yüzünü buruşturan değilsin.)

Yüz çevir-: “Gösterdiği ilgiyi kesmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Döyemediler bular ayrulıaa

Yüz çevirdiler bular âayruliâa” (VG/53)
(*Bu ayrılığa dayanamadılar. Yüz çevirdiler bu ayrılığa.*)

Yüz döndür-: “Yüz çevirmek, terk etmek iltifat etmemek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Varúadan ol külli **dönderdi yüzün**
Meyli oldu kim vire aña úızın” (VG/986)
(*Varkadan o yüzünü tamamen döndürdü. Ana kızını kime vere meyli oldu.*)

“Ol sipihr-i devlet ü ikbâlden **yüz dönderür**
Devlet ü ikbâl her kimden ki rû-gerdân olur” (FzD/ (Kasideler) 7/31)
(*O devletin bahtı ve ikbalinden yüz döndürür. Devlet ve ikbal her kimden ki yüz çeviren olur.*)

Yüz göster-: “Ortaya çıkmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Né derd-i dil **ki yüz gösterse** devrândan degül miñnet
Budur miñnet ki şerhin kıлмаға olmaya ehl-i dil” (FzD/ (Kasideler) 32/2)
(*Ne gönül derdi ki devrandan yüz göstere mihnetten değil. Gönül ehline mihnetle açıklama olmaya.*)

Yüzü gül-: “Sevinci yüzünden belli olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK])

“...daði úarum ùoymadı, **yüzüm** gülmedi; ayaàum paşmaú, **yüzüm** yaşmaú
görmedi der.” (DK/6a/2-3)
(*...dahi karnım doymadı, yüzüm gülmedi; ayağım ayakkabı, yüzüm örtü görmedi der.*)

Yüz karası: “Utanılacak bir durum veya şey” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dolaşdum zülf-i yâra iltemedüm başa sevdâsın
Hemân **yüz karalıâi** hâsıl oldu rûzgârımdan” (FD/ (Nûn) 58/4)
(*Baş sevdasın, dolaştım. Saçının yarasına ilişmedim. Rüzgarımdan hemen yüz karalığı ortaya çıktı.*)

Yüz sür-: “Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“ÀsitÀnuñ ùopraàına her ki **yüz sürdi** bugün
àuããası şÀdiye döndi mÀtemi hep sürdur” (AD/5/17)
(*Eşiğin toprağına her kim yüz sürdü bugün. Keder sevince döndü yası hep şenliktir.*)

““Ahdine tursa zamâne dönme devrân eger
Şâyed ol servi kenâre getürem ey Bâkî
Varayın **yüz süreyin** ayagına âb gibi” (BD/507/6)
(*Eğer devran dönme, sözleşmeye dayanan zaman dursa. Ey Baki şayet o servinin kucağı getireyim, su gibi ayağına yüz sürün.*)

Sürmege yüz pâ-y-i serv-i yâre bulur dest-res

“Kangı ‘âşık kim su gibi meşrebini ide pâk” (FD/ (Kef) 39/4)

(Servinin ayağına yüz sürmeye yâre kuvvet ve zenginlik verir. Hangi aşık ki bardağını su gibi pak ede.)

Yüz tut-: “Bir şey olmak üzere bulunmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çü ùan atdı gün ùoğmağa **ùutdı yüz**

Süheyl’e naķaş geldi gönli yavuz” (SB/1375)

(Şafak söktüğü için gün doğmaya başladı. Nakkaş, Süheyl’e kötü gönülle geldi.)

“Dergâh-ı Hakka **yüz tatalum** ber-mezîd ola

Câh u celâl-i saltanat u baht-ı câvidân” (BD/ (Kasideler) 1/39)

(Mevkinin ve büyüklüğün rütbe saltanatına ve ebedi bahtı olan Allah’ın makamının toprağına yüz tatalım.)

Yüz tut-: “Yönelmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Benzer niôÂm-ı èÂleme **yüz ùutdı** inûırÂz

Devr-i zamÂn dükendi vü pÂyÂn-ı rûzigÂr” (AD/13/3)

(Alem nizamı yüz tuttu yo olmaya benzer. Devrin zamanı tükendi.)

Yüzsuyu: “Bir kimsenin onuru, haysiyeti” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Benem ol **yüz âuyını** bÂda viren bÂdeyiçün

cÂn u dil terkin uran bir zenaði sÂdeyiçün” (AD/230/1)

(Ben o yüz suyunu havaya uçuran şarabı, can ve gönül terk eden bir sade çenedir.)

“Kim bile kim òÂûırına ne gele

Yüz âuyıla gitme kim yigrek ola” (VG/1481)

(Kimin hatırına ne gele. Yüz suyuyla gitme daha iyi ola.)

“Döker **yüz âuyın** yile virür udi

Adı ùoprağa bırağur èişş odı sürüp” (SB/1140)

(Şeref ve haysiyetinden fedakârlık yapan heba oldu. Aşk ateşi kişinin şerefini ayaklar altına alır.)

Yüz suyu: “Güzelliği, hüsnün, letafet” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“GünÂhlarını adı görklü Muħmmmed MusûafÂ **yüzi** âuyına baâişlasun!”

(DK/35a/9-10)

(Günahlarını adı Güzel Muhammed Mustafa yüzü suyuna (hürmetine) bağışlasın!)

Yüzü gül-: “Sevinci yüzünden belli olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Tâli’üñ **yüzi** gülüp olmadı handân n’ideyin
Yüregüñ derdine bulunmadı dermân n’ideyin
Kasduña yâr çeker hançer-i bürrân n’ideyin
Virisersin bu gam u mihnet ile cân n’ideyin
Göñül eyvây göñül vâý göñül eyvây göñül” (FD/ (Lâm) 48/3)
(Talihin yüzü gülüp gülen olmadı, ne edesin. Yüreğinin derdine derman bulunmadı ne edesin. Yar kasıtlı keskin hançeri çeker, ne edesin. Bu gam ile mihnet ile can verirsin, ne edesin. Gönül eyvah gönül vah gönül eyvah gönül.)

Yüzünü döndürme-: “Vazgeçmemek”.

“Cihân dönse **döndürmeye yüzünü**
Unutmaya her demde kendüzün” (SB/209)
(Dünya ters dönse yüzünü Allahtan döndürmez. Her zaman kendini unutmaz.)

Yüz ur-: “Yüz tutmak, teveccüh etmek, gitmek” (Aksoy & Dilçin, 2019)

“**Yüz urdum u** düşdüm yola bilmezsin
Atam nitmiş ola anı bilmezsin” (SB/3617)
(Babamın arkamdan ne yapacağını bilmeden teveccüh edip yola düştüm.)

“İzâr-ı nâzenînin pür-gubâr-ı müşg-i Çîn itmiş
Yüz urmuş hâk-i pâý-ı husrev-i sâhib-kırân üzre” (BD/ (Kasideler) 8/5)
(Sevgilinin yanağının çok incinmiş misk kokulu Çin etmiş. Her zaman üstün gelen hükümdar olan Hüsrev’in yüzüne ayak tozu vurmuş.)

“Feth **yüz urmuş** saña her hânda kim èazm eyleseñ
Hiç kimden şürete gelmez hilâf-ı imtiââl” (FzD/ (Kasideler) 12/26)
(Her nerede kim azim gösterse feth sana yüz vurmuş. Buyruğa göre ayrılık hiçbir suretten gelmez.)

Yüzü karalık: “Yüzü kara olma” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...hâúluya hâúuí dege, hâúsuza **yüzi úaralı** dege.” (DK/57b/10)
(...haklıya hakkı ulaş, haksıza yüzü karanlığı ulaş.)

Yüzüne gül-: “Dostmuş gibi görünmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“ömrüñ **yüze güldüğüne**
Aldanurdum gül-bün-i” (BD/ (Kasideler) 13/3)
(Ömrün yüzüne güldüğünde gül fidanına aldanırdım.)

Yüzünü ak etsin: “‘Utandırmasın’ manasında söylenen dua”.

“ÚÀdir AllÀh **yüzüñ aà etsün** Basaù! dedi.” (DK/119b/1)
(Kadir Allah yüzünü ak etsin Basat! dedi.)

SONUÇ

Organ adları söz varlığımızda önemli yer tutmaktadır. Bununla beraber dilin geçirdiği değişimleri, dönemin sosyal yaşantısı ve anlayışları gibi durumları hakkında bilgi vermektedir. Türkçenin önemli kısmını oluşturan organ adları, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerindeki kelime hazinesinde de önemli yer tutmaktadır.

Çalışmamızda Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan metinlerde organ adlarının kullanım alanları verilmiştir. Tespit edilen organ adlarının bu dönemde oldukça zengin olduğu görülmüştür. Organ adlarının taradığımız metinlerde uğradığı değişimler de açıklanmaya çalışılmıştır.

İnceleme bölümünde 47 organ adları alfabetik sıralamaya göre verilmiş ve Türkiye Türkçesi ile anlamları verilmiştir. Kullanım alanları olarak temel anlam, yan anlam, deyim anlamı ve mecaz anlam olmak üzere organ adlarının hangi alanda verildiği

görülmektedir. Eserlerde bu kelimelerin yan, mecaz ve deyim anlamlarında kullanılması, organ isimlerinin eski zamanlardan beri aktif olarak kullanıldığı ve dile yerleşmiş olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda yabancı kökenli olup eski zamandan beri kullanılmasıyla Türkçeleşmiş organ isimlerini de tespit ettik. Tespit ettiğimiz organ isimleri ise şunlardır:

Farsça Kökenli Organ İsimleri

Farsça kökenli olan Sîne kelimesinin temel anlam, mecaz anlam ve deyim anlamda kullanılan örneklerini tespit ettik. Tespit ettiğimiz örneklerde temel anlamda “*Göğüs, İnsanın boyun ile karın arasında kalan vücut bölümü*”, mecaz anlamda “*Bir şeyin içi, derinliği, özü, bağır, gönül, yürek*”, deyim anlamda ise “*Sineye çek-*” deyimıyla “*Kötü bir davranış, söz veya olaya ister istemez katlanmak*” anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Organ İsimleri	Gerçek Anlam	Mecaz Anlam	Yan Anlam	Deyim Anlam
Sîne	3	11	-	1

Arapça Kökenli Organ İsimleri

Arapça kökenli olan Dimâğ kelimesinin kullanım alanını tespit ettiğimizde dimağ’ın gerçek anlamda “*beyin*”, yan anlamda ise “*zihin*” anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Arapçadan Türkçemize úalb olarak geçen organ ismi taradığımız metinlerde temel anlamda “*Göğüs orta boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kirli kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ*”, mecaz anlamda “*duygu*” ve “*Kalbi altın gibi ol-*” deyimde “*Değerli, saf kalp*” anlamında, “*Kalbini aç-*” deyimde “*Yüreğini açmak*” anlamında, Kalbi saf ol-” deyimde ise “*Temiz, iyi niyetli*” anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Organ İsimleri	Gerçek Anlam	Mecaz Anlam	Yan Anlam	Deyim Anlam
Dimâğ	1	-	5	-
Kalb	6	2		3

İkisi Arapça, biri Farsça kökenli olan üç yabancı kelimeler, eski zamandan beri kullanılmasıyla yan, mecaz ve deyim anlamını kazanarak Türkçeleştiğini görmekteyiz.

Eserlerde organ adları temel, yan ve mecaz dışında deyim anlamında da kullanıldığını görmekteyiz. Bu anlamda kullanılması söz varlığına büyük katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca organ adlarının deyim ve atasözlerinin kurucu ögelerinden olduğunu da görmekteyiz.

Organ İsimleriyle Kurulu Olan Deyimler

“Aàız/Agız/Ağız” Kelimeleriyle Kurulan Deyimler

Ağız açtırma: “Çok konuşarak başkalarının söz söylemesine, konuşmasına engel olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Gönceye lâf-ı leâfetde **ağız açdurma**
Lahza lahza anı şermende-yi güftâr eyle” (FzD/ (Gazeller) 236/3)
(Goncaya güzel lafla ağız açtırma. An an utanılacak söz eyle.)

Agız bir it-: “Söz birliği yapmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Agız bir idüp** söylemek âsân idi yâre
Zahmuñla gelüp olsa eger hançeri yek-dil” (BD/298/3)
(Eğer sevgili hançer yarasıyla gelirse ağız birliği yapıp sevgiliye söylemek kolaydı.)

“Gerçi kim **ağız bir itdi** güller ile goncalar
Ol şeker-leb söze gelse anlara değmez sühan” (FD/ (Nûn) 59/2)
(Güller ile goncalar ağız birliği yaptı. O tatlı dudakla söze gelse onlara söz gelmez.)

Ağızdan aàıza: “Tamamen” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şîrîn lebûñ şerhîn[de] dÂ'î çü dile geldi
aàız aàıza úoyup bir bir sórası nÂzûk” (AD/99/8)
(Şirin dudağını açıp dâ'î için dile geldi. Ağız ağıza koyup bir bir nazik sorar.)

Ağızdan aàıza: “Sözlü bir biçimde” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Düşdi vaşf-ı dūr-i dendānı **ağızdan ağıza**
İşidüp şaldı beyābāna deñiz gevherini” (FzD/ (Gazeller) 272/4)

(İnci gibi olan dişi ağızdan ağza düştü. İşıtip çöl denizine gevherini saldı.)

Aâzını tut-: “Kötü söz söylememek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dileridi âh ideydi ol nigâr
Varğa **aâzın ûutdı** eydür zînhÂr” (VG/209)

(Arzuladı, o sevgili ah edeydi. Varka ağzını tuttu, sakın söylemesin.)

Aâzınınuñ suyu aú-: “Çok beğenip istemek, imrenmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...ûana gibi **aâzınınuñ âuyı aúdı...**” (DK/92a/5)
(...dana gibi ağzının suyu aktı...)

Ağzı sulan-: “Yeme, içme isteği artmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**aâzum âulanur** ańsam anuñ ter dudaàını
òÂâiyyetidür gösterür ol laèl-i şeker-nüş” (AD/284/2)
(Onun tatlı dudağını ansam ağzım sulanır. O tatlı kırmızı (şarap) içen hasiyeti gösterir.)

Yarım ağız: “İstemeye istemeye” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Yarım ağız** kime bendem dise ol şâh-ı cemâl
Sanasan ânı bütün ‘âleme sultân eyler” (FD/ (Re) 16/2)
(O şah yüz güzelliğiyle yarım ağızla bendem dese. Sanırsın onu bütün aleme eder.)

“Alın” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Alnı açuú: “Utanacak hiçbir durumda olmayan” (Türk Dil Kurumu [TDK]).
“...âonra alp ozanlar söylesün, **alnı açuú** cömerd erenler dinlesün! dedi...”
(DK/86b/11-12)
(...sonra kahraman ozanlar söylesin, alnı açık cömert yiğitler dinlesin! dedi...)

“Gül gibi ter-dâmene teşbîh iden kimdür seni
Yâsemen gibi cihânda **alnuñ açuk** yüzün ag” (BD/227/3)
(Seni gül gibi taze elbiseye benzeten kimdir? Yasemin gibi alnın açık yüzün ak.)

Alnına yaz(ıl)-: “Bir olayın, bir kişinin başına gelmesini Allah yazmış olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Siyâh-bahtlığı yazmış **alnına** takdîr
N’ola geçürse kara günde rûzgâr kalem” (FzD/ (Kasideler) 24/11)
(Alnına biçilen kara bahtı yazmış. Ne ola kara günde rüzgar kalem geçirse.)

“Ayak / Ayaò / Ayaà / Ayağ” Kelimeleriyle Kurulan Deyimler

Ayak bağı: “Bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olan şey” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çün èakıl hîd kendü **ayak bağı**dur
Dünyayı çün dutdı kanda tağıdur” (Gn/5495)
(Çünkü ayak kendi ayak bağıdır çünkü dünyada isyan kaldırmanın şekeridir.)

Ayaklar altına al-: “Hakir görmek, gözden çıkarmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Bañılurken **ayağlar altında** ol
Nite buldı başlarıuñ üstine yol” (SB/4595)
(O ayaklar altında basılırken nasıl kendini baş üstünde buldu.)

Ayağa düş-: “İlgisiz ve yetkisiz kimseler karışmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Düşdi** şol sâeat vezîr eydür **ayaına**
Ol kavim geçdi şaına şolına” (VG/455)
(Vezir o zaman ayağına düştü, söyledi. O kavim sağına soluna geçti.)

“Muñâlîf emrinedür bâde kim **ayağa düşer**
Nañîzdür aña kim güş-mâl yer ÷anbûr” (FzD/ (Kasideler) 275/17)
(Kim şarabın ayağına düşer, karşı çıkanın emridir. Tamburun tellerini ceza olarak bozandır.)

Ayaàa sal-: “Değersizleştirmek”.

“Bâdeye baş üzre yir idüp **ayaàa** salmazuz
Hürmetin câm-ı meyûñ ol deñlü idrâk eylerüz” (FD/ (Ze) 27/2)
(Şarabın değerini yüksek tutup aşağıya düşürmeyiz. Şarap kadehinin hürmetini o zaman (değerini) anlarız.)

“Senden ayrılrsa muşallâyı **ayağlara** ãalup
Zaèf-ı tãlié kara toprağ ile yeksân eyler” (FzD/ (Kasîdeler) 25/40)
(Senden ayrılırsa ölümü değersizleşir. Kötü talihim kara toprakla bir olur.)

Ayağın çek-: “Sık sık gittiği bir yere artık uğramaz olmaz, ilgiyi kesmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Rûzgârım buldı devrân-ı felekden inķılâb
Kân içêr oldum **ayağın çekdi** bezmümden şarâb” (FzD/ (Gazeller) 33/1)
(Rüzgarım dünyanın gökyüzünden değişiklik buldu. Şarap topluluğundan kan içêr oldum, ayağını çekti.)

Ayağını kes-: “Bir yere gitmez olmak, uğramamak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şu **ayağını** kesüp bî-hûde gezmeklerden
Sebzeye hem-sebağ-ı ders-i gülistân eyler” (FzD/ (Kasideler) 25/4)
(Boş yere gezmekten su ayağını kesip çayıra ders arkadaşı gül bahçesi eyler.)

Ayağının tozu ile: “Yoldan gelir gelmez, henüz dinlenmeden” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Ayağın tozına** yüz sürmege vermez şabâ ruhşat
Yüzün yüz kerre şebnem yumadın gül-berg-i sîrâbuñ” (FzD/ (Gazeller) 163/3)
(Rüzgar ayağının tozuna yüz sürmeye izin vermez. Açılmış gül yanağından yüzünü yüz kere gece karanlığında yumdun.)

“kim **ayağın tozına** gelüp yüz sürimese
üopraü başına kellesine çün âubâr ul” (AD/6/42)
(Kim ayağının tozuna gelip yüzünü sürmese, toprak başına kellesini toz et.)

Ayah dire-: “Bir düşüncüyü, bir davranışı sonuna kadar sürdürmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Ayah diredüm** önegülük idüp
Yola girdüm atam katından gidüp” (SB/3615)
(Önegülük edip inat ettim. Atamın katından gidip yola girdim.)

Ayah tut-: “Mani yarışmalarında karşısındakine uyması gereken uyağı vermek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çağ ana degin kim kurup bâr-gâh
Süheyl odasında **ayah tutdı** şâh” (SB/2796)
(Kim ev kuracaksa o ana değin Süheyl odasında şaha ayak tuttu.)

Ayak bağı: “Bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olan şey” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çü biz baâduğ işbu ile ayağı
Sizün lütfunuz oldu **ayah bağı**” (SB/2087)
(İşte biz bu ayakla ile basdık. Sizin bağıslamanız oldu ayak bağı.)

“Süci gerçi kayguları âğıdur
Başa çıkıcağaz **ayah bağıdur**” (SB/4439)
(Gerçi içki kaygılar ağıdır. Başa çıkacağız ama ayak bağıdır.)

Ayak bas-: “Azmetmek, ikdam etmek, ısrar etmek, ayak diremek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Ayak basmak** ne lâzım meclis-i ‘uşşâka ey sûfî
Rakîb-i bed-likâ ile irakdan merhabâ yigdür” (BD/186/3)

(Ey sofî aşık meclisine ayak basmak için ne lazım? Rakibe uzaktan merhaba deme sebebidir.)

“Göñül seccâdeye **başma ayak** tesbîha el urma
Namâz ehline uyma anlaruñla durma oturma” (FzD/ (Gazeller) 250/1)
(Göñül seccadesine ayak basıp tesbihe el sürme. Namaz ehline uyma onlarla durup oturma.)

Ayakta kal-: “Değerini yitirmemek, önemini korumak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Kalur ayakda** zülfüne uyanlar
Saçuñ sevdâ iden başdan çıkarlar” (FD/ (Re) 15/6)
(Saçına uyanlar ayakta kalır. Saçını sevda yapan baştan çıkarlar.)

Ayakta tut-: “Bozulmasına, yıkılmasına, çökmesine engel olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Digil girü gelsün âımasun sözi
Ayah tuta hoş tutağörsün bizi” (SB/2316)
(Değil sözü yüzü geri gelsin bizi ayakta tutan hoş görsün.)

Ayakta kal-: “Yıkılmamak, çökmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Boyandı kanlu yaşum silmedin elüm ale
Ayakda kaldum eyâ ma’din-i kerem elüm al” (BD/20/37)
(Kanlı gözyaşım ile boyandı. Fakir elimle silmedim. Ey cömertliğin ocağı elimi al ayakta kaldım.)

Ayak üzre tur-: “Ayak üzerinde durmak”.

“**Ayaà** üzre ùurup òiömet âafında
Aúıdup göz yaşın evgâr olan mûm” (AD/225/5)
(Sarhoş olan mum ayak üzerinde durup hizmet safında göz yaşını akıtır.)

Baştan ayağa: “Bütünü, tamamen”.

“Gezer şehri úamu **başdan ayaàa**
Yörür ister âorar kim úanı ahmed” (AD/303/7)
(Tüm şehri baştan ayağa gezer. Ahmed kanı kimin yürür sorar.)

“Gonce peykânını tîz etmeklik için şâh-ı gül
Cismini **baştan ayağa** misl-i sevhân eylemiş” (FzD/ (Gazeller) 10/3)
(Gül şahı için sevgilinin kirpiğini çabuk yapmak için cismini baştan ayağa misl-i Sevhan eylemiş.)

El ayak öp-: “Yalvarmak” (Gözütok, 2009).

“Hoşdur  rmek ol beden vaşlına p r hen gibi
Geh **el öpmek**  st n tek geh **aya ** d men gibi” (FzD/ (Gazeller) 275/1)
(O benden vaşlına i  gömlek gibi ermek ya etek uçları gibi ya esvap kolu gibi el ve ayak öpmek hoştur.)

Eli ayağı ba lı: “Yapmak istediği bir şeyi yapamamak duruma gelmek”.

“Kim sen n  n c n u ten kurb n-ıdı
El **ayak** ba lu sağa ferm n-ıdı” (Gn/3791)
(Kim senin için can ve benden kurban etti el ayak ba lı senin emirini kabul etti.)

El ayak ba lı: “Bir engel dolayısıyla hiçbir iř yapamaz duruma gelmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Kim sen n  n c n u ten kurb n-ıdı
El ayak ba lu sağa ferm n-ıdı” (Gn/3791)
(Kim senin için can ve beden feda etti. Eli ayağı ba lı bir şekilde emrine uydu)

“Bağrı” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

bağrı yagın erit-: “Korku ve üzüntü içerisinde bırakmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Berf  n **eritdi** b d-ı sab  **bağrı yag nı**
Yakdı çemende nergis  n altun  er  n ” (BD/487/1)
(Rüzgar kardelenin karını erittiği gibi beni korku ve üzüntü içerisinde bıraktı. Nergis çiçeğinin altın tomurcuğunu ateşe verdi.)

Bağrı baş: “Ciğeri, kalbi yanık” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Bunı diyüp ağladı ol **bağrı baş**
Oda yandı b -  re misk n na  ř” (SB/1406)
(O yanık baş bunu deyip ağladı. Zavallı nakkaş ateşlerde yandı.)

Bagrı yan-: “Acı  ekmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Seh b-ı lutf  n  b n teşne-dillerden dir   itme
Bu deşt  n **bağrı yanmış** L le-i Nu m n yuz c n ” (BD/13/2)
(Dost suyu gönül susuzluğuna çare olmamıştır. Bu   l gibi bağrı yanm şa lale kanı hayat verir.)

“Hele ey l le-i s r- b-ı  emen-z r-ı cef 
Bagrumuz yakdı senün hasret-i h l-i dehen  n” (BD/248/4)
(Ey lale tohumunun üzerindeki zarın sıkıntısıyla senin dudaklarının hasreti gibi bağrımızı yaktı.)

Kara bagrı: “*Dertli göğüs, dertli yürek*” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Gül-şende basdı jâleleri **kara bagrına**
İrdi safâya lâle-i hûnîn piyâleler” (BD/103/4)
(*Mutluluğun çiy tanelerini kara bağrımıza bastı. Lale kanını kadehe sızıp verdi.*)

“Barmağ / Barmaú / Barmaò / Parmaú” Kelimeleriyle Kurulan Deyimler

Barmaàın dişle-: “*Parmak ısırarak, şaşmak*” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Hayret ilen **barmağın dişler** kim étse istimâ
Barmağından vèrdüğün şiddet günü enşâre şu” (FzD/ (Kasideler) 3/20)
(*Kıyamet günü ensara su verdiği parmağınla, kim bunu işitse hayretten parmağını ısırır.*)

Barmaàın iâir-: “*Büyük şaşkınlık duymak*” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Unutdı belâ çekmek ü armağın
Isırdı taña şaluban **barmağın**” (SB/2918)
(*Sıkıntı çekmeyi ve yorgunluğu unuttu, parmaklarını ısırdı.*)

“...Bay Börenüñ oalı ol[-]ıduàın bilemediler. Yigit **barmaàın iâirdi** eydür:...”
(DK/38b/5-6)
(*...Bay Börenin oğlu olduğunu bilemediler. Yiğit parmağını ısırdı söyledi:...*)

Barmaò ban-: “*Bir şeyden faydalanmak*”.

“Râòat balınuñ nûşına **barmaò banamadum**
Zaómet arısı nîşteri bağruma baturdı” (SB/2490)
(*Rahatın lezzetli balına parmak banamadım. Zahmet arısı neşteri bağrıma batırdı.*)

Parmak götür-: “*İşaret parmağını kaldırıp imana gelmek*” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Dîñüñe girdüm, dedi; **parmaú götürüp** şehâdet getürüp müsülmân oldu.”
(DK/128a/5-6)
(*Dinine girdim, dedi; parmak getirip şahadet getirip müslüman oldu.*)

“Mâh-ı nevdür yoğsa sen kıldukda seyr-i Âsmân
Kaldurup **barmağ getürmiş** Âsmân îmân saña” (FzD/ (Gazeller) 6/8)
(*Sen kıldığında gök yürüdüğünde hilal yoksa gökyüzü parmak kaldırıp sana iman getirmiş.*)

“Göricek mu’cize-i nakşını sûretger-i Çîn
Götürüp hâme-sıfat **barmağın** îmân **getürür**” (BD/131/2)
(*Nakkaş mucize görünce onun kalem parmağı imana götürür.*)

“Baş” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Aklı başına gel-: “*Davranışlarının yanlışlığını sezerek doğru yolu bulmak*” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“Şöyle bî-hûş u harâb eyledi efsâne-i gam
‘**Aklumuz başumuza gelmeye**’ defsûnlar ile” (BD/2/IV/3)
(Efsane gam şöyle şaşkın ve harap eyledi. Efsunlarla aklımız başımıza gelmeye.)

Baş çek-: “*Ayrılmak, vazgeçmek*” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Yemenden **baş çekende** mehçe-yi râyât-ı ikbâlî
Bırakdı tîre toprağa şeh-i Hindûstân hançer” (FzD/ (Kasideler) 4/17)
(Sancakların ikbali minarede yemenden ayrılan Hindistan şahı hançeri toprağa bıraktı.)

“Süsen gibi temerrüd ile **baş çekenlerüñ**
Baârî üanı-la yir yüzini lâlezâr ül” (AD/6/43)
(Süsen gibi dik başlılık ile baş çekenlerin bağı kanla yer yüzünü lale bahçesi olsun.)

Baş çıkar-: “*Görünmek, zuhur etmek*” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Baş çıkarmak** istemezdi zerè vehminden anuñ
Gerçi fellâhuñ gözi yaşı aña bârân idi” (FzD/ (Kasideler) 14-V/5)
(Onun korku tohumundan baş çıkarmak istemezdi. Gerçi fellahın göz yaşı ona yağmurdu.)

Başdan geç-: “*Baştan vazgeçmek, candan vazgeçmek*” (Gözütok, 2009).

“Şâhlar üapuñda òâke sürer efser-i serin
başdan geçen ne üayâu yisün bir külâh için” (AD/310/6)
(Şahlar tapında taç toprak sürer. Külâh için baştan geçen ne kaygı yesin.)

Baş eğ-: “*Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek, inkıyat etmek*” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Bu meyl ile ki zülfüñ aña **baş eger** senüñ
Gerden-keş olsa üañ midur ol èanberîneden” (AD/55/3)
(Senin saçının bu meyl ile ona baş eğer. O anberin kokusundan asi olsa şaşılacak şey midir?)

“Ka’be hakkı ‘Avnî **baş egmez** nemâza yüz yumaz
Kaşlaruñ mihrâbına secde yeter kıblem bana” (FD/ (Elif) 3/7)
(Kâbe hakkı Avni baş egmez namaza yüz vurmaz. Kaşların bana kible mihrabına secde olarak yeter.)

Baş getir-: “Öldürmek” (Gözütok, 2009)

“...men úaruma varmadın ol maña **baş getürmek** gerek...” (DK/42b/2-3)
(...ben karıma varmadım o bana baş getirmek gerek...)

Baş getir-: “İman etmek”.

“**Baş getürüben** şehâdet kıldılar
Muşûafânun karşusunda ùurdılar” (VG/1718)
(Baş göstererek şehadet kıldılar. Mustafa'nın karşısında durdular.)

Baş göz ol-: “Evlenmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Umar idüm anı ki **baş göz ola**
Ara yırde Fağfür ile söz ola” (SB/4520)
(Umarım ki ara yerde Fağfur ile anlaşıp onunla evlenir.)

Başı hoş olma-: “Sarhoş olmak”.

“Ol hevâ eşk kim baña yoldaş-ıdı
Dünyayı sevmekle **başı** hiş-ıdı” (Gn/5612)
(O Allah aşkı ki bana yoldaştı. Dünyayı sevmekle başı hoş oldu. (sarhoş oldu).)

Başına (birine) gün doğ-: “İsteklerini gerçekleştirmek için iyi bir duruma erişmek veya eline olağanüstü bir fırsat geçmek” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“Kudûm-ı şâh ile halkuñ bu gün **başına gün togdı**
Yine tâb-ı rikâbından cihanı kıldı nûrânî” (BD/14/2)
(Uzak yoldan gelen şah ile halkın bugün iyi bir duruma geldi. Parlayan üzenginden dünyayı nurlu kıldı.)

Başını taştan taşa vur-: “Çaresiz kalarak çok pişman olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Hâk-i pâyine yetem dër èömrlerdür muttaşıl
Başını taşdan taşa urup gezer ÂvÂre şu” (FzD/ (Kasideler) 3/23)
(Devamlı ömürlerdir, ayaklarına kapanıp yeterim der. Su başını taştan taşa vurup dengesiz gezer.)

“İşigi taşı imiş yüz sürececek hayf diyü
Taşdan taşa döger başını şimdi enhâr” (BD/18/37)
(Zulüm deyip yüzünü ışık taşına sürecekmış. Şimdi nehirler başını taştan taşa dövermiş.)

Baş indir-: “İtaat etmek, serfûrû etmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“bÀzirgÀnlar geldi-ler, **baş endürüp** selÀm verdiler” (DK/39a/2)
(Tüccarlar geldiler, baş indirip selam verdiler)

Baş úaldır-: “İsyân etmek, ayaklanmak” (Gözütok, 2009).

“... **Baş úalduran** kÀfirleri öldürdi” (DK/38a/6)
(...baş kaldıran kafirleri öldürdü)

Baş kes-: “Öldürmek”.

“Olsun menüm başum, görür misiz aàam Úazan **baş kesdi**” (DK/68b/1)
(Olsun benim başım, görür müsünüz ağam Kazan baş kesti)

“Felekde ay u gün sen şehriyâruñ şehir-i ‘aşkında
Kesilmiş başlardur kim dikildi burc u bârûya” (BD/458/4)
(Gökyüzünde ay ve gün padişahın şehir aşkında sen, kesilmiş başlardır ki kale duvarı ve kule dikildi.)

Bir yastığa baş koy-: “Evlilik hayatını mutlu bir biçimde geçirmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...gönül ile sevdüğüm, **bir yaãduúda baş úo[y]duàum**, yolında öldüğüm,
úurbÀn olduàum” (DK/48a/6-7)
(...gönül ile sevdiğim, bir yastıkta baş koyduğum yolunda öldüğüm, kurban olduğum)

“Varğa vü Gülşâh ikisi **baş kodı**
Pâdişâha dõş duèalar okıdı” (VG/1450)
(Varka ve Gülşah ikisi baş koydu. Padişaha hoş dualar ettiler.)

“Süheyl eydür indi ùapusına sen
Girü var u **baş kı** kapusına sen” (SB/2095)
(Süheyl hepsine hizmet etti. Sen gir baş koy onun kapısına.)

Başuñ göge ir-: “Beklenmeyen bir mutluluğa ermek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“N’ola hûrşîdveş **başuñ göge irdiyse** hüsn içre
Ser-efrâz-ı cihân ol çâre-sâz-ı derdmendân ol” (BD/11/8)
(Ey güneş güzellik içinde başın göge erdiyse çare düşünen hastadan ol baş kaldıran dünya ol.)

“**Baş göge irse** eger sahn-ı çemende ‘ar’arun
Öykünimez şîvede hergiz o serv-kâmete” (FD/ (Yâ) 69/3)
(Eğer bahçenin ortasında dikenli ardıc ağacın başı göge erse. Hiçbir zaman o servi gibi boyu olan cilveye benzeyemez.)

Baştan ayağa: “Bütünü, tamamen”.

“**Başdan ayağa** kemend ile ùolar
Ol nigÀrun gözi yaşıla ùolar” (VG/178)
(Baştan ayağa kemet sarar. O sevgilinin gözü gözyaşıyla dolar.)

Baştan çıkar-: “Kötü yola çıkarmak, doğru yoldan sapmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şem’i gör kim meclisünde aalayup **başdan çıkar**
Hoş yanar yakılır ey şem’-i şebistânüm saña” (FD/ (Elif) 2/3)
(Mumu gör, meclisinde ağlayıp baştan çıkar. Ey gece kandili, sana hoş yanar, yakılır.)

Baş ur-: “Baş başa vermek”.

“Bâr-gâhına anı düşürdiler
Üanişîâa birbirin **baş urdılar**” (VG/687)
(Saraya onu soktular. Danışmanıyla baş başa verdiler.)

Baş üstün (de yeri var): “Büyük bir saygı ve ilgi ile karşılanır veya ağırlanmak”
(Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“...gerek beg oalı! dedi. Beyrek daði: N’ol òanum, **baş üzerine!**” (DK/42a/7)
(...gerek beg oğlu! Beyrek dahi: Ne ola hanım baş üzerine!)

Başüstüne: “Bir isteğin, buyruğun hemen uygulanacağını bildiren söz” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Hamâ’il gibi dâ’im dâg-ı derdüm ‘âşık-ı bî-dil
Kosun **baş üstüne** dirse n’ola va’llâhi cân üzre” (BD/8/4)
(Korkak aşık, sancak askı bağı gibi sürekli derdimin yarasını baş üstüne derse ne ola vallahi canımın üzerine koysun.)

Kara baş: “Dertli baş” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Kara başın** götürüp dâyim elden ele gezer
Dutarlar ise dağı eylemez karâr kalem” (FzD/ (Kasideler) 24/9)
(Dertli başını götürüp elden ele gezer. Karar kalem tutsalar dahi eylemez.)

Yoluna can baş ver-: “Birinin uğruna ölmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çün dükendür eömr ü mÂl eîşúuña âarf olsa òoş
Çünkü gider **baş** u cÂn yoluña yigrek senüñ” (AD/103/2)
(Çünkü mal aşkına sarf olsa ömür tükendi. Baş ve can yoluna senin için gider.)

“...Bir yigid aramızdan eksildi, senün **yoluñda baş verdi...**” (DK/152b/6)
(...bir yiğit aramızdan eksildi, senün yolunda baş verdi...)

“Bil/ Bel” Kelimeleriyle Kurulan Deyimler

Beli bükül-: “Yaşlılık yüzünden güçsüz kalmak, bir iş yapamayacak duruma düşmek”
(Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Kocalık benüm iki **bükdi bilüm**
Key anlarvanın yavuz oldu òälüm” (SB/5357)
(Halimin zor olduğunu ne zaman anladım: yaşlılık belimi büküğünde.)

“Şu bedr ay bigi yüzi oldu hilâl
Büküldi bili [vü] dili oldu lâl” (SB/564)
(Şu bedrin yüzü hilal gibi oldu beli büküldü dili tutuldu.)

“Şoloò dem kıza düşdi iş müşkili
Büküldi bili vü ùutuldu dili” (SB/2247)
(Şu zamanın kızları düştü iş uğraşına, beli büküldü ve dili tutuldu.)

“Úaàan aalan geldüğünde **belini bükdüñ** Úara buàara geldüğünde...” (DK/95a/10-11)
(Kükreyen aslan geldiğinde belini bükün Kara buğra geldiğinde...)

Bil bağla-: “Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Bende-i fermân olup gîsû-yı kâfir-kîşüñe
Hidmete **bil bağlayupdur** ey sanem zünnârlar” (BD/85/2)
(Ey sevgili, kafirlerin kuşaklarını kafir kişinin örgülü saçının hizmetine bel bağlayıp ferman kölesi olur.)

“Besî azîzlerüñ hizmetine **bağladı bel**
Kamunı terk seni kıldı ihtiyâr kalem” (FzD/ (Kasîdeler) 24/30)
(Birçok azizlerin hizmetine bel bağladı. İhtiyar kalem hepsini terk etti.)

“Her úaya tià oldu her **bil baàladı** ùÀú u kemer
Nîzeler ser-tiz idüp şimşiri bürrÂn eyledi” (AD/17/13)
(Her kaya kılıç oldu her kemeri bel bağladı. Keskin mızraklar edip kılıcı keskin eyledi.)

“Boàaz” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Boğazını yırt-: “Kuvvetli bağırmak”.

“Çağırur idi yırtup uzın uzın
Gehî yaqasın u gehî **boàazın**” (SB/3383)

(Bazen yakasını bazen de boğazını yırtarcasına uzun uzun bağırırdı.)

“Boyun” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Boyun ver-: “Buyruk altına girmek” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“dÀèiya maèşûúa çünkım rÀm olup virmez **boyn**
lÀ-cerem elin ayaàın öpüben yalvarası” (AD/248/7)
(Daima sevgiliye çünkü itaat eden boynunu vermez. Şüphesiz yalvaracak kadar ayağını elini öpeyim.)

Boynu bağlı: “Köle, hizmetkar”.

“Èİşk u devlet èakl u dâniş cân gönül
İşigünde cümle **boynı baàlu** kul” (Gn/78)
(Aşk ve devlet, akıl ve bilgi, can ve gönül hizmetinde olan bütün kölelerin boynu bağlı.)

“Òan Úazanun oàalı Oruz Beg üç yüz yigidilen eli baàlu, **boynı baàlu** [yesir] àetdi.”
(DK/ 21a/10-11)
(Han Kazanun oğlu Oruz Bey üç yüz yiğidin eli bağlı, boynu bağlı tutsak gitti.)

“Cihânda başuma sultân iken âzâde vü fârig
Beni zencîr-i ‘aşkun **boynı baàlu** bir esîr itdi” (BD/523/5)
(Cihanda sultan iken hür ve rahattım. Aşkın zincirini benim boynuma bağlı bir esir yaptı.)

Boynuna al-: “Bir şeyi borç veya ödev olarak üzerine almak” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.)

“Adı kâfir **boynına** almış harâc
Kıblesi gün togusu ma‘bûdı hâç” (Gn/7717)
(Kafir olan boynuna haraç almış. Gün doğusu kible olan haç mabudu.)

“...yigitlerümi **boynuma** [men] aluram...” (DK/64a/6)
(...yiğitlerimi ben boynuma alırım...)

Boynunu vur-: “Başını keserek öldürmek” (Türk Dil Kurumu [TDK] n.d.).

“...Kiminüñ **boynın** urdı, kimini ùutsaú eyledi, babasını úurtardı...” (DK/19a/6-7)
(Kiminin boynunu vurdu, kimini tutsak eyledi, babasını kurtardı)

Boynu sun-: “Birisine teslim olmak”.

“...**Boynı** âinsun, al ayàırı buùn bindüm...” (DK/124a/2-3)
(Boynu sunsun, kırmızı erkek atın butlarını eyere sıkıca yapıştırarak bindim.)

Kanı boynuna: “Ölümünün sebebi, vebali kendisine ait” (Çağbayır, 2017).

“èÀşıú kim ölür fûrúat ile vaâla irişmez
âaúúÂ ki senüñ **boynuñadur** şerè ile **úanı**” (AD/173/6)
(Aşık ayrılıktan ölür, aşığına kavuşamaz. Doğrusu ki tanrı buyruğu ile kanı senin boynunadır.)

Vebali boynuna: “Bir durumu başkasının üzerine atmak”.

“Ol mÀh vişÀliyle hoş èt bir gece hÀlüm
Ëy ahter-i tÀli koma **boynuñda** vebÀlüm” (FzD/ (Gazeller) 184/1)
(O ay misaliyle gece halimi hoş et. Ey arkasında gelen talih boynunda vebalimi koyma.)

Boynu kelimesinin mecaz ve yan anlamında kullanılan örneğini bulamadığımız için mecaz, deyim ve yan anlam başlığında örnek verilmemiştir.

“Ciger” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Ciğerini dağla-: “Dayanılmaz bir üzüntü vermek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...yermürü yermürü aàladı, yanúú **cigercügin**i ùaàladı” (DK/30a/8)
(Hıçkırma hıçkırma ağladı, yanık ciğerini dağladı.)

Ciğerini yak-: “Bir kimseye büyük bir acı çektirmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çün bu sözi itdiler miónet òaber
Bir òaberdür kim yaqar cān u **ciger**” (VG/1611)
(Çünkü bu sıkıntılı haberi sözü ettiler. Bir haberdür ki can ve ciğeri yakar.)

Ciger-sûz: “Bağrı yakan, acıklı” (Çağbayır, 2017).

“Senüñ nazm-ı **ciger-sûzuñ** tutupdur dehri ey Bâkî
Gözin açsun kamu şâ’ir uyanıklık zamânıdır” (BD/181/5)
(Ey alim olan Baki senin bağı yanık nazım tutar. Bütün şairler gözlerini açsın, uyanıklık zamanıdır)

“Dil” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Dile gel-: “Konuşma kudreti, yeteneği, olmayan varlık konuşmak, dillenmek, lisana gelmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şîrîn lebüñ şerhin[de] dÀèi çü **dile geldi**
Aaız aàıza úoyup bir bir âorası nÀzük” (AD/99/8)
(Şirin dudağın dâ’i için dile geldi. Ağz ağza koyup bir bir nazik emdi.)

“...Basaùuñ **diline** bu **geldi** kim lÀ ilÀhe illallah Muḥammedün ResûlullÀh! dedi.”
(DK/ 116b/8-9)
(*Basatın diline bu geldi kim la ilahe illallah Muhammedün Resulullah! dedi.*)

Dili damaàı kuru-: “Çok susamak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Dili damaàı úurıyup** dört yanına baúdurduñ mı?” (DK/70a/11)
(*Dili damağı kuruyup dört yanına baktın mı?*)

Diliñ çürü-: “Beddua etmek” (Gözütok, 2009).

“...Aàzın úurısın çoban! [**Dilüñ**] çürisün çoban!...” (DK/26a/4-5)
(*Ağzın kurusun çoban! Dilin çürüsün çoban!*)

Dili tutul-: “Sevinç, korku, şaşkınlık vb. sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak”
(Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Uçuòlu bigi düşdi ãu içine
Úutuldu **dil** vü kısıldı çine” (SB/1444)
(*Saralı gibi suyun içine düştü. Dili tutuldu ve çenesi kenetlendi.*)

Tatlı dil: “Gönül alıcı söz; tatlı söz” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Şekker leb ile gül yañaàı gül-be-şekerdür
Úatlu **dil** ile şehd lebi piste dehendür” (AD/192/4)
(*Şeker dudağı ile gül yanağı gül-be-şekerdür (gül tatlısı). Tatlı dil ile bal dudağının ağzıdır.*)

“Diş” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Barmaàın dişle-: “Parmak ısırma, şaşmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Ḥayret ilen **barmağın dişler** kim étse istimÀè
Barmağından vèrdüñ şiddet günü enşÀre şu” (FzD/ (Kasideler) 3/20)
(*Kıyamet günü Ensar’a su verdiğın parmağınla, kim bunu işitse hayretten parmağını ısırır.*)

Diş bile-: “İştahlanmak, iştah göstermek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Bugün ol senüñ olduğın dilemek
Dağı görmedin aña **diş bilemek**” (SB/1382)
(*Bugün senin o dileğın gerçekleşmezse dahi onu tekrar istemelisin.*)

“Ol irem bâàı güli öyb bayıldı
Cân teslim kıılmaàa **diş bile**di” (VG/1375)

(O irem bahçesi güzel gülü bayıldı. Can teslim etmeye dış bileli.)

Dış göster-: “Sırtmak”.

“Bugün başuma geldi bir müşkil iş
Bu hâlûme sen gülme **gösterme dış**” (SB/4039)
(Bugün başıma bir iş geldi. Bu halime sen dış göstererek gülme.)

“El” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

El bağla-: “Saygı için ellerini göbeğinin üstüne kavuşturup durmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Karşusunda ayagın tursun mülûk **el bağlasun**
Kendü çıksun bârgâh-ı ‘adle dîvân eylesün” (BD/ (Musammatlar) 3/V/5)
(Padişahlar karşısında ayakta dursun el bağlasın. Adalet sarayına kendi çısun, meclis eylesin.)

El bas-: “Kutsal bir şey üzerine el koyarak yemin etmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Altun òaca **elümi** men baâaram.” (DK/64a/6-7)
(Altın haca elimi ben basarım)

Elde dur-: “Fırsat, şans olduğu zaman”.

“Göñül almakda key çâbükdür ol zülf
Giçürme **elde** dururken şikâruñ” (FD/ (Kef) 43/5)
(O saçının gönlünü almak ne vakit çabuk olur. Avin elinde dururken kaçırma.)

Elde ne kal-: “Bir işin veya bir şeyin sonucunda elde hiçbir şeyin olmaması”.

“Gice yol üzre yatup mest nakdi aldurduñ
Ne kaldı ‘Avnî **elinde** k’ola behâ-yı şerâb” (FD/ (Be) 5/5)
(Gece yol üzerinde yatıp sarhoşun parasını aldırдың. Güzellik şarabı ola Avni’nin elinde ne kaldı.)

Elde ol-: “İradesiyle yapabilecek durumda olmak”.

“viâÂl-i yÂr ele girmişde yÂrı òoş görelüm
viâal **elde** iken ol nigÂrı òoş görelüm” (AD/33/1)
(Sevgiliye kavuşma ele girmişte yarı hoş görelim. Kavuşma elde iken sevgiliyi hoş görelim.)

Elden git-: “Bir şeyi yitirmek, o şeyden yoksun kalmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Üayalar irüp şāha eyitdiler
Varğa vü Gülşāh **elden girdiler**” (VG/1501)
(*Dadılar şaha yetişip söylediler. Varka ve Gülşah kendilerinden geçtiler.*)

“Sâkîyâ mey vir ki bir gün lâle-zâr **elden gider**
Çün irer fasl-ı hazân bâğ ü behâr **elden gider**” (FD/ (Re) 22/1)
(*Sakiye şarap ver ki bir gün lalezar elden gider. Çünkü sonbahar olursa bahçe ve bahar elden gider.*)

Ele gir-: “Ele geçmek, elde edilmek, yakalanmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Gördiler bir kezden ol altmış emîr
Ele girdi şāhları oldı esîr” (VG/480)
(*Bir kez o altmış emir gördüler. Şahları yakalanınca esir oldu.*)

El etek tut-: “Tarikata girmek, derviş olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Tâèatı geçmez-ise n’itmek gerek
Tevbe kılup **el etek tutmak** gerek” (Gn/2855)
(*İbadete geçmezse ne etmek gerek. Tövbe edip el etek tutmak gerek.*)

Eli böğründe: “Başarısız, zavallı olan” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...üoyınca üüâ baâa yer, **elin** bögrine urur eydür” (DK/5b/13-6a/1)
(*...doyunca tıka basa yer, elini böğrüne vurur...*)

Elinde kal-: “Birinin elinde hayatı son bulmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Òaber vara Deve **elinde** úalmışdı, úz úurtardı, deyeler...” (DK/96a/3)
(*Haber vara Deve elinde kalmıştı, kız kurtardı, derler.*)

Elinde ol-: “İsteyince o işi yapabilmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Elüñdedür** çü bugün hall-i müşkilât-ı enâm
Enâmil-i keremüñ kıl bu ‘ukdeye hallâl” (BD/20/33)
(*Bugün zorlukların giderilmesi bütün insanların elindedir. Parmak uçlarındaki cömertliğini bu probleme çözüm kıl.*)

Elin tut-: “Elinden tutmak, yardımda bulunmak” (Aksoy & Dilçin, 2009).

“Eytdüm iy pertâv-ı hak dutgıl **elüm**
Hîd ne el var ne ayak açgıl yolum” (Gn/5594)
(*Ey hak pertavı elimi tut. Kendisinde ne el ne ayak var, yolumu aç.*)

“Şimdi şāh ne aāāi **elüm** ùutduài
Çünkü ben oldum yetim ü pāy-māl” (VG/1528)
(Şimdi şah elim ne fayda oldu. Çünkü ben ezilmiş ve yetim oldum.)

El ir-: “Yapabilmek, güç yetmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Zîra kudret ol-durur kim **el ire**
Dilese hem cân ala hem cân vire” (Gn/2757)
(Zira kim ona el verirse o güç verir. Dilese can alır hem can verir.)

El kavşur-: “Elpençe divan durmak, el kavuşturmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“...**el úavşurup** ol yigide selÂm vergil” (DK/131a/8-9)
(El kavuşturup o yigide selam ver.)

El ko-: “El çekmek, vazgeçmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Hecrûñ eli yakamı **elinden komaz** ne tañ
Pür-hûn olursa her gice dâmân-ı âsmân” (FD/ (Nûn) 60/3)
(Gökyüzünün tanrısı her gece kan içinde olursa ayrılığın eli ne yakamı ne vücudumu elinden bırakmaz.)

El ur-: “El atmak, el uzatmak, yapışmak, el sürmek, dokunmak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Hâli zâhir eîlmine kim **el urur**
İşidür uşbu kulag u göz görür” (Gn/9622)
(İlmin açık haline kim el vurur. İş bu kulağı işitir gözü görür.)

“Geldiler evlerine otırdılar
Ol mübârek iş için **el urdılar**” (VG/72)
(Geldiler, evlerine oturdular. O mübarek iş için birlik oldular.)

“Elli biñ er [yaâi] gördimise **el vermedüm**” (DK/140b/3-4)
(Elli bin er yağı gördüm ise el vermedim)

“devrÂn çü **el virür** daði ayaú āunar sÂúi
devlet anuñ ki òoş süre òevú ü āafÂsını” (AD/4/17)
(Devir için el verir dahi saki kadeh sunar. Onun zevk ve sefasını devlet hoş süre.)

“Enek” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Enek aç-: “Konuşmak”.

“Neheng âdeme açmaz idi **eñek**
Üşendürmez olmuşdı pîli siñek” (SB/4540)
(*Timsah adama çenesini açmazdı. Sinek fili rahatsız etmez olmuştu.*)

“Eñse” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Dili ensesinden çekil-: “Bıktırarak kadar çok konuşan veya kötü sözler söyleyenler için kullanılan bir ilenme sözü” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dil uzatmağa âunmasaydı eli
Çekilmeyedi **eñsesinden** dili” (SB/3681)
(*Gevezelik etmek için elini uzatmasaydı dili ensesinden çekilmezdi.*)

“Göğüz/ Göğüs” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Gögsünü dövün-: “Üzüntüden göğsüne vurmak”.

“ûaş aldı **göğüs**in döginür idi
Unutdı anı kim öginür idi” (SB/2473)
(*Taş alıp kendi göğsüne vururdu. Nevbahar’ı unuttu kendini övünür.*)

Göğüz ger-: “Öğünmek, böbürlenmek, tefahür etmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Aradan çü ol gitdi her birimüz
Bir uca çihup **gerdük idi göğüz**” (SB/3635)
(*O aradan çıkıp uçuğu zaman hepimiz kendimizle böbürlendik.*)

“Göz” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Göze görünme-: “Ortaya çıkmamak, ortalıkta dolaşmamak, saklanmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...olurısañ **gözüme** görünmeyesin, yoðsa seni öldürürem, dedi” (DK/45b/1)
(*...olursan gözüme görünmeyesin, yoksa seni öldürürüm, dedi,*)

Gözünü aç-: “Uyanık, dikkatli bulunmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Bu tasavvurlar eger bâtil olursa nic’olur
Katı hayret yiridür bir **gözün aç** bî-çâre” (BD/426/7)
(*Eğer bu düşünceler batıl olursa nice olur. Çaresizce bir gözünü aç şaşılacak şeydir.*)

“**Göz açdı** êikd-ı şebnemden tarâvet kesb édüp nergis
èArağ kırtardı tederic ile ol bimârı hicrandan” (FzD/ (Kasîdeler) 41/7)
(*Çiy incisinden tazelik kazanıp Nergis göz açtı. Yavaş yavaş o hastayı ayrılıktan ter kırtardı.*)

Göz değ-: “Nazar isabet etmek, nazar değmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Takınur **göz degmesün** diyü hamâ’il boynına
Sakınur yavuz nazardan n’eylesün anacığı” (BD/534/3)
(Sancak askısını boynuna takar, nazar değmesin. Anacığı neylesin. Kötü nazardan sakınsın.)

Gözden bırak-: “Nazardan, gözden düşürmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**gözden biraúdı** gerçi bizi ol nigÀrumuz
vardur anuñ keremlerine intiôÀrumuz” (AD/281/1)
(Gerçi o sevgilimiz bizi gözden çıkardı. Onun cömertliklerine gözlemlerimiz vardır.)

Göz dik-: “Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Yelde bulmuş bü-yı zülfüñ şuda èaks-i èârızuñ
Kim yeli bağına başup şuya **göz tikmiş** habâb” (FzD/ (Gazeller) 30/4)
(Rüzgarda saçının kokusu yanağına çarpıp rahatsız etti. Yeli bağına basıp hava kabarcığı olan suya göz dikmiş.)

“Kadüñ servine **göz dikmişdi** ey serv-i revân amma
Bu gün Bâkî yine gamzeñ okın hâtır-nişân itdi” (BD/543/5)
(Ey uzun boylu sevgili, kadının boynuna göz dikmişti. Bâkî bugün gamzenin okunu yine hatırlattı.)

Göz gezdir-: “Bir yeri, bir şeyi çabucak incelemek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“aaàılan aolına **göz** gezdürdi...” (DK/13b/10-11)
(Sağına soluna göz gezdirdi...)

Gözi kork-: “Daha önce geçirdiği kötü bir denemeden sonra birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği kanısına varmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“KÀfirün **gözi úorúdı**, dünyÀ èÀlem kÀfirün başına úarañu oldu” (DK/23a/2)
(Kafirin gözü korktu, dünya èÀlem kafirin başına karanlık oldu.)

“èAzrÀyilün **gözini** eyle **úoròutdum** ki genş úapuyı (9) úodı, ùar bacadan úaçdı.”
(DK/81b/8-9)
(Azrailin gözünü öyle korkuttum ki geniş kapıyı koydu, dar bacadan kaçtı.)

Göz kak-: “Göz ile işaret etmek, göz etmek, göz kırpma” (Aksoy & Dilçin, 2019)

“**Göz úaòuban** gönül alan [anun] görklüsinün boynın öpem.” (DK/90a/10-11)
(Göz kırpan gönül alan onun güzel boynunun öpeyim.)

Göz karart-: “Hiçbir şeyi göremez hale gelmek, ihtiyarını, iradesini kaybetmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Úara [ùonlu, azàın] dñnlü kÂfire **göz úarartdı**” (DK/68a/5)
(Kara elbiseli dinli kafire göz kararttı.)

“raùlbi gör gözedür kim úomaz yüzine baúam
ne **göz úararttuñ** i ôÀlim bu bì-nevÀ haúına” (AD/98/2)
(Rakibi göz gözedir. Yüzüne kim koymaz bakayım. Bu nasipsiz hakkına ne göz karattın zalim.)

Göz ucuyla (gör-): “Fark etmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**göz ucuyla** ol ere baúdum, dayum Emen imiş, anı bildüm.” (DK/105b/4-5)
(Göz ucuyla o yiğide baktım, dayım Emenmiş, onu bildim.)

“dÀèi vefÀyı senden umar vaèdeye kim ol
mevúüfdur **göz ucuyla** bir işÀrete” (AD/64/5)
(DÀèi söz verdiğiñ vefayı senden bekler. Göz ucuyla bir işarete bağlıdır.)

Gözün aydın: “Sevinçli bir haber dolayısıyla kullanılan bir kutlama sözü” (Türk Dil Kurumu [TDK])

“...úarangu[lu] **gözlerümün aydını** úardaş!” (DK/113b/9)
(Karanlık gözlerimin aydını kardeş!)

“Muştuluú, **gözün aydın!**...” (DK/137a/12-13)
(Gözün aydın, müjdelersun!)

Gözü toprak ile dol-: “Bir işin sonu ölüm olması”.

“Yig ol kim ùamaèdan gönül boş ola
Ki **göz** ãon ucu **ùoprag** ile **ùola**” (SB/5674)
(Açgözlülüktens uzak olan gönül iyidir. Çünkü aç gözün sonu toprak olur.)

İbret gözü: “Kötü bir olaydan ders çıkaran göz”.

“Âyâ bu zîb ü zînet-i ‘âlem nedür diyü
İbret **göziyle** nâzır iken dehre nâ-gehân” (BD/ (Kasideler) 1/9)
(Ey! Bu süs ve ziynet alemi nedir, diyor. İbret gözüyle bakarken birdenbire bıçak saplandı.)

“Kalb” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Kalbi altın gibi ol-: “Değerli, saf kalp”.

“Meclisüñde **kalbi altun gibi** sâfi olmayan
Kâl ocagından halâs olmaz kılursañ imtihân” (BD/ (Kasideler) 22/23)
(*Meclisinde kalbi altın gibi tertemiz olmayana imtihan kılırsan kal ocağından kurtulmaz.*)

Kalbini aç-: “Yüreğini açmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Hamdû li’llâh visâl-i Şeh-i ferhunde-hısâl
Kalbümüz açdı yine niteki verd-i handân” (BD/ (Kasideler) 2/9)
(*Şahı uğurlu huylarına kavuşturan Allah’a şükürler olsun. Nitekim yine gülücük verdi kalbimizi ferahlattı.*)

Kalbi saf ol-: “Temiz, iyi niyetli”.

“İnsân odur ki âyîneveş **kalbi sâf ola**
Sîneñde n’eyler âdem iseñ kîne-i peleng” (BD/ (Musammatlar) 1/I/4)
(*Ayna gibi kalbi saf olan insandır. Kin tutan insan isen sinende ne eyler.*)

“Kol” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Boynuna kol dola-: “Boynuna sarılmak”.

“Varúa vü Gülşâh àâfildür bular
Birbirinüñ boynına **úolın** tolar” (VG/1415)
(*Varka ve Gülşah hazırlıksız bulur. Birbirini boynuna kolunu dolar.*)

Kol kanat ol-: “Yardım etmek, Korumak, himaye” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Hış nasıbdür dünyada şol saltanat
Tanrı emri olur aña **kol kanat**” (Gn/9040)
(*Dünyada o saltanat güzel nasiptir. Tanrının emriyle ona kol kanat olur.*)

Kol kavşur-: “Elpençe divan durmak, el kavuşturmak” (Aksoy & Dilçin 2019).

“ããà u ãoldan mülük-ı heft-iúlim
úavşurup úol öñüñde úayâer-vÂr” (AD/23/5)
(*Sağ ve soldan yedi iklim hükümdarlar Kayser gibi kol önünde kavuştu.*)

Kol sal-: “El ile işaret etmek, el sallamak” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Ere vara úız úalúa, **úol** âaluban oynaya, men úopuz çalam! Dedi.” (DK/58b/7-8)
(*Yiğide vara kız kalka, kol salıp oynaya, ben kopuz çalayım! dedi.*)

Koluna kuvvet: “İş yapan bir kimseye, isteklendirmek, coşturmak için söylenen bir söz” (Türk Dil Kurumu [TDK])

“Didi Behrâm-ı düşmen-kâm gördi darb-ı şemşîrin

Koluña kuvvet ey rûz-ı vegânuñ Şâh-ı Merdânı” (BD/14/13)

(Behram düşman ağzı gördü kılıcıyla dövdü, dedi. Ey yiğitler şahı savaş günü koluna kuvvet versin.)

“Yaàmurı dürr üaşı yÀúüt eyleyen

Yerden aâaç **úola úuvvet** eyleyen” (VG/3)

(Yağmuru inci taşı yakut eyleyen. Yerden ağaç kola kuvvet eyleyen.)

“Kulug / Kulaà / Kulak / Kulaò” Kelimeleriyle Kurulan Deyimler

Göz kulak ol-: “Korumak, bir şeyin korunmasında dikkatli olmak” (Gözütok, 2009).

“**Göz kulag oldu** ser-â-ser gözedür âfâkı

Bulalı kurb-i vezîr-i şeh-i kişver hâtem” (BD/19/16)

(Dünya cömerdi olan vezir şah yakını bulalı baştan başa göz kulak oldu. Gözü ufuklardadır.)

“Hergiz revÀ mı kim aña ben **göz úulaà olam**

Ol bir sözüme dutmaya bir kez úulaàını” (AD/327/1)

(Ben ona hiçbir zaman göz kulak olmadım mı? O bir sözüme bir kez kulağını tutmaya.)

“**Göz kulak** bu halk içinde dinc **ola**

Cümle yohsul bayıya il künc ola” (Gn/9809)

(Göz kulak bu halk içinde dinç ola. Bütün yoksul bayıya ile kambur ola.)

Kulak tut-: “Dinlemek, işitmek istemek.” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Èİşúıla **dutuñ úulaú** işbu söze

Eydeyim beşinci meclisden size” (VG/1185)

(Aşkıyla iş bu söze kulak tutun. Beşinci meclisten size söyledim.)

“Gül hasretüñle yollara **tutsun kulagını**

Nergis gibi kıyâmete dek çeksün intizâr” (BD/19/16)

(Gül hasretinle kulapını yollara tutsun. Nergis gibi kıyamete kadar intizara çeksün.)

“Bahre lüélüé dişlerüñ vaşfın meger söyler şabâ

Kim **kulak dutmuş** şadef içre dür-i gâltân aña” (FzD/ (Gazeller) 22/5)

(Meğer deniz incisi gibi dişlerin vaşfı serin rüzgarı söyler. Sedef içinde yuvarlak inciye kim kulak tutmuş.)

“elÀ iy òüsrev-i dÀnÀ **úulaú ùut** sözüme bir dem

úulaúdan dÀne-i gevher yaraşmaz ille dÀnÀya” (AD/21/33)

(Ey! Bilgili hükümdara kulak ver bir an sözüme kulak ver. Ancak cevher tohumu olan bilgiye kulaktan yaraşmaz.)

“Gül hasretüñle yollara **tutsun kulagını**

Nergis gibi kıyâmete dek çeksün intizâr” (BD/19/16)

(Gül hasretinle kulağını yollara tutsun. Nergis gibi kıyamete kadar intizara çeksün.)

Kulak ur-: “Kulak vermek, dinlemek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“**Úulaú urup** dinleyende ümmet görkli.” (DK/5a/10-11)

(Kulak verip dinleyende güzel ümmet.)

Sözi kulağa koy(ma)-: “Sözünü dinlememek” (Gözütok, 2009).

“Bin söylerisen birisini üuymaz, erün **sözini úulaàına úoymaz...**” (DK/6b/10-11)

(Bin söylersin birisini duymaz, yiğidin sözünü kulağına koymaz)

“**Ḳulaò ḳo** vü ââlih kişinüñ **sözün**

İşitgil ü uğurlağıl kendüzin” (SB/5452)

(Kulak ver ve iyi kişinin sözünü işit, kendini gizle.)

Yerin kulağı var: “Gizli konuşulan bir şeyin umulmadık bir yoldan başkalarınca duyulabileceğini” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Âh itme na'l-i esbi nişânın görüp dilâ

Şâyed kimesne işide **yirüñ kulagı var**” (BD/53/3)

(Dila at ayağı nişanını görüp ah etme. Şayet kimse işitip yerin kulağı var.)

“Saç” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Saç ağart-: “Saç sakal ağartmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Şaç ağardı** gel yêter mir'ât-ı bahtuñ tîre kıl

èÖmrden bir dem ki kalmış eyle istiğfâre şarf” (FzD/ (Mukattaélar) 34/2)

(Bahtın aynasını bulanık kıl. Saç ağardı gel yeter. Ömürden bir zaman kalmış. İstiğfar sarf eylesin.)

“Sîne” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Sineye çek-: “Kötü bir davranış, söz veya olaya ister istemez katlanmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“**Sîneye çekmege** bir serv-i dil-ârâm olsa

Ser-keş olmasa iñen ‘âşıkına râm olsa” (BD/435/1)

(Bir sevgilinin boynu olsa sineye çekmeğe, inatçı olmasa aşkına boynunu eğen olsa.)

“Yürek” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Yüreği kan ağla-: “Derinden acı duymak, çok üzölmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dür dişün fikri gözüm yaşını ummân eyler
Lâ’l-i nâbuñ hevesi **yüregümi kan eyler**” (FD/ (Re) 16/1)
(İnci gibi olan dişin hayali gözyaşını deniz eyler. Kıpkırmızı dudağın hevesi yüreğimi dağlar.)

Yüreği yan-: “Çok acımak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Pişâle düşmez elümden hemîşe lâle-sıfat
Şîrâr-i nâr-ı gamuñdan tutışdı yandı **yürek**” (BD/265/3)
(Lale yüzölü şarap kadehi elimden hiç düşmez. Yürekte gamın ateşinin kıvılcımı tutuştu yandı.)

“Yüz” Kelimesiyle Kurulan Deyimler

Nur yüzölü: “Saygı uyandıran, pak yüzölü” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Gelüp kâfir saçuñ ruhsâruñ üzre
Yüzüñ nûrın görüp îmâne geldi” (BD/498/3)
(Kafir, saçın yüzölünün üstüne gelip yüzölünün nurunu görüp imana geldi.)

Yere yüz ur-: “Baş vurmak, müracaat etmek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“MuâfâfAnuñ óazretine irdiler
Şâhıla begler yire **yüz** urdılar” (VG/1687)
(Hazreti Mustafa’nın huzuruna gitti. Şahıyla beyler yere yüz vurdular.)

Yüz bul-: “İlgi ve yakınlık görmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Deli Dumrul babasından **yüz bulamayup** sürdi anasına geldi eydür:...”
(DK/84a/3-4)
(Deli Dumrul babasından yüz bulamayıp yürüdü anasına geldi söyledi; ...)

Yüz burta-: “Yüzölünü buruşturmak” (Aksoy & Dilçin 2019).

“Sen oldun belâdan beni kırtaran
Degölsin üşenen ü **yüz** burtaran” (SB/4419)
(Beni beladan kırtaran kişi sen oldun. Benden rahatsız olup yüzölünü buruşturan değölsin.)

Yüz çevir-: “Gösterdiği ilgiyi kesmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Döyemediler bular ayrılığa
Yüz çevirdiler bular ayrıliğa” (VG/53)
(*Bu ayrılığa dayanamadılar. Yüz çevirdiler bu ayrılığa.*)

Yüz döndür-: “Yüz çevirmek, terk etmek iltifat etmemek” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“Varúadan ol külli **dönderdi yüzün**
Meyli oldı kim vire aña úızın” (VG/986)
(*Varkadan o yüzünü tamamen döndürdü. Ana kızını kime vere meyli oldu.*)

“Ol sipihr-i devlet ü iqbâlden **yüz dönderür**
Devlet ü iqbâl her kimden ki rû-gerdân olur” (FzD/ (Kasîdeler) 7/31)
(*O devletin bahtı ve ikbalinden yüz döndürür. Devlet ve ikbal her kimden ki yüz çeviren olur.*)

Yüz göster-: “Ortaya çıkmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Nê derd-i dil **ki yüz gösterse** devrândan degül miñnet
Budur miñnet ki şerhin kıılmağa olmaya ehl-i dil” (FzD/ (Kasîdeler) 32/2)
(*Ne gönül derdi ki devrandan yüz göstere mihnetten değil. Gönül ehline mihnetle açıklama olmaya.*)

Yüzü gül-: “Sevinci yüzünden belli olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK])

“...dağı úarnum ùoymadı, **yüzüm** gülmedi; ayaàum paşmaú, **yüzüm** yaşmaú
görmedi der.” (DK/6a/2-3)
(*...dahi karnım doymadı, yüzüm gülmedi; ayağım ayakkabı, yüzüm örtü görmedi der.*)

Yüz karası: “Utanılacak bir durum veya şey” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Dolaşdum zülf-i yâra iltemedüm başa sevdâsın
Hemân **yüz karalı** hâsıl oldı rûzgârımdan” (FD/ (Nûn) 58/4)
(*Baş sevdasın, dolaştım. Saçının yarasına ilişmedim. Rûzgarımdan hemen yüz karalığı ortaya çıktı.*)

Yüz sür-: “Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“ÂsitÂnuñ ùopraàına her ki **yüz sürdi** bugün
àuããası şÂdiye döndi mÂtemi hep sürdür” (AD/5/17)
(*Eşiğin toprağına her kim yüz sürdü bugün. Keder sevince döndü yası hep şenliktir.*)

“‘Ahdine tursa zamâne dönmese devrân eger
Şâyed ol servi kenâre getürem ey Bâkî
Varayın **yüz süreyin** ayagına âb gibi” (BD/507/6)

(Eğer devran dönmese, sözleşmeye dayanan zaman dursa. Ey Baki şayet o servinin kucağı getireyim, su gibi ayağına yüz sürün.)

Sürmege yüz pây-i serv-i yâre bulur dest-res

“Kangı ‘âşık kim su gibi meşrebini ide pâk” (FD/ (Kef) 39/4)

(Servinin ayağına yüz sürmeye yâre kuvvet ve zenginlik verir. Hangi aşık ki bardağını su gibi pak ede.)

Yüz tut-: “Bir şey olmak üzere bulunmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Çü ùan atdı gün ùoğmağa **ùutdı yüz**

Süheyl’e nakâş geldi gönli yavuz” (SB/1375)

(Şafak söktüğü için gün doğmaya başladı. Nakkaş, Süheyl’e kötü gönülle geldi.)

“Dergâh-ı Hakka **yüz tutalum** ber-mezîd ola

Câh u celâl-i saltanat u baht-ı câvidân” (BD/ (Kasideler) 1/39)

(Mevkinin ve büyüklüğün rütbe saltanatına ve ebedi bahtı olan Allah’ın makamının toprağına yüz tutalım.)

Yüz tut-: “Yönelmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Benzer niôÂm-ı èÂleme **yüz ùutdı** inûırÂz

Devr-i zamÂn dükendi vü pÂyÂn-ı rûzigÂr” (AD/13/3)

(Alem nizamı yüz tuttu yo olmaya benzer. Devrin zamanı tükendi.)

Yüzsuyu: “Bir kimsenin onuru, haysiyeti” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Benem ol **yüz âuyını** bÂda viren bÂdeyiçün

cÂn u dil terkin uran bir zenaòı sÂdeyiçün” (AD/230/1)

(Ben o yüz suyunu havaya uçuran şarabı, can ve gönül terk eden bir sade çenedir.)

“Kim bile kim òÂûırına ne gele

Yüz âuyıla gitme kim yigrek ola” (VG/1481)

(Kimin hatırına ne gele. Yüz suyuyla gitme daha iyi ola.)

“Döker **yüz âuyın** yile virür udı

Adı ùoprağa bırağur èişğ odı sürüp” (SB/1140)

(Şeref ve haysiyetinden fedakârlık yapan heba oldu. Aşk ateşi kişinin şerefini ayaklar altına alır.)

Yüz suyu: “Güzelliği, hüsin, letafet” (Aksoy & Dilçin, 2019).

“GünÂhlarını adı görklü Muĥmmed MusùafÀ **yüzi** âuyına baâişlasun!”

(DK/35a/9-10)

(Günahlarını adı Güzel Muhammed Mustafa yüzü suyuna (hürmetine) bağışlasın!)

Yüzü gül-: “Sevinci yüzünden belli olmak” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“Tâli’ün **yüzi** gülüp olmadı handân n’ideyin
Yüregün derdine bulunmadı dermân n’ideyin
Kasduña yâr çeker hançer-i bürrân n’ideyin
Virisersin bu gam u mihnet ile cân n’ideyin
Göñül eyvây göñül vâý göñül eyvây göñül” (FD/ (Lâm) 48/3)
(Talihin yüzü gülüp gülen olmadı, ne edesin. Yüreginin derdine derman bulunmadı ne edesin. Yar kasıtlı keskin hançeri çeker, ne edesin. Bu gam ile mihnet ile can verirsin, ne edesin. Göñül eyvah gönül vah gönül eyvah gönül.)

Yüzünü döndürme-: “Vazgeçmemek”.

“Cihân dönse **döndürmeye yüzünü**
Unutmaya her demde kendüzün” (SB/209)
(Dünya ters dönse yüzünü Allaktan döndürmez. Her zaman kendini unutmaz.)

Yüz ur-: “Yüz tutmak, teveccüh etmek, gitmek” (Aksoy & Dilçin, 2019)

“**Yüz urdum u** düşdüm yola bilmezsin
Atam nitmiş ola anı bilmezsin” (SB/3617)
(Babamın arkamdan ne yapacağını bilmeden teveccüh edip yola düştüm.)

“İzâr-ı nâzenînin pür-gubâr-ı müşg-i Çîn itmiş
Yüz urmuş hâk-i pâý-ı husrev-i sâhib-kırân üzre” (BD/ (Kasideler) 8/5)
(Sevgilinin yanağının çok incinmiş misk kokulu Çin etmiş. Her zaman üstün gelen hükümdar olan Hüsrev’in yüzüne ayak tozu vurmuş.)

“Feth **yüz urmuş** saña her hânda kim èazm eyleseñ
Hiç kimden şürete gelmez hilâf-ı imtiââl” (FzD/ (Kasîdeler) 12/26)
(Her nerede kim azim gösterse feth sana yüz vurmuş. Buyruğa göre ayrılık hiçbir suretten gelmez.)

Yüzü karalık: “Yüzü kara olma” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“...hâûluya hâûûi dege, hâûsuza **yüzi úaralıai** dege.” (DK/57b/10)
(...haklıya hakkı ulaş, haksıza yüzü karanlığı ulaş.)

Yüzüne gül-: “Dostmuş gibi görünmek” (Türk Dil Kurumu [TDK]).

“ömrün **yüze güldüğüne**
Aldanurdum gül-bün-i” (BD/ (Kasideler) 13/3)
(Ömrün yüzüne güldüğünde gül fîdanına aldanırdım.)

Yüzünü ak etsin: ““Utandırmasın’ manasında söylenen dua”.

“ÚÀdir AllÀh yüzüñ aà etsün Basaù! dedi.” (DK/119b/1)
(Kadir Allah yüzünü ak etsin Basat! dedi.)

Organ İsimleriyle Kurulan Atasözleri

“...Esli ùu[tu]nuñ beti, öksüz oàlanuñ **dili** acı olur...” (DK/130a/12)
(Esli kölenin yüzü, öksüz oğlanın dili acı olur.)

“...At **ayaà**ı külük, ozan **dili** çevük olur” (DK/9b/6)
(...at ayağı hızlı ozan dili çevik olur)

Garibnâme’de 56, Süheyl ü Nev-Bahâr’da 67, Varka ve Gülşah’ta 62, Dede Korkut’ta 164, Fâtih Divân’ında 52, Bâkî Divânı’nda 83, Ahmed-i Dâ’î Divân’ında 78, Fuzûlî Divân’ında ise 63 kez organ isimlerinin geçtiği örnekler tespit edilmiştir.

Tespit edilen organ isimlerini kullanım alanlarına göre hangi eserde kaç tane geçtiğini tablo halinde verdik.

Temel Anlamda Kullanılan Organ İsimleri

Organ İsimleri	Garib -nâme	Sühyl ü Nev-Bahâr	Vark a ve Gülşah	Dede Korkut	Fâtih Divânı	Bâkî Divânı	Ahme d-i Dâ’î Divânı	Fuzûlî Divânı
Aàız/Agız/Agız	2	1	-	4	2	-	2	-
Alın	-	-	-	4	1	1	-	-
Ayak/Ayaò/Ayaà/Ayağ	3	2	2	4	1	1	1	3
Bağarsuò	-	1	-	-	-	-	-	-
Bağrı	-	2	-	-	-	1	2	-
Barmağ/Barm aú/Barmaò /Parmak	-	-	1	8	-	2	1	1
Baş	4	2	2	-	1	1	-	-

Bil/ Bel	-	1	4	5	1	-	2	-
Bilek	-	-	1	5	-	-	2	-
Bogaz/Boàaz	1	1	-	4	-	1	-	-
Boyun	1	-	2	4	1	1	1	2
Burn	2	-	-	3	-	-	-	-
But	-	-	-	1	-	-	1	-
Ciger	1	-	-	-	2	2	2	4
Çine	-	1	-	1	-	-	-	-
Çig(i)n	-	-	-	2	-	-	-	-
Dırnaú/Dırna à	-	-	2	-	-	-	-	1
Dil	2	-	-	-	-	1	-	-
Dimâg	-	-	-	-	-	1	-	-
Diş	-	-	1	-	2	2	2	2
Diz	3	-	2	3	-	-	-	-
Dudak	-	-	-	-	-	1	2	-
Egin	-	1	-	4	-	-	3	-
El	-	-	-	13	1	3	1	3
Eñek	-	2	-	-	-	-	2	-
Eñse	-	1	1	4	-	-	1	-
Gevde	-	1	1	4	-	-	1	-
Gögüz/Gögüs	-	1	3	4	-	-	1	1
Göz	-	4	4	2	3	-	-	2
Göz Bıñarı	-	1	-	-	-	-	-	-
Kalb	1	-	3	-	-	-	1	1
Kaş	1	1	-	-	3	2	2	2
Kol	2	-	2	3	-	2	-	-

Kulug/Kulaà/ Kulak/ Kulaò	3	2	-	5	2	-	-	-
Kursak	2	-	-	-	-	-	-	-
Saç	-	2	2	4	5	4	2	1
Saúal	-	-	-	3	-	1	1	-
Sîne	2	-	1	-	-	-	-	-
Sügsün	-	-	-	1	-	-	-	-
Sünük	-	-	-	1	-	-	-	-
Üamar	-	3	-	-	-	1	-	-
Üirnaú	-	-	1	3	-	-	-	-
Üudağ	-	3	-	2	-	-	-	-
Uylug	2	-	-	3	-	-	-	-
Yañak	-	1	2	2	-	2	1	-
Yürek	-	-	2	-	1	1	2	-
Yüz	3	1	4	4	4	1	-	-

Mecaz Anlamda Kullanılan Organ İsimleri

Organ İsimleri	Gari b- nâm e	Sühey l ü Nev- Bahâ r	Var ka ve Gülş ah	Dede Kork ut	Fâtih Divân ı	Bâkî Divâ nı	Ahme d-i Dâ'î Divân ı	Fuzûl î Divân ı
Aàız/Agız/Ağı z	-	-	-	-	-	-	1	1
Alın	-	-	-	-	-	1	2	1
Ayak/Ayaò/Ay aà/Ayağ	-	1	-	1	1	5	-	-
Bağarsuò “Bağırsak”	-	-	-	-	-	-	-	-
Bağrı	-	-	-	-	-	1	1	-
Barmağ/Barm aú/Barmaò	-	-	-	-	-	-	-	-
Baş	-	-	-	1	-	-	-	-

Bil/ Bel	-	-	-	-	-	-	-	-
Bilek	-	-	-	-	-	-	-	-
Bogaz/Boàaz	1	-	-	-	-	-	-	-
Boyun	-	-	-	-	-	-	-	-
Burn	-	-	-	-	-	-	-	-
But	-	-	-	-	-	-	-	-
Ciger	-	-	-	-	-	-	-	-
Çine	-	-	-	-	-	-	-	-
Çig(i)n	-	-	-	-	-	-	-	-
Dırnaú/Dırnaà	-	-	-	2	1	-	-	2
Dil	-	-	-	1	-	-	-	2
Dimâg	-	-	-	-	-	-	-	-
Diş	-	-	-	-	-	-	-	-
Diz	-	-	-	-	-	-	-	-
Dudak	-	-	-	-	-	-	-	-
Egin	-	-	-	-	-	-	-	-
El	-	-	1	1	1	-	2	1
Eñek	-	-	-	-	-	-	-	-
Eñse	-	-	-	-	-	-	-	-
Gevde	-	-	-	-	-	-	-	-
Gögüz/ Gögüs	-	-	-	-	-	-	-	-
Göz	-	1	-	-	-	-	-	-
Göz Bıjarı	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalb	-	-	-	-	-	-	1	1
Kaş	-	-	-	-	-	-	-	-
Kol	-	-	-	-	-	-	-	-
Kulug/Kulaà/ Kulak/ Kulaò	1	-	-	-	-	-	1	-
Kursak	-	-	-	-	-	-	-	-
Saç	-	-	-	-	-	-	-	-
Saúal	-	-	-	-	-	-	-	-
Sîne	2	-	-	-	3	3	1	2
Sügsün	-	-	-	-	-	-	-	-
Süñük	-	-	-	-	-	-	-	-
Ûamar	-	1	-	-	-	-	-	-
Ûırnaú	-	-	-	-	-	-	-	-
Ûudağ	-	-	-	-	-	-	-	-
Uylug	-	-	-	-	-	-	-	-

Yanık	-	-	-	-	-	-	-	-
Yürek	-	-	-	-	-	-	-	-
Yüz	-	-	-	-	-	-	-	-

Yan Anlamında Kullanılan Organ İsimleri

Organ İsimleri	Gari b- nâm e	Sühey l ü Nev- Bahâ r	Var ka ve Gülş ah	Dede Kork ut	Fâtih Divân ı	Bâkî Divân ı	Ahmed-i Dâ'î Divân ı	Fuzûl î Divân ı
Ağız/Agız/Ağız	2	-	-	-	-	-	1	-
Alın	-	-	-	-	-	-	-	-
Ayak/Ayaò/Ay aà/Ayağ	-	-	-	1	1	-	-	-
Bağarsuò	-	-	-	-	-	-	-	-
Bağrı	-	-	-	-	-	-	-	-
Barmağ/Barm aú/Barmaò/Pa rmak	-	-	-	-	-	-	-	-
Baş	-	-	-	2	1	-	2	3
Bil/ Bel	-	-	-	-	-	-	-	-
Bilek	-	-	-	-	-	-	-	-
Bogaz/Boàaz	-	-	-	-	-	-	-	-
Boyun	-	-	-	-	-	-	-	-
Burn	-	-	-	-	-	-	-	-
But	-	-	-	-	-	-	-	-
Ciger	-	-	-	-	-	-	-	-
Çine	-	-	-	-	-	-	-	-
Çig(i)n	-	-	-	-	-	-	-	-
Dırnaú/Dırnaà	-	-	-	-	-	-	-	-
Dil	-	-	-	-	-	-	-	-
Dimâg	1	-	-	-	-	1	3	-
Diş	-	-	-	1	-	-	-	-
Diz	-	-	-	-	-	-	-	-
Dudak	-	-	-	-	-	-	-	-
Egin	-	-	-	-	-	-	-	-
El	-	-	-	1	-	-	-	-
Enek	-	-	-	-	-	-	-	-

Enşe	-	-	-	2	-	-	-	-
Gevde	-	-	-	-	-	-	-	-
Gögüz/Gögüs	-	-	-	1	-	-	-	1
Göz	-	-	-	-	-	-	1	-
Göz Bıyarı	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalb	-	-	-	-	-	-	-	-
Kaş	-	-	-	-	-	-	-	-
Kol	1	-	-	1	-	-	-	-
Kulug/Kulaà/K <ulak kulaò<="" td=""><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></ulak>	-	-	-	-	-	-	-	-
Kursak	-	-	-	-	-	-	-	-
Saç	-	-	-	-	-	-	-	-
Saúal	-	-	-	-	-	-	-	-
Sîne	-	-	-	-	-	-	-	-
Sügsün	-	-	-	-	-	-	-	-
Süñük	-	-	-	-	-	-	-	-
Ûamar	-	-	-	-	-	-	-	-
Ûirnaú	-	-	-	-	-	-	-	-
Ûudağ	-	-	-	-	-	-	-	-
Uylug	-	-	-	-	-	-	-	-
Yañaq	-	-	-	-	-	-	-	-
Yürek	-	-	-	-	-	-	-	-
Yüz	3	-	-	-	-	1	1	-

Deyim Anlamında Kullanılan Organ İsimleri

Organ İsimleri	Gari b- nâm e	Sühey l ü Nev- Bahâ r	Var ka ve Gülş ah	Dede Kork ut	Fâtih Divân ı	Bâkî Divâ nı	Ahme d-i Dâ'î Divân ı	Fuzûl î Divân ı
Aàız/Agız/Ağız	-	-	1	1	2	1	2	2
Alın	-	-	-	1	-	1	-	1
Ayak/Ayaò/Ay aà/Ayağ	3	6	1	-	2	2	3	8
Bağarsuò	-	-	-	-	-	-	-	-
Bağrı	-	1	-	-	-	4	-	-

Barmağ/Barma ú/Barmaò/Par mak	-	2	-	2	-	1	-	2
Baş	1	2	4	7	3	6	4	4
Bil/ Bel	-	3	-	1	-	1	1	1
Bilek	-	-	-	-	-	-	-	-
Bogaz/Boàaz	-	1	-	-	-	-	-	-
Boyun	2	-	-	4	-	1	2	1
Burn	-	-	-	-	-	-	-	-
But	-	-	-	-	-	-	-	-
Ciger	-	-	1	1	-	1	-	-
Çine	-	-	-	-	-	-	-	-
Çig(i)n	-	-	-	-	-	-	-	-
Dırnaú/Dırnaà	-	-	-	-	-	-	-	-
Dil	-	1	-	3	-	-	2	-
Dimâg	-	-	-	-	-	-	-	-
Diş	-	2	1	-	-	-	-	1
Diz	-	-	-	-	-	-	-	-
Dudak	-	-	-	-	-	-	-	-
Egin	-	-	-	-	-	-	-	-
El	4	-	4	5	4	2	2	-
Eñek	-	1	-	-	-	-	-	-
Eñse	-	1	-	-	-	-	-	-
Gevde	-	-	-	-	-	-	-	-
Gögüz/Gögüs	-	2	-	-	-	-	-	-
Göz	-	1	-	9	-	4	3	2
Göz Bıjarı	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalb	-	-	-	-	-	3	-	-
Kaş	-	-	-	-	-	-	-	-
Kol	1	-	2	1	-	1	1	-
Kulug/Kulaà/K ulak/Kulaò	1	1	1	2	-	4	2	1
Kursak	-	-	-	-	-	-	-	-
Saç	-	-	-	-	-	-	-	1
Saúal	-	-	-	-	-	-	-	-
Sîne	-	-	-	-	-	1	-	-
Sügsün	-	-	-	-	-	-	-	-
Sünük	-	-	-	-	-	-	-	-

Üamar	-	-	-	-	-	-	-	-
Üirnaú	-	-	-	-	-	-	-	-
Üudağ	-	-	-	-	-	-	-	-
Uylug	-	-	-	-	-	-	-	-
Yañak	-	-	-	-	-	-	-	-
Yürek	-	-	-	-	1	1	-	-
Yüz	-	5	4	3	3	5	3	3

Organ isimlerinin kullanım alanlarına göre kaç kez kullanıldığını gösteren bir tablo hazırlanmıştır:

Organ İsimleri	Gerçek Anlam	Mecaz Anlam	Yan Anlam	Deyim Anlam
Aàız/Agız/Ağız	11	2	3	9
Alın	6	4	-	3
Ayak/Ayaò/Ayaà/Ayağ	17	9	2	26
Bağarsuò	1	-	-	-
Bağrı	5	3	-	4
Barmağ/Barmaú/Barmaò/ Parmak	14	-	-	6
Baş	10	1	8	31
Bil/ Bel	13	-	-	7
Bilek	8	-	-	-
Bogaz/Boàaz	7	1	-	1
Boyun	12	-	-	10
Burn	5	-	-	-
But	2	-	-	-
Ciger	11	-	-	3
Çine	2	-	-	-
Çig(i)n	2	-	-	-
Dırnaú/Dırnaà	3	5	-	-
Dil	3	3	-	6
Dimâg	1	-	4	-
Diş	9	-	1	4
Diz	8	-	-	-
Dudak	3	-	-	-
Egin	8	-	-	-
El	22	6	1	21
Eñek	4	-	-	1
Eñse	7	-	2	1
Gevde	7	-	-	-
Gögüz/Gögüs	10	-	2	2
Göz	16	1	3	17

Göz Bıyırı	1	-	-	-
Kalb	6	2	-	3
Kaş	11	-	-	-
Kol	9	-	2	6
Kulug/Kulaà/Kulak/ Kulaò	14	2	-	9
Kursak	2	-	-	-
Saç	20	-	-	1
Saúal	5	-	-	-
Sîne	3	11	-	1
Sügsün	1	-	-	-
Süñük	1	-	-	-
Üamar	4	1	-	-
Üirnaú	4	-	-	-
Üudağ	5	-	-	-
Uylug	5	-	-	-
Yañaq	8	-	-	-
Yürek	6	-	-	2
Yüz	17	-	5	28

İncelenen eserler sonucunda Eski Anadolu Türkçesi döneminin eserlerinde organ adlarının kullanım alanlarından yola çıkılarak nasıl algılandığını, ne ölçüde kullanıldığı ve yaygın olduğu görülmektedir. Organ isimlerinin temel anlam dışında, yan, mecaz ve deyim anlamlarında oldukça zengin ve çeşitli kullanımlara sahip olması organ isimlerinin kavram alanlarının ne derecede geniş olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda bu çeşitlilik Türkçenin ne denli işlek ve zengin olduğuna da kanıt oluşturur. Organ isimlerinin bu çeşitlilikte kullanılmasının temel sebebi fiiller, sayı isimleri gibi organ isimlerinin de Türkçenin en temel kelimelerinden olmasından ve Türkçenin var olmasından beri kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKLAR

Makale

Aksan, D., 1989. Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eksikliği Üzerine. Türk Dil Kurumu Yayınları, 338, 253-262.

Aksoy, Ö. A., 1952. Atasözleri ve Deyimler Hakkında IV. 278-282.

Badaş C., 2006. Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk. İlmî Araştırmalar, 21, 45-57.

Barut, E. ve Odacıoğlu, M. C., 2017. Anlambilim ve Teorilerindeki Temel ve Yan Anlam Kavramları ve Anlambilim-Çevrimbilim İlişkisi. Tarih Okulu Dergisi, 11 (XXXIII), 927-943.

Çolak Bostancı, G., 2009. Mecaz Anlamı Temel Anlama Dönüşen Kelimeler. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 4 (4), 148-171

Çoşar, A. M., 2008. Bir Adlandırma Ögesi Olarak Organ Adları. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 3 (4), 1049-1079.

Çavuşoğlu, M., 1991. Bâkî. İslam Ansiklopedisi, 4. Cilt, 537-540.

Daşdemir, M., 2010. Dedem Korkut Kitabı (Genel Değerlendirme). Belleten, II, 67-90.

Güven, M., Kitâbu'l Müntahab Fi't-Tıbb'daki türkçe organ adları. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 111-135.

Kadıoğlu, İ., 2022. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasının Metin Dışı Kayıtları ve Başlıklarının Yeniden İncelenmesi. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN, 73 (Haziran), 21-55.

Karahan, A., 1996. Fuzûlî. İslam Ansiklopedisi, 13. Cilt, 240-246.

Kurt, B., 2017. Yazıtlardan Günümüze Organ Adları ve Bunların Türkiye Türkçesi Ağızlarına Yansımaları. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 6. Cilt, 12 (Nisan 2017), 48-61.

Onan, B. ve Özçakmak, H., 2014. Türkçe Deyimlerde Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı. Ana Dili Eğitimi Dergisi Journal of Mother Tongue Education ADED – JOMTE, 2 (1), 1-22.

Poyraz, E., 2020. Codex Cumanicus'ta Organ ve Vücut Salgıları Adlar. Turkophone Türkçe Konuşurların Akademik Dergisi, 7 (2),

Tolu, O. A., 2021. Yûsuf-ı Meddâh'ın Varka ve Gülşah Mesnevisinin Roman Tekniği Bakımından İncelenmesi. Hars Akademi Dergipark, 8, 571-603.

Kitap

- Aksan, D., 2021. Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Bilgi Yayınevi, 1-286 s.
- Doğan, M. N., 2016. Fâtih Dîvânı ve Şerhi. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-614 s.
- Gencan, T.N., 1979. Dilbilgisi. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-602 s.
- Köktekin, K., 2023. Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-520 s.
- Küçük, S., Bâkî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 1-322 s.
- Özçelik, S., 2022. Dede Korkut -Dresden Yazması- Giriş Notlar I. Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-885 s.
- Özçelik, S., 2022. Dede Korkut -Dresden Yazması- Giriş Notlar II. Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-815 s.
- Özmen, M., 2017. Ahmed-i Dâ'î Divan. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-968 s.
- Yavuz, K., 2000. Âşık Paşa Garib-nâme. 4 Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-537 s.

Tez

- Al-Turk, G. A. M. J., 2012. Kitâbu Bulâatu'l-Muâtâû Fîluâti't-türk We'l-ûıfâû Üzerine dil İncelemesi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ciğa, Ö., 2013. Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Değişimleri, Dizin). Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Gaddar, Z., 2012. Süheyl ü Nev-Bahâr'ın Dilbilgisel Özellikleri ve Dizini. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Gözütok, A., 2009. Eski Anadolu Türkçesi'nde Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Nikoosokhan Sedghi, E., 2015. Ayyuki ile Yusuf-ı Meddah'ın Varka ve Gülşah Mesnevilerinin Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Sözlük

Aksoy, Ö. A. ve Dilçin D., 2019. Tarama Sözlüğü (8 Cilt). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren H., 2020. Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çağbayır, Y., 2017. Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük (5 Cilt). Ötüken Yayınları.

İnternet Kaynağı

Türk Dil Kurumu [TDK], <https://sozluk.gov.tr/> (20.02.2024- 28.06.2024)

Anonim., 2022. Dede Korkut Kitabı- Bursa Yazması Tıpkıbasımı. Bursa Araştırmaları Merkezi, https://www.bursa.bel.tr/yayinlar_pdf_viewer?id=2401 (29.08.2024).